

La recepció del Tercer Centenari
d'*El Quixot*
a la premsa de Barcelona (1905)

DISCURS LLEGIT EL DIA 18 DE JUNY
DE L'ANY 2002 EN L'ACTE
DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

Carme Riera

a la

Reial Acadèmia de Bones Lletres
de Barcelona

I CONTESTAT PER L'ACADÈMIC NUMERARI

Dr. Alberto Blecua

La recepció del Tercer Centenari
d'*El Quixot*
a la premsa de Barcelona (1905)

DISCURS LLEGIT EL DIA 18 DE JUNY
DE L'ANY 2002 EN L'ACTE
DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

Carme Riera

a la

Reial Acadèmia de Bones Lletres
de Barcelona

I CONTESTAT PER L'ACADÈMIC NUMERARI

Dr. Alberto Blecua

Composició
Anglofort, S.A.

Impressió
Romanyà Valls
Verdaguer, 1. Capellades (Barcelona)

Dipòsit legal: B. 29.225-2002

SUMARI

Presentació	VII
La recepció del Tercer Centenari d' <i>El Quixot</i> a la premsa de Barcelona (1905)	1
Discurs de contesta per Alberto Blecua	115

Presentació

Excm. Sr. President,

Il·lms. senyores i senyors acadèmics,

Senyores i senyors,

Sota la màscara de Víctor Català, Caterina Albert i Paradís, en el seu discurs d'ingrés en aquesta Reial Acadèmia de Bones Lletres,¹ recordava la carta d'agraïment adreçada als acadèmics que li comunicaren la seva elecció en la qual es considerava «persona sana de vans inflaments» i es preguntava

a quin arcá propòsit podia obehir que aquesta casa, Seu d'eminències pujades y aclarides en totes les disciplines del estudi badi tan generosament ses portes a un senzill aficionat erm de ciencia y sens més lluch y guiatge que l'instint: y, no trobant, en ma confusió, clara resposta, vinch a comprendre que l'alta honor que se'm dispensa, no és un premi a merexements personals, sinó una mostra de consideració y un estímulo a les dones catalanes que s'ocupen i preocupen dels negocis de l'esperit.²

Si Caterina Albert i Paradís, la més gran dels novel·listes catalans de tots els temps, pensava que havia estat escollida com a mostra de consideració i estímulo a les dones catalanes que s'ocupen i preocupen dels negocis de l'esperit, comprendreu que jo, que no li arribo ni a la sola de la sabata, no puguí deixar de prendre'm al peu de la lletra les seves paraules per aplicar-les directament al meu cas. Els meus merexements són nuls, les meves capacitats, escadusseres i l'honor que em feu en

1. La sessió solemne de recepció fou el dia 14 de gener de 1923.

2. Víctor Català, *Discurs*, Real Academia de Buenas Letras, imp. Atlas Geográfico, Barcelona, 1923, p. 2.

escollir-me, del tot desproporcionat, per això l'entenc com un reconeixement a les dones escriptores del nostre país a les quals vosaltres heu volgut que jo representi en aquesta casa. Us ho agraeixo, doncs, en nom també de les meves companyes i, de manera especial, en nom de dues escriptores de la meva generació, Montserrat Roig i Maria Mercè Marçal; la seva desaparició malaurada m'obliga, per l'afecte que els tenia i per la solidesa de les seves obres, a fer-les entrar avui en aquesta Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Al seu record vull dedicar el meu discurs. I per això, sobretot, m'agradaria que les meves paraules, deslliurades de l'aparat retòric que aquest tipus d'actes imposen —tòpics de la humilitat a banda—, llises i netes, substancials, us poguessin fer entendre fins a quin punt m'emociona la vostra benevolència, fins a quin punt m'arriba al cor.

Heu tingut l'amabilitat d'assignar-me el lloc que ocuparen, entre d'altres, dues persones per a mi molt grates: el doctor Joaquim Carreras i Artau i el doctor Miquel Tarradell. Grates i gairebé casolanes perquè els seus noms compareixien sovint a les converses dels meus pares, quan jo era petita i ells, encara joves, evocaven l'època universitària durant la qual coincidiren amb el doctor Carreras i Artau, que en fou professor, i amb el doctor Miquel Tarradell, condeixeble. El doctor Carreras apareix en algunes fotografies dels àlbums familiars i allà el vaig veure sovint, perquè de petita m'agradava molt remenar els calaixos on es guardaven. Del doctor Tarradell ma mare en solia recitar uns versos: «Partires a cotarades lluminoses / i jo restava sol a la ciutat». Dos versos que es clavaren exactes en la meva memòria d'infant i l'esperonaren amb la força que de vegades tenen les paraules, especialment les poètiques. Tot sovint em preguntava qui partí, cap on queien aquelles *cotarades*, terme per a mi desconegut, només entenedor pel seu context, i què faria lluny d'aquell o aquella —tot m'induïa a sospitar que era aquella— l'home que restava solitari entre les multituds... El segon vers tenia precisament aquest encant paradoxal que la modernitat havia descobert i que després la literatura europea va explotar arreu, encara que aleshores jo no ho sabés ni em preocupés gens saber-ho. Si hi he fet referència és perquè tingueu proves que la meva emoció en aquests moments és encara més grossa, atès que els meus antecessors són dues persones que pertanyen a allò que ara anomenem, amb certa pedanteria, l'imaginari familiar infantil.

El doctor Carreras Artau no el vaig conèixer personalment. Amb el doctor Tarradell vaig tenir el goig de compartir a València, poc abans de la seva mort, una vetllada molt agradable com a membres del jurat dels Premis Octubre. Acollidor, cordial, intel·ligent i delicat, vaig entendre de seguida perquè ma mare parlava d'ell amb entusiasme. La seva obra com a arqueòleg és força reconeguda i no ne-

cessita dels meus elogis. Tots sabem que el doctor Miquel Tarradell i Mateu, nascut el 1920 a Barcelona, fou un dels més importants arqueòlegs catalans del segle XX. Des de la seva càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica, primer a la Universitat de València i després a la de Barcelona, impulsà aquesta especialitat i dirigí diverses expedicions científiques, principalment en terres de València, Andalusia, Mallorca, Sicília, Tunísia i el Marroc, d'on fou entre 1948 i 1956, abans de presentar-se a les oposicions de càtedra, director del Servei d'Arqueologia del Protectorat Espanyol i del Museu Arqueològic de Tetuan. Les seves publicacions són també nombrosíssimes, a l'entorn de dues-centes, entre llibres i articles, així com les seves intervencions, sempre brillants, als més importants congressos nacionals i internacionals. Home de concòrdia i gran afabilitat és recordat pels seus alumnes i pels seus companys de claustre com una excel·lent persona, d'aquelles que en anar-se'n deixen un buit que mai no es podrà omplir, tot i que la seva memòria serà per sempre perdurable.

A l'hora d'escollir un tema per al meu discurs d'entrada vaig dubtar molt. D'una banda, la meua professió em lliga a l'estudi i a l'ensenyament de la literatura espanyola, de l'altra, els meus interessos més grats tenen a veure amb les lletres catalanes, ja que en aquesta llengua he desenvolupat la meua trajectòria com a escriptora. Per això, per poder unir ambdues matèries, em va semblar que calia escollir un tema que fes referència a les dues literatures, que tingués present les dues llengües i que alhora unís també lectura i escriptura, les meves dues dedicacions. Aquests són, doncs, els motius pels quals la recerca sobre «La Recepció del Tercer Centenari d'*El Quijote* a la premsa de Barcelona» m'ha semblat adient.

Com recorda l'admirat President d'Honor d'aquesta Reial Acadèmia de Bones Lletres, el doctor Martí de Riquer: «*El Quijote* es una novela que trata de como se escribe una novela»³ i precisament per aquesta causa constitueix un exemple essencial per als que ens dediquem a la feina d'escriure. No debades surten d'*El Quijote* innumbrables obres de novel·listes de tots els temps en nombroses llengües. Per aquest motiu, perquè *El Quijote* és un taller obert, paradigma encara vàlid dels mecanismes de l'estructura novel·lesca, els escriptors continuem aprenent de Cervantes i la seva petja és present a molts textos contemporanis de la literatura ibèrica, de Saramago a Landero, de Muñoz Molina a Carlos Casares, de José María Merino a Miquel de Palol. A més, en *El Quijote* apareixen un seguit d'aspectes que connecten el llibre directament amb la modernitat: la metaliteratura,

3. Martí de Riquer, «El Quijote y los libros», *Papeles de Son Armadans*, LIV (1969), p. 5.

la paròdia, la ironia distanciadora, el discurs autoreflexiu o el valor de l'artístic com a pauta de capteniment, claus en l'obra de Cervantes, abunden en la novel·la finisecular europea, i ens en nodrim encara els novel·listes formats literàriament en la segona meitat del segle XX. De la mateixa manera, certs herois que estan de moda a la fi de segle XIX tenen a veure amb el personatge cervantí. Un dels més paradigmàtics, Des Esseintes, el protagonista d'*Au rebours*, de Huysmans, pot ser també interpretat com un nou Quixot que emmalalteix de sensibilitat, i surt, com el manxec, de casa seva a la recerca d'aventures-sensacions en la soledat del camp, en les quals plasmar la grandesa de l'ideal, lluny de la *prosa* del món.⁴ De manera semblant, Félix, el protagonista de *Las cerezas del cementerio*, de Gabriel Miró, imita el Quixot, com aquest a Amadís, en aquells aspectes que li resulten més fàcils,⁵ i estableix una estreta relació entre la penitència a Sierra Morena i l'ascens a La Cumbreira. Els personatges, literaturitzats fins a la medul·la, que tan sovint apareixen en els textos finiseculars, guarden molts punts de contacte amb l'heroi cervantí, que entronca així amb els personatges de la «novel·la d'artista», que es configuren ells mateixos sobre les pautes dels models llibrescos. La qüestió mereix un major i més profund tractament que ara no puc donar-li. Indicaré només, i de passada, que la invenció d'una identitat, un dels aspectes definitius de la literatura de la modernitat, comptava ja amb un antecedent fonamental en el personatge de don Quixot.

Però hi ha també altres raons afegides per a la meua elecció. Una de ben destacada es relaciona amb el fet que precisament Martí de Riquer sigui el més important estudiós de l'obra de Cervantes que tenim actualment. Escollint com a tema d'aquest discurs «La Recepció d'*El Quijote*» he volgut retre homenatge al mestre de filòlegs que és el doctor Riquer, i mitjançant la seva persona fer-lo extensiu a altres acadèmics d'aquesta casa que mostren, com Alberto Blecua,⁶ o mostraren, al llarg de la seva trajectòria, un fervorós entusiasme cervantí. Alguns, com Joan Givanel i Mas⁷

4. Vid. Juan Herrero, «Introducción» a la seva edició d'*A contrapelo*, Cátedra, Madrid, 1984, p. 59.

5. «Así me es más fácil imitarle en esto que no en hendir gigantes, descabezar serpientes, desbaratar ejércitos, fracasar armadas y deshacer encantamientos» (*Quijote*, I, XXV). Vid. *Las cerezas del cementerio* de G. Miró, cap. XVIII: «En la Cumbreira», Doménech Editor, Barcelona, 1910, p. 246-270.

6. Alberto Blecua, a banda de ser un dels principals experts d'arreu del món en literatura castellana del Segle d'Or, ha tingut cura d'una edició d'*El Quijote*, publicada per Espasa Calpe.

7. Joan Givanel i Mas: «La obra literaria de Cervantes». Discurs llegit en la solemne recepció pública el dia 20 de maig de 1917, Barcelona, imp. de la Casa de la Caridad, 1917. I també cal recordar «Lo Cervantisme en la Real Academia de Buenas Letras». Discurs llegit en la Solemne Sessió Inaugural del Curs Acadèmic de 1925 a 1926, Barcelona, imp. de la Casa de la Caridad, 1925, en el qual demostra que ja el 1703 els acadèmics de «La Desconfiada», antecedent de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres, s'interessaren per Cervantes, p. 10.

o Apel·les Mestres⁸ dedicaren a *El Quijote* els seus discursos d'entrada en aquesta institució, d'altres, com Carreras i Artau⁹ o Miquel dels Sants Oliver,¹⁰ llibres importants, i fins i tot un, em refereixo al bibliòfil Bonsoms, li consagrà la vida.

8. Apel·les Mestres: «El color en el Quijote». Discurs llegit en la solemne recepció pública el dia 21 d'abril de 1918, Barcelona, imp. de la Casa de la Caridad, 1917.

9. *La Filosofia de Derecho en el Quijote*, imprès a Girona en motiu del tercer Centenari del Quixot, Girona, 1905.

10. *Vida y semblanza de Cervantes*, Montaner y Simón editores, Barcelona, 1916.

La recepció del Tercer Centenari
d'*El Quixot* a la premsa
de Barcelona (1905)

ÍNDIX

<i>El Quijote</i> que arriba a l'Edat de Plata	5
La recepció del Tercer Centenari a la premsa barcelonina	25
El debat sobre la celebració del Tercer Centenari	36
L'especificitat de la premsa catalana	48
A) <i>La insistència en la relació del Quixot o Cervantes amb Barcelona</i>	48
A. a) Contribucions erudites	49
A. b) Contribucions divulgatives	51
A. c) Les traduccions d' <i>El Quijote</i> al català	55
B) <i>El Quijote i la política</i>	55
B. a) La guerra de Cuba	55
B. b) <i>El Quijote</i> i l'actualitat política	59
B. c) <i>El Quijote</i> i la política local	63
C) <i>Les contribucions que volten a l'entorn de Cervantes</i>	67
C. a) Les vicissituds de la seva vida	67
C. b) ¿Cervantes, catòlic?	70
D) <i>A l'entorn d'El Quijote</i>	72
D. a) Estudis bibliogràfics	75
D. b) Anàlisi intrínseca	76
D. c) La comparació entre don Quijote/Sancho	77
D. d) Don Quixot anarquista	80
D. e) El Quixot com a símbol de la raça	82
D. f) Les dones a <i>El Quijote</i>	85
D. g) <i>El Quijote</i> i la lectura	86
D. h) <i>El Quijote</i> i el teatre	89
D. i) Rutes cervantines	90
A manera de cloenda	91
Apèndix	97
Discurs de contesta per Alberto Blecuá	115

El Quijote que arriba a l'Edat de Plata

La recerca sobre la recepció del Tercer Centenari d'*El Quijote* a la premsa barcelonina¹¹ el 1905, força interessant des de qualsevol punt de vista i més especialment pel que suposa el debat Catalunya-Espanya, com es veurà, m'ha permès també establir ponts entre els dos camps de la literatura espanyola que més m'atrauen: el Segle d'Or i l'anomenada, ja quasi de manera unànime, Edat de Plata. Per tal de contextualitzar la investigació m'ha semblat imprescindible observar, en primer lloc, com es rellegeix *El Quijote* a la literatura espanyola del tombant de segle i com el diàleg que sorgeix arran de les lectures fetes cap el 1905 s'involucra en la introducció a Espanya de l'anomenada modernitat. Tots sabem que uns dels aspectes que aquesta comporta és la reflexió del creador sobre la pròpia feina en la qual la llengua emprada i la tradició literària juguen un paper importantíssim, malgrat que aquesta tradició de la qual formen part principal els autors considerats com a clàssics nacionals, pugui ésser sovint refusada, debatuda, controvertida, rebutjada i/o finalment acceptada. Per això, tant Cervantes com Calderón són motiu de polèmica, i l'interès o desinterès per uns o altres autors o gèneres —la picaresca, la poesia mística— pressuposa una actitud literària que implica un crite-

11. La meua recerca ha considerat totes les publicacions —revistes i periòdics— publicades a Barcelona durant el 1905 que fan esment al centenari. En l'apèndix dono les referències bibliogràfiques i els índexs. La majoria d'aquestes publicacions poden consultar-se a la Sala de Reserva, abans Cervantes, de la Biblioteca Nacional de Catalunya i/o a l'Hermeroteca. Les dades ofertes pels Catàlegs Cervantins de Givanel m'han estat d'utilitat tot i que contenen errades. Vid. el *Catàleg de la Col·lecció Cervàntica* formada per Don Isidro Bonsoms i Sicart, redactat per Joan Givanel i Mas, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1925, tres volums, 1916-1925, i també el *Catàleg de la Colecció Cervantina*, redactat per Juan Givanel i Luis María Plaza y Escudero, cinc volums, 1941-1964. Citaré els articles assenyalant la publicació i les planes per tal de no repetir les referències bibliogràfiques. Només quan hi hagi més d'una publicació amb el mateix nom afegiré el número.

ri determinat i estableix diferències ideològiques i estètiques que ens permeten fins i tot entendre l'evolució de la literatura espanyola del segle XX i dels criteris canònics que han consagrat unes obres i n'han rebutjades unes altres. Per als més tradicionalistes, els defensors abrandats del castissisme¹², els clàssics aureoseculars simbolitzen les essències de l'ànima nacional, i encarnen unes pautes que serveixen de fre als corrents dissolvents del pensament aliè. El discurs del poder oligàrquic assimilava en la seva vinculació nacionalista una imatge d'Espanya adequada a uns precisos interessos de classe. Per als que encara continuaven defensant els valors de l'antic règim, tan palesos en les formes caciquistes de detentar el poder, l'usdefruit dels clàssics constituïa igualment una garantia ja que dels seus textos podien fer-ne una lectura clarament marcada per un ordre teològic i monàrquic. Quan Azorín advoqui per «el valor dinámico de los clásicos»¹³ apuntarà i dispararà, crec, contra aquesta diana.

Per això, en els inicis de l'Edat de Plata els més conservadors brandiran, com a arma de guerra, o com a trofeu, els clàssics castissos, el teatre i la mística, especialment, enfront de la literatura forana, que consideren dissolvent i moralment detestable (Nietzsche, D'Annunzio, Maeterlinck), a més de perjudicial, segons Nordeau, el llibre del qual, *Degeneración* (1892) tant d'èxit tindrà a Espanya quan el 1902 sigui traduït.

Els clàssics podran, així, servir de fre a la secularització de la societat espanyola que, encara amb retard, avançava durant la fi del segle XIX cap als temps laics i antimonàrquics que eren a punt d'arribar. La manipulació de la qual són objecte els autors canònics per part de la ideologia dominant, va esdevenir perjudicial per a la lectura que en farà la nova generació, l'anomenada «gente nueva» que irromp en la vida literària cap als anys noranta. Són molts els joves per als quals el terme *castizo* és negatiu¹⁴ i, per això, des del seu punt de vista, el llast que la paraula arrossega esdevindrà, referida als clàssics, perjudicial per a la seva acceptació com a tals. Cap dels joves que al tombant de segle advoqués per una literatura nova,

12. Per a la qüestió dels orígens del castissisme pot veure's, entre altres aportacions, l'article de J. Escobar «El teatro del Siglo de Oro en la controversia ideológica entre españoles castizos y críticos. Larra frente a Durán», *Cuadernos de teatro clásico*, 5 (1990), p. 155-169.

13. En aquest dinamisme coincideix amb Valera; recordem per exemple que en l'article «La Cordobesa», publicat a *Las mujeres, españolas, portuguesas y americanas* [vid. *Obras Completas*, III, Aguilar, Madrid, 1934, p. 18], escriu: «Yo no voy a pintar a la cordobesa muerta, parada, estacionaria, inerte fósil, sino a la cordobesa viva, en movimiento, en desarrollo, en progreso, desenvolviéndose, no con prestado impulso sino según las leyes propias de su gran ser y de su rico y generoso organismo».

14. En aquest sentit remeto a *En torno al casticismo*, on Unamuno diferencia els clàssics castissos dels clàssics universals.

que servís per expressar les sensacions de la vida moderna, podria sentir-se atret per cap clàssic catalogat de *castizo*, atès que de seguida es considerava que només per això feia pudor de ranci i de fum de braser inquisitorial, pertanyia a «la España de charanga y pandereta» i, si més no, connotava implicacions puristes. Juan Ramón Jiménez, per exemple, es declara a les antípodes de «este casticismo de Mesón del Segoviano, de amigos de la capa y otras necedades» i proclamava, per contra, la fidelitat total de la seva obra a «Andalucía, no en la superficie de lo folklórico, sino en lo radical auténtico».¹⁵

En aquest context, les referències a *El Quijote* són usuals ja que les cites dels clàssics, esmentats des de les tribunes parlamentàries fins a les taules dels cafès, com recorda Azorín, esdevenen tòpiques en l'època vuitcentista. Però alhora els clàssics havien estat sacralitzats per part de l'autoritat acadèmica, un aspecte que tant Unamuno com Azorín van denunciar mostrant les constants referències religioses mitjançant les quals els autors clàssics eren reverenciats. Contra aquesta sacralització, orquestrada pels crítics, pels escriptors més reconeguts, els professors i/o membres de la RAE, Pereda, Núñez de Arce, o, fins i tot, Clarín, tots ells identificats amb el grup de «gente vieja», s'alçaren les veus dels nouvinguts, els escriptors joves, «la gente nueva», als quals aquells acusaven no sols de no respectar la tradició literària nacional, sinó de pretendre fer taula rasa del passat. Cosa que, en alguns casos, penso en l'Azorín de *La voluntad* o en el Maeztu dels articles vuitcentistes, és totalment certa, influïts sense cap dubte per Nietzsche. Precisament Maeztu, en ressenyar el 1903 *En torno al casticismo*,¹⁶ considera que el remei doble que proposa Unamuno per tal de regenerar Espanya («chapuzamiento y apertura») és força incongruent, ja que adoptar el passat com a ideal del futur li sembla absurd i inviable. A Maeztu no li interessava en aquell moment gens ni mica la recuperació de la intrahistòria unamuniana perquè hi veia també la recuperació d'un cert castissisme, detestable als seus ulls d'aleshores.

Però tant els uns com els altres, tant «la gente nueva» com «la gente vieja», tots, estan d'acord a considerar —com també succeí a Catalunya, que veié en la seva literatura del passat una eina de redreçament nacional— que la literatura d'un país constitueix l'element fonamental de la vida d'una nació. Com advertia Giner de los Ríos:

15. G. Díaz Plaja, «El regionalismo estético de Juan Ramón» en *Lecciones amigas*, Edhasa, Buenos Aires, 1967.

16. «En torno al casticismo», *La Lectura*, III, 1º (1903), p. 282-286.

suprímase la literatura de un pueblo y en vano se apelará para reconstruir su pasado a su historia política, muda armazón de sucesos, esqueleto que no reviste la virilidad de la musculatura ni ánima el vivificante calor de la sangre [...] estúdiase aquella y los más remotos tiempos y las generaciones más olvidadas se nos presentarán [...] no es otra cosa la literatura que el primer y más firme camino para entender la historia realizada [...] en ninguna otra esfera puede estudiarse con más seguridad el carácter de los pueblos.¹⁷

Per Ortega, la literatura evidencia així mateix l'estat espiritual de la nació, per això a l'assaig «Una primera vista sobre Baroja», escriu:

como en nuestro país se publican tan pocos libros al cabo del año, si queremos averiguar el estado del espíritu nacional tenemos que recurrir a la literatura difusa, a la que vive en las conversaciones de los cafés, en las aglomeraciones de las plazas, en los tranvías, en los pasillos del Congreso.¹⁸

Aquesta concepció de la literatura fou determinant a l'hora de considerar en quins clàssics calia arrelar-la. De la seva elecció com a pauta i punt de referència canònic dependrà també el bon acolliment per part de diversos sectors. Alguns dels clàssics auriseculars, com Calderón, acabaran carregats de connotacions negatives ja que havien estat usufructuats pels representants dels corrents més tradicionalistes, castissistes i patrioters que el segon centenari de la seva mort, celebrat el 1881, serví per consolidar encara més. És en aquest sentit que cal entendre la referència d'Ortega a Calderón en *La rebelión de las masas*:

Conviene hacer constar —siquiera para facilitar la tarea de futuros investigadores, a quienes pretendan un día entre los días reconstruir la sentimentalidad de esta época nuestra— que aún muerto Costa, algunos españoles de hoy al escuchar la palabra España no recuerdan a Calderón, ni Lepanto, no piensan en la victoria de la Cruz, no suscitan la imagen de un cielo azul y bajo él un esplendor, sino que meramente sienten, y esto que sienten es dolor.¹⁹

Ortega, contrari a admetre el valor dels clàssics, considerarà, però, que Cervantes supera la resta, no debades titula *Meditaciones sobre El Quijote* el seu primer llibre, on mostra el rebuig pel fet que l'obra de Cervantes hagi estat estudiada en el conjunt literari aurisecular:

17. López Morillas, ed. *Krausismo, estética y literatura*, Lumen, Barcelona, 1973, p. 113-114.

18. *Ensayo sobre la generación del 98*, Revista de Occidente, Madrid, 1981, p. 215.

19. *La rebelión de las masas*, *Obras Completas*, Madrid, 1969, p. 172.

Allá fue el libro divino mezclado eruditamente con nuestros frailecicos místicos, con nuestros dramaturgos torrenciales, con nuestros líricos, desiertos sin flores.²⁰

Ja Morel Fatio, l'erudit francès present en els fastos calderonians de 1881, després d'oferir una revisió crítica dels treballs i commemoracions del centenari, ens dóna un punt de vista en el qual coincidiran després Unamuno, Ortega y Gasset i els noucentistes, a més dels membres de la generació del 27:

El genio poético de la nación no lo encarna Calderón ni él es el representante de la literatura dramática española. Si yo fuera español reclamaría en favor de Cervantes y de Lope.²¹

Però tots, tant conservadors castissistes com liberals, tenen en comú el fet de mirar els textos literaris, els mites literaris, per trobar-hi una clau de l'enigma espanyol. Com va assenyalar Emilio G. Nadal:

para los intelectuales de la época no es en sus contemporáneos, en el hombre de la calle, del campo o de la mina donde se esconde el secreto y la respuesta sino en Don Juan, en Las Casas, Ruiz Díaz de Vivar o Don Quijote.²²

Per això, cap als dies fatídics de la derrota del 1898, proliferen a la premsa les referències a *El Quijote* com a símbol de l'idealisme o la bogeria, depenent de qui escriu, considerant-lo, però, representatiu de l'espanyol actual. L'article «Muera don Quijote», d'Unamuno, publicat a *Vida Nueva*,²³ era una mostra més —que pel fet de ser seva tingué una repercussió més gran, fins a ser traduït per Aladern a les planes de *Lo Somatent*.²⁴ Però Unamuno, en considerar Alonso Quijano com a símbol de la regeneració espanyola no aportava res de nou, més aviat enllaçava amb la postura ja defensada a *En torno al casticismo*. L'article fou contestat per Federico Urales des d'*El progreso* en una crònica de títol clarificador «¡Viva Sancho Panza!».

20. Cito, per l'edició de J. Marías, Cátedra, Madrid, 1978, p. 124.

21. Morel Fatio, *Revista Crítica*, vid., Durán, op. cit., p. 83.

22. *Notas para un ensayo español*, Boletín UIE, París, 1946, p. 46.

23. *Vida Nueva*, núm. 3 (26 de junio 1898).

24. Tal i com escriu a Unamuno, Josep Aladern. En la carta del qual podem llegir: «Molt senyor meu y genial escriptor: *Lo Somatent*, obert sempre á todas las ideas e ideals humans y de verdader catalanismo, en son número d'ahir s'honra reproduhint á nostra llengua, son magnífich article titulat "Muera Don Quijote" insert en lo número 3 del periódich *Vida Nueva* de Madrid». Vid. Bastons, Carlos, Tesi doctoral. *Miguel de Unamuno i la cultura catalana*, Universitat de Barcelona, 1991, vol. III, p. 2050.

on es plany per l'afecció unamuniana a l'«hidalgo manchego» i, en especial, pel seu sentit religiós. Unamuno va replicar amb una carta oberta, «¡Viva Alonso el Bueno!», en el mateix periòdic, defensant els seus punts de vista religiosos. Urales li va respondre amb una altra crònica, i a la vegada Unamuno, amb una altra carta, «Más sobre don Quijote»; hi argumenta que els errors del quixotisme procedeixen de la falta de coneixements i considera que només la cultura pot portar la pau.²⁵ Altres escriptors joves es sumen a la polèmica, com Navarro Ledesma que des de les planes de la *Revista Moderna* defensa don Quixot, fent referència a l'article d'Unamuno aparegut pocs dies abans:

Ahora [...] hablan mal por aquí de don Quijote, maldicen a don Quijote. don Quijote es lo único bueno que había en España, porque el espíritu de don Quijote no perdura en el alma nacional, hemos perdido Cuba, Puerto Rico y Filipinas. Don Quijote es la justicia, es la práctica denodada de la justicia. Lo que los modernos llaman superhombre sería don Quijote si tuviera representación moral.²⁶

Pocs dies després de la publicació de l'article de Navarro Ledesma, Valera a «Sobre la nueva edición de *El Quijote* que se publica en Edimburgo» proposarà:

que nos sometamos al fallo de nuestro adverso destino y tratemos de reponernos, dedicándonos a ocupaciones bucólicas y agrícolas, y a algo parecido a la vida pastoril que, retirado por fuerza en su lugar y depuestas las armas se propuso hacer don Quijote.²⁷

En aquest mateix article —notem que fou publicat el fatídic agost del 1898— és on Valera considera que la immortalitat de Cervantes compensa els

25. Vid. pel debat Unamuno-Urales, R. Pérez de la Dehesa, *Política y sociedad en el primer Unamuno*, Ariel, Barcelona, 1966, p. 172-173. En algun article sorgit a la premsa catalana, com el de Fantastich «Don Quixot II» (*La Campana de Gràcia, Batallada* 1878. Número extraordinari. Barcelona. Any XXXVI (6 de maig de 1905, p. 5) ens ofereix un passeig d'un nou Quixot lúcid i contemporani que llegeix Costa i de la seva lectura n'extreu la conseqüència «que lo únich que pot salvar á aquest país és la formació d'una nova rassa per medi de l'educació y de la instrucció». Per comprovar-ho es passeja per diversos pobles i arriba a la conclusió «que no hi ha escoles dignes ni mestres capacitats, alumnes que vulguin aprendre, pares interessats en l'educació dels fills, governants que creguin necessària la instrucció pública...» i va comprendre «que la cosa no te remey, y que en un país tan desdixat com el nostre la constància y l'abnegació son completament infantils».

26. *Revista Moderna*, vol. III, 13 agosto 1898.

27. *La Ilustración Española e Hispanoamericana*, vol. XXX, 15 d'agost 1898. Recollit a *Obras Completas*, vol. II, Aguilar, Madrid, 1934, p. 976-982. Cito per *Obras Completas*, p. 982.

desastres de Santiago i Cavite, tot parafrasejant Carlyle quan assegura que preferiria que Anglaterra es quedés sense el seu imperi colonial abans que sense Shakespeare. Galdós, per la seva banda, tan sols tres mesos després, escriví referint-se a *El Quijote* i relacionant-lo també amb la pèrdua d'un imperi on mai no es ponia el sol:

Este libro constituye nuestros más excelentes dominios. Allí sí, podemos decirlo sin temor de que el tiempo nos desmienta, sobre ese hidalgo avellado y antojadizo, sobre ese escudero socarrón, natural, filósofo y pancista supino, sobre don Quijote y Sancho Panza sí, bien lo podemos decir sobre estos dominios no se pone ni se pondrá nunca el sol.²⁸

A hores d'ara, en aquests temps de postmodernitat en els quals estem immersos, la sola comparació entre Shakespeare i l'imperi britànic o entre Cervantes i les terres espanyoles on mai no es ponia el sol, ens sembla absurda sobretot perquè ni Shakespeare ni Cervantes representen gran cosa a la nostra època, en la qual, ja ho va afirmar Auden, el poeta no té cabuda a la ciutat. Per contra, fins a la fi del segle XIX, va arribar la llarga ombra romàntica i Shakespeare i Cervantes, a més de continuar constituint models de llengua dignes d'imitar, foren considerats com autors excepcionals elevats a la categoria de clàssics nacionals i com a tals aglutinaven en les seves obres l'esperit del poble, el *volkgeist* herderià que tant influí entre els hispanòfils alemanys a l'hora de valorar els autors espanyols del Segle d'Or. En *El Quijote*, com també en la comèdia àuria, i més encara en aquesta, que ja en el segle XVIII prengué el nom de nacional,²⁹ apareixien uns trets característics del tarannà nacional castellà, unes senyes d'identitat que en aquella hora d'humiliació i vergonya semblava que podien servir per afermar l'idealisme i la cavallerositat dels espanyols davant dels ianquis de «ces marchants de cochons», com Anatole France a *L'Anneau d'Amatistes* els va anomenar. Cal tenir en compte que per molts intel·lectuals del sud d'Europa, com molt bé ha documentat Litvak,³⁰ la derrota del 98 enllaça amb les de Sedan (1870) i Adua (1896), i significa una humiliació més que, com a llatins i com a catòlics, també els afecta, i per això es pregunten fins a quin punt els valors meridionals serveixen davant de la prepon-

28. «Cervantes», *Vida Nueva*, núm. 22 (6 de novembre de 1898).

29. Recordem que durant el segle XVIII els polemistes que defensaven el teatre calderonià el reivindicaven com a gènere nacional en el qual hi veien reflectit el tarannà dels espanyols.

30. L. Litvak, *España 1900, y Modernismo, anarquismo y fin de siglo*, Anthropos, Barcelona, 1990, especialment, p. 154-199.

derància dels bàrbars del nord. Fins i tot alguns consideren que els pobles llatins han entrat en una fase d'imparable decadència, que, en el cas d'Espanya dura des de fa tres segles. No és estrany, doncs, que, en aquest context, cristal·litzi el regeneracionisme i l'anomenada preocupació nacional que troba també el seu paral·lelisme i fins i tot la seva influència en les especulacions transpirenaïques, com apunta López Morillas.³¹ Així, per exemple, la proliferació del terme *raça*, que ja havia emprat Schlegel assimilant-lo al de nacionalitat, es veu potenciat pel darwinisme que defensa l'existència d'una raça superior, tal i com Pompeius Gner en el llibre *Herejías* (1887) —més endavant ampliat i inclòs a *Cosas de España* (1903)— recull, pres, possiblement, de la terna determinista de la teoria d'Hipòlit Taine (1887). Gner dedica diverses reflexions a *El Quijote*³² —ens interessa ara destacar de manera especial la titulada «Don Quijote y Sancho Panza com a tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans»³³ que apareix com a «traduït de la *Rassegna Internazionale* de Florencia», tot i que alguns han considerat que Peius no és l'autor,³⁴ malgrat que les tesis defensades coincideixen amb els seus pressupòsits, i on podem llegir:

Anima inmensa y de potencia absorbent com la rassa simbolisada, ella concentra en si totes las palpitations de la vida social d'un poble esdevingut conquistador á força d'haver estat conquistat. Temerari fins la ruïna, absolutista fins á la irracionalitat, sec y dur, però valent y magnanim, s'ha extés per tots els àmbits del món com la Rassa Castellana qu'ell simbolisa. Per aixó'l llibre s'intitulá ab raó Don Quijote de la Mancha. Aquell héroe manchego no té res que veure ab el Català, ab el Viscaf, ni ab el Gallego, originaris d'altres rassas.³⁵

Gener conclou que un tret dominant de don Quixot és:

31. J. López Morillas, *Hacia el 98: Literatura, sociedad, ideología*, Ariel, Barcelona, 1972, p. 253.
32. «Mon Evangeli de la vida», *Joventut* (17 de maig de 1900, p. 210) on considera, sota la influència de Nietzsche que Don Quixot porta a sobre l'esquena un ideal sobrehumà.
33. *Joventut*, núm. 82, (5 de setembre de 1901), p. 589-592 i núm. 83, (12 setembre de 1901), p. 614-617.
34. Joaquim Molas em deixa molt amablement les memòries de Plàcid Vidal, *L'assaig de la vida*, Estel, Barcelona, 1934, on Vidal assegura que el seu germà Cosme, que empra el pseudònim de Josep Aladern n'és l'autor. I explica que Gener va demanar a Vidal un escrit sobre el Quixot dient-li que era «per una edició monumental de l'obra de Cervantes» (p. 96) i li va pagar cinquanta pessetes. L'edició mai no sortí. Vidal en llegir l'article traduït a l'italià i aparegut a *La Rassegna Internazionale* i després difós en català per *Joventut*, veié «que en idees i interpretacions el mestre havia coincidit amb el deixeble», però no gosà fer-li cap retret. (p. 97).
35. «Don Quijote y Sancho Panza», *Joventut* (5 de setembre de 1901). Any II, núm. 82, p. 590.

Matar, perseguir, aqueix es l'imperatiu de la seva ànima, composta de Wotan germà-nich y d'Almanzor serrahí.³⁶

Però tot i això, l'ànima de don Quixot és heroica, gran, generosa i batalladora, conserva l'esperit combatiu medieval, però ignora les formes del desenvolupament aportades per l'Europa del Renaixement per la qual cosa demana, sota la influència de Nietzsche, sovint palesa en la interpretació quixotesca feta pels escriptors joves:

Eduquéu l'ànima de don Quijote, doneu-li'ls coneixements necessaris y en harmonia ab els seus somnis de manera qu'ell pugui perseguir lo que persegueix, a fi de que no persegueixi conformament a la realitat de les coses y tindrèu el tipus més complert del Super-home.³⁷

La primera part de l'article es clou amb un plany:

Si á Espanya s'haguessin escoltat las advertencias dels genis, cuántas desfetas s'hagueren evitat, quin poble més gran se n'haguera pogut fer d'aquesta nació avui en decadencia. Baix el ceptre de Castella tots els espanyols han sigut altres tants Quijotes. Si en lloch d'encoratjarse en prosseguir la malaurada aventura en pró d'una patria artificialment uniformada, s'haguessin practicat á distingir lo just de lo injust, lo real de lo imaginari, lo convenient de lo inconvenient, si s'hagués seguit paralelamente en l'organización, las tradiciones de cada un dels pobles de la península, la nació s'hauria format per via de convergència y no hi há dubte que hauriam pogut fàcilment arribar á ésser la rassa superior del nostre planeta ensenyorida d'Europa, d'Assia, d'Àfrica y d'América.³⁸

També a *Herejías* Gener identifica nació amb raça i fins i tot arriba a escriure:

Lo que aquí priva —referint-se a Espanya— son las degeneraciones de esos elementos inferiores importados del Asia y del Africa. Ellos son los que predominan, ellos los indispensables para ocupar los puestos elevados, para formar parte de una aristocracia política y literaria que las más de las veces sólo lo es de la inferioridad.³⁹

Després, referint-se als catalans afegeix:

36. Ibid., p. 591.

37. Ibid., id. 591.

38. «Don Quijote y Sancho Panza», *Juventut*, 5 de setembre de 1901, any II, núm. 82, p. 592.

39. *Cosas de España*, Antonio López, Barcelona, 1903, p. 20-21.

Nosotros que somos Arioindos de origen y de corazón no podemos sufrir la preponderancia de tales elementos de razas inferiores, ni las de sus tendencias y por tanto tenemos un orgullo de disentir de ellos, en diferenciarnos de tales mayorías, en ser herejías ante una tal ortodoxia, aún a riesgo de que se nos tache de malos patriotas, pues entendemos la patria en el sentido en que la entendieron Homero, Eskilo y Aristófanes, es decir en el sentido de raza y de cultura superior.⁴⁰

No paga la pena comentar les paraules de Gener, que ara qualificaríem de políticament incorrectes, per bé que aleshores coincidissin en el que pensaven molts altres catalans, sense anar més lluny en Prat de la Riba, que, en *La question catalane*⁴¹ oposa el poble castellà al català i assenyala que l'un està lligat al corrent industrial dels pobles moderns i «l'altra nodrit dels prejudicis de l'*hidalgo* carregat de deutes i inflat d'orgull»,⁴² considerant-los antagònics, per raça, temperament i caràcter. Cal esmentar que són molts els intel·lectuals vuitcentistes⁴³ que, tot identificant l'anomenat esperit del poble amb el concepte de raça nacional, busquen en les grans obres literàries els trets que la configuren; per això Costa diu en el discurs d'inauguració del Congrés de Geografia Colonial que el món,

la humanidad terrestre necesita una raza española grande y poderosa, contrapuesta a la raza sajona para reestablecer el equilibrio moral en el juego infinito de la historia: no correspondería a la grandeza de la habitación terráquea la grandeza del inquilino hombre, si al lado del Sancho británico no se irguiese puro, luminoso el Quijote español, llenando el mundo con sus locuras, afirmando a través de los siglos la utopía de la Edad de Oro, y manteniendo perenne aquí abajo esa caballería espiritual que cree en algo, que siente pasión por algo y con esa pasión y con esa fe y con ese sacrificio hace que la tierra sea más que una factoría y que un mercado donde se compra y se vende...⁴⁴

40. Ibid., id.

41. *La question catalane. L'Espagne et la Catalogne. Notice adressée à la presse Européenne par le Comité Nationaliste Catalan de Paris*. Imp. de D. Dumoulin et Cie. Paris, 1898. Traduït al català, Enric Prat de la Riba, *La Nació i l'Estat. Escrits de joventut*, a cura d'Enric Jardí, Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, La Magrana, 1987, p. 34-46.

42. Ibid., id, p. 34.

43. El mateix Gabriel Alomar publica a *Catalonia* l'article «Els dos esperits» (setembre de 1898), on recorda les opinions de Franquesa i Gomis que «assegura que els veritables Quijotes de la darrera guerra havien estat els nortamericans, no els espanyols»... A més, Alomar escriu que «Don Quijote no es la personificació de l'idealisme castellà, el qual es en tot fill del Renaxement, del terrorisme, o sia del esperit qui arreconà per a sempre els Quijotes».

44. «El porvenir de la raza española», discurs d'inauguració del Congreso de Geografía Colonial, 4 de novembre de 1883, recollit a *Estudios jurídicos y políticos*. Prenc la referència de Luis Antón de Olmet, *Los grandes españoles*, J. Costa, Madrid, s.d., p. 327.

Em sembla que el canvi de nacionalitat de l'escuder és ben simptomàtic i no hi escau cap comentari per part meua. En aquest rebuig del materialisme rau, crec, un dels aspectes del castissisme més negatiu en el qual coincideix el regeneracionista Costa i l'egocentrista Unamuno, però també, sense fer Sanxo ciutadà de la pèrfida Albió, diversos autors, alguns de catalans —des de Rusiñol fins a Josep Roca—, com veurem, arran del Tercer Centenari insisteixen en la qüestió. No són gaires els que tenen la mateixa opinió que Clarín. El catedràtic d'Oviedo, en la seva conferència «Alcalá Galiano y el periodo constitucional de 1820-1823», apunta:

El español siempre se parece a don Quijote porque está viendo constantemente castillos en lo que son ventas y que como tales consideraba Sancho Panza. Porque es de saber que si los españoles llevan consigo a don Quijote también llevan a Sancho. Las reyertas de castillo a castillo eran por motivos de empleo, por motivos de ínsulas...⁴⁵

Precisament, la identificació tipològica de l'espanyol amb don Quixot esdevé un tòpic durant el segle XIX i bona part del XX. Per contra, no ho és el fet de considerar el «sanchopancismo» com un tret nacional. Encara així hi ha excepcions importants com la de Galdós, que sovint tipifica els seus personatges entre els «locos-quijotescos» i els materialistes, com l'escuder, «apegados al yantar».⁴⁶ Recordem que Ganivet, en el seu *Idearium* assegurava que «el Ulises castellano es don Quijote».⁴⁷ Per a Ganivet, cap poble és superior a l'espanyol en la creació de l'ideal que encarna el Quixot. Fins i tot va més enllà quan advoca per l'alliberament de les preocupacions materials,

descargándolas sobre un escudero; así camina completamente desembarazado y su acción es una inacabable creación, un prodigio humano en el que se idealiza todo cuanto humanamente se concibe.⁴⁸

També els regeneracionistes, com Lucas Mallada en *Los males de la Patria y la futura revolución española*⁴⁹ fan referència al Quixot per parlar del tarannà nacional:

45. Ibid. Vol. II, p. 470-520.

46. Per la influència de Cervantes a Galdós vid. Rubén Benítez, *Cervantes en Galdós, (Literatura e intertextualidad)*, Universidad de Murcia, Murcia, 1990.

47. *Idearium español*, Espasa Calpe, Austral, Buenos Aires, 1949, p. 143.

48. Ibid., id.

49. *Los males de la Patria y la futura revolución española*, Madrid, 1890.

La Patria de don Quijote es un país de soñadores; por lo mismo que aquí se sueña tanto hay necesidad de dormir mucho y, sin embriagarnos con opio, como los chinos, estamos viendo visiones y en ilusión perpetua sin despertar de nuestra modorra.⁵⁰

Per a Mallada, els espanyols

tienen un carácter caballeresco e hidalgo que se manifiesta hacia la mujer mientras ésta se mantiene en lugar subalterno y en la mayor ignorancia.⁵¹

Baldomero Villegas,⁵² per la seva banda, assegura que en *El Quijote* es compendia la possibilitat de regeneració nacional. Per ell la figura de l'heroi cervantí és la reencarnació del reformisme liberal. Sanxo representa el poble; Dulcinea, Espanya i Maritornes, l'església en el segle XVI.

Les referències a favor o en contra de la significació d'*El Quijote* i de la seva representativitat que trobem a les lletres castellanès cobren els anys que van del 1898 a la celebració del centenari. Amb una insistència avorrida es repeteixen les mateixes idees. Per això, ja el 1899 l'enginyer basc Pablo Alzola, que actua com a portaveu de la burgesia industrial d'Euskadi, com recorda Carlos Serrano,⁵³ assegura en el seu llibre sobre *Las obras públicas en España. Estudio histórico*:

España necesita dos cosas esenciales si ha de reconstituirse: *Celebrar los funerales de don Quijote de la Mancha aventando sus cenizas* y adoptar como lema de su regeneración el apotegma de que *Es preciso ser fuertes* persiguiendo este fin primordial en un largo período de paz, de recogimiento, de moralidad y de trabajo que acreciente el patrimonio nacional hasta alcanzar la riqueza y el saber, bases imprescindibles para la fortaleza de las naciones.⁵⁴

Els joves escriptors que inicien la seva carrera literària a les acaballes del segle XIX, Azorín, Baroja i Maeztu, entre altres, estan d'acord aleshores amb aquesta celebració funerària i avalen igualment la demanda de Costa de «cerrar con doble llave el sepulcro del Cid», per tot el que ambdós herois signifiquen a causa, sobretot, de la interpretació sectària que de les seves figures han fet els castissistes. Per tot això no és gens estrany que Azorín assegurí a «Somos iconoclastas»:

50. Ibid., id., p. 31.

51. Ibid., id., p. 33.

52. *Estudio sobre Don Quijote de la Mancha*, Burgos, 1899.

53. Carlos Serrano y Serge Salaün, *1900 en España*, Espasa Calpe, Madrid, 1991, p. 92.

54. Cito per l'edició d'A. Bonet Correa, Turner, Madrid, 1979.

los jóvenes del día no han leído a Calderón, a Lope, a Moreto (o al menos si los han leído no volverán a leerlos, lo juramos) y no son pocos los que sienten un íntimo desvío hacia Cervantes,⁵⁵

i que, per contra, consideri a *La voluntad* que només els primitius, els medievals, ofereixen alguna possibilitat:

Nuestra literatura del siglo XVII es insoportablemente antipática. Hay que remontarse a los primitivos para encontrar algo espontáneo, jovial, plástico, íntimo. Hay que subir hasta Berceo, hasta el Romancero [...], hasta el incomparable Arcipreste de Hita.⁵⁶

No obstant això, el punt de vista d'Azorín variarà a partir del 1905. Mari-chal,⁵⁷ en un suggerent assaig, apunta que Azorín va arribar a convertir la literatura nacional en la seva pàtria. I això em penso que va succeir a partir de la commemoració del Tercer Centenari d'*El Quijote* a mesura que va anar examinant i revaluant les seves opinions juvenils i va sintonitzar de manera íntima amb els clàssics del Segle d'Or, començant per Cervantes, l'autor al qual dedica més textos.⁵⁸

És, doncs, cap al 1905, quan, de la lectura fruitosa del Quixot que es comença a fer arran de la celebració del Tercer Centenari, surt una nova interpretació de la novel·la de Cervantes que, finalment, acabarà imposant-se cap als anys vint a les lletres espanyoles, tot i que la visió romàntica massa arrelada continuarà deformant molts aspectes del llibre. Foren els viatgers romàntics francesos, la influència dels quals, en molts autors vuitcentistes, encara no s'ha estudiat prou, els que, com Chateaubriand, asseguraren que venien a Espanya per cercar l'esperit de don Quixot lligat a la gent i al paisatge. René de Chateaubriand, per exemple, tornant de Palestina, el 1807, recorria la Manxa perquè era la pàtria de l'il·lustre cavaller, «el más bravo, el más amable y el menos loco de los mortales». El vescomte veu els espanyols com

el pueblo noble y civilizado en donde al menos ha quedado la fe y el honor después que la prosperidad y la gloria han desaparecido.⁵⁹

55. *Alma Española*, 10 de gener de 1904.

56. *La voluntad*. Cito per l'edició d'I. Fox, Castalia, Madrid, 1968, p. 214.

57. «Pedro Salinas y los valores humanos de la literatura hispánica», *La voluntad de estilo*, Revista de Occidente, Madrid, 1971, p. 236.

58. Vid. M. Pérez López, *Azorín y la Literatura Española*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1974.

59. Cito per Miquel dels Sants Oliver, *La literatura del Desastre*, «A través de unos libros», Edicions 62, Barcelona, 1973, p. 145.

Recordem fins a quin punt les referències a la fe i a l'honor ompliran els discursos dels polítics cap al fatídic 98, fins i tot al text del telegrama de l'almirall Cervera, si canviem la «fe en el honor» pel «todo se ha perdido menos el honor» i que també té a veure amb «más vale honra sin barcos que barcos con honra». Precisament, Clarín considerava que

la España petrificada en el pasado que tanto gustaba a Chateaubriand era el ideal de muchos españoles de la época.⁶⁰

I per la seva banda, Prat de la Riba, coincidint en certa mesura amb el catedràtic d'Oviedo (petrificada i momificada funcionen com a sinònims), apuntava en una nota a *La question catalane*:

El viatger que entra a Espanya per Portbou, cercant Espanya característica de la que parlen les narracions de viatges, resta completament desil·lusionat. Catalunya li fa la impressió d'un pròllongament de França; Barcelona, la d'una gran capital del Migdia. Fins que no hagi passat l'Ebre, no trobarà la pàtria del Quixot, l'Espanya momificada que desitja de recórrer.⁶¹

La identificació tipològica de l'espanyol amb don Quixot és, com hem vist, un tòpic que flameja durant tota la fi de segle, heretat del romanticisme. En aquestes alçades tots sabem que la interpretació del llibre que arriba al segle XX és un producte romàntic. Anthony Clossé a *The Romantic Approach to don Quijote* (1978)⁶² demostra en escriu com la lectura que domina durant el segle XIX i bona part del XX és continuadora de les idees que els romàntics alemanys i anglesos van difondre sobre l'obra cervantina. També Parker⁶³ i Russell⁶⁴ s'havien ocupat,

60. Clarín, «Alcalá Galiano y el período constitucional de 1820-1823», *La España del Siglo XIX. Colección de conferencias históricas*, vol. II, Madrid, 1886, p. 480.

61. Prat de la Riba, *La question catalane. L'Espagne et la Catalogne. Notice adressée a la presse Européenne par le Comité Nationaliste Catalan de Paris*. Imp. de D. Dumoulin et Cie. Paris, 1898. Traduit al català, Enric Prat de la Riba, *La Nació i L'Estat. Escrits de joventut*, a cura d'Enric Jardí, Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, La Magrana, 1987, p. 35, nota 2.

62. A. Clossé, *The Romantic Approach to Don Quijote. A Critical History of the Romantic Tradition in Quijote*, Criticism, Cambridge University Press, 1978.

63. A. Parker, «El concepto de la verdad en *El Quijote*», *Revista de Filología Española*, núm. 32, 1948, p. 278-305.

64. P. Russell, «Don Quijote as funny book», *Modern Language Review*, XIV, 1969, p. 312-316, tradit al castellà com «Don Quijote y la risa a carcajadas» en Russell, *Tierras de la Celestina y otros estudios. Del Cid al Quijote*, Ariel, Barcelona, 1978.

abans que Closse, de l'assumpte, per bé que de manera parcial. En efecte, la idealització de l'heroi i la negació del propòsit satíric de la novel·la, la tristesa del llibre —la lectura amb els ulls entelats per les llàgrimes a la manera de Heine—, que tornarem a trobar entre els escriptors finiseculars, es va començar a gestar en les interpretacions dels primers romàntics. Per ells, *El Quijote* no era un llibre de burles, sinó un llibre de tristes veritats, on es feia palesa la lluita per aconseguir un ideal en un món en el qual qualsevol ideal era rebutjat. De l'època romàntica prové igualment la hipòtesi que l'obra de Cervantes va més enllà de la paròdia d'un gènere i constitueix una prova irrefutable dels coneixements del seu autor sobre matèries ben diverses, bé siguin mèdiques, psicològiques o econòmiques. Finalment, en relació amb el romanticisme, cal esmentar la idea que els clàssics nacionals —i Cervantes amb Calderón constitueixen els exemples màxims— representen l'ànima del poble, l'esperit de la raça, tal i com ja he indicat.

El Quijote va deixar, doncs, de ser entès com un llibre humorístic gràcies al romanticisme que va difuminar, entre vel·ls de transcendència, la intenció cervantina, explícita en el pròleg de la primera part acceptada unànimament des de la seva aparició. L'anècdota tantes vegades repetida que protagonitza Felipe III, quan assegura que el noi que s'està morint de rialles o és boig o està llegint *El Quijote*, ho confirma. El llibre de Cervantes entès en el segle XVIII com a paròdia i com a sàtira, fou tingut alhora, des del punt de vista de la llengua, per un text exemplar, malgrat que els preceptistes corregien —des de Mayans a Munárriz— aquells aspectes que els semblaven fluixos o poc adients. La interpretació romàntica potencia la distància, que s'estableix entre els afanys de l'heroi, els seus desitjos quimèrics i la realitat a la qual el seu destí ideal no pot adequar-se; d'aquí que opti per transformar-la, imaginant-la distinta de com és. La imaginació, com molt bé va documentar Bowra,⁶⁵ és un descobriment romàntic; en conseqüència, don Quixot, tan «imaginatiu», havia de constituir un personatge especialment grat al romanticisme que a més accepta l'ideal i la quimera com a ingredients de les aspiracions humanes. D'altra banda, els romàntics exaltaren el seu creador, Cervantes, a l'alçada dels genis. Frederic Schlegel, que, amb el seu germà William, fou decisiu per tal que Calderón arribés a aconseguir la categoria de «poeta nacional», va contribuir també a enaltir el mèrit de Cervantes intentant comparar-lo amb Shakespeare i Goethe, convertits en models d'un artista sublim representatiu a la vegada de l'esperit del seu poble. Poc després, Víctor Hugo, a *William Shakespeare*,⁶⁶ in-

65. Bowra, *La imaginación romántica*, Taurus, Madrid, 1969. Vid. Closse, *op. cit.*, nota 62.

66. Hugo, Víctor, «Les génies». *Oeuvres Complètes. Littérature et philosophie*, París, 1880, p. 63-64.

trodueix Cervantes entre les figures més glorioses de la humanitat. Parafrasejant-lo, Rubén Darío, en el poema dedicat a l'autor dels *Miserables*, «Victor Hugo y la tumba» (1885), es pren la mort d'aquest com una catàstrofe, ja que pertorba, igual que la de Crist, l'ordre de la natura i anuncia que una tirallonga de genis el reben al paradís presidits per Jesús. Entre ells —entre poetes, sants i escriptors: Job, Èsquil, Homer, Tàcit, Joan, Pau, Juvenal, Dante, Rabelais— hi ha Cervantes.

Però aquesta referència és excepcional ja que els escriptors finiseculars solen rebutjar Cervantes en favor de don Quixot de manera generalitzada, com apunta Blasco,⁶⁷ excepció feta en la interpretació que sorgeix des de Catalunya, on fins i tot els detractors de l'heroi, aquells que el rebutgen precisament perquè s'ha convertit en un mite nacional castellà, n'accepten l'autor. Cervantes «hagués fet bona amistat ab nosaltres» si hagués tornat ara, escriu, com veurem, Pep de la Tralla⁶⁸ al número d'homenatge de la revista del mateix cognom. Unamuno, el cervantisme del qual ha estat analitzat en abundància,⁶⁹ és, tal vegada, l'autor que amb més contundència assenyala que el Quixot és superior a Cervantes i que aquest no va entendre el seu heroi. Darío, per contra, dedica, el 1903, «Un soneto a Cervantes» (*Cantos de Vida y Esperanza*), en el qual evidencia que l'autor d'*El Quijote* es consola de les mancances de la vida gràcies a la seva creació immortal, i on mostra també la seva generositat («regalo un yelmo de oros y diamantes/ a mis sueños errantes») i el seu geni («la tristeza inmortal de ser divino»). La visió de Rubén Darío guarda encara algunes concomitàncies amb la interpretació d'*El Quijote* com un llibre d'humor.⁷⁰

Una altra de les vies d'accés a l'obra immortal de Cervantes que encara trobem en començar el segle XIX és l'esotèrica. La crítica cervantina utilitza el terme «esotèric» per aplicar-lo a aquelles interpretacions que consideren que cal fer una lectura entre línies de l'obra, atès que, sota el sentit literal, n'hi ha un altre de molt més interessant, que fins i tot pot assolir un significat simbòlic o místic.

67. J. Blasco, «El *Quijote* de 1905 (apuntes sobre el quijotismo finisecular)», *Anthropos*, núm. 98-99, 1989, p. 120-124.

68. Vid. més endavant a la polèmica sobre el centenari.

69. Els treballs sobre el quixotisme d'Unamuno són molt abundants i diversos. Remeto al repertori de Blasco a l'article citat, p. 123, nota 20.

70. Més endavant, Darío contribuirà, amb la «Letanía de Nuestro Señor Don Quijote», a l'homenatge que l'Ateneo de Madrid ret a Cervantes el 1905. A «La Letanía» ens ofereix una interpretació ja en consonància amb la concepció quixotesca tòpica de la fi de segle, fent esment a l'heroi com a «señor de los tristes». «La Letanía» va dedicada al cervantista Navarro Ledesma. El poema fou llegit per Ricardo Calvo en presència de Rubén. Tal vegada per això, el sonet abans citat està dedicat a l'actor.

El Quijote s'interpreta, doncs, no com una novel·la d'entreteniment sinó com un text críptic que va més enllà de la intenció explícita de l'autor de parodiar un gènere. Les vinculacions del vuitcentisme amb les teories esotèriques, un aspecte sobre el qual ja van cridar l'atenció Ricardo Gullón⁷¹ i Octavio Paz,⁷² serviren perquè es continués potenciant l'esoterisme d'*El Quijote*. Des que, en la seva edició d'*El Quijote* (1781), John Bowle va considerar, per primera vegada, que el personatge de Cervantes personificava Carles V, enfocament complementat per certes referències de l'autor en el perdut *Buscapié*, diversos cervantistes s'obsessionaren a defensar que Cervantes havia escrit una novel·la en clau. També els krausistes es decantaren per trobar en el text cervantí un significat que sobrepassava el literal i, en conseqüència, es posaren de la banda dels esoteristes.

Si m'he detingut a repassar alguns aspectes fonamentals de la recepció d'*El Quijote* a les acaballes del segle XIX i a començaments del XX a les lletres espanyoles, ha estat per tal d'observar que els criteris extraliteraris primen sobre els estrictament literaris, com ja van destacar Valera⁷³ i Menéndez y Pelayo,⁷⁴ tal com succeirà a la immensa majoria de textos que la celebració propicia i on es pot documentar el grau d'entronització social de l'obra anomenada «el libro rey»⁷⁵ o «la Biblia Profana».⁷⁶

Però els esdeveniments que afecten Espanya cap al 1905 tenen una repercussió distinta a Catalunya, la qual cosa incideix en tots els àmbits de la vida política, social i cultural. En conseqüència, el tercer Centenari de la Publicació de la Primera Part d'*El Quijote* tindrà una transcendència també diferent, de la mateixa manera que *El Quijote* llegit des de Catalunya és sovint un altre *Quijote*. No és aquest el lloc per estendre'ns sobre els aspectes de la particularitat catalana, però no puc deixar d'esmentar, de passada, els motius pels quals, en uns moments de redreçament nacional, la sola menció del llibre immortal podia resultar polèmica. Ja

71. Ricardo Gullón, «Ideologías del modernismo», *Insula*, 291 (febrer, 1971), p. 1 i 11.

72. Octavio Paz, *Los hijos del limo*, Seix Barral, Barcelona, 1974.

73. Valera des del seu discurs «*El Quijote*, sobre las diferentes maneras de comentarlo y juzgarlo», RAE, 25 de setembre de 1864, considera una mania veure en Cervantes «un sutilísimo psicólogo, un refinado político y hasta un médico consumado», *Obras Completas*, III, Aguilar, Madrid, 1958, p. 1067.

74. Per la seva banda, Menéndez y Pelayo ja el 1878 quan comenta a la *Revista Europea*, *Disertaciones y juicios literarios*, llibre de Valera en el qual es recull l'article mencionat en la nota anterior, està d'acord amb ell i considera que «*El Quijote* no es ni más ni menos que una novela inmortal». Vid. *Obras Completas*, Aldus, Santander, 1956, vol. II, varia. p. 111.

75. Lafuente Saenz, I. *Estudio crítico de nuestro libro rey*, Madrid, El Trabajo, 1905.

76. Clarín, «Del Quijote. Notas sueltas», *La Ilustración Española e Hispanoamericana*, XLIII, 41 (1989).

hem vist com *El Quijote* que arriba a 1905 arrossega una càrrega ideològica considerable i aquest llast no és gens positiu a l'hora de fer una interpretació estrictament literària del llibre. Tot i això, hi ha a Catalunya diversos erudits que ens serveixen d'excepció, com ara alguns dels més importants cervantistes, entre els qual ens cal citar Cortejón, Givanel o Bonsoms, interessats de manera especial pels aspectes textuais de l'obra. D'altres intel·lectuals, penso en Miquel dels Sants Oliver —potser el publicista que més aviat i amb un abast més notable es fa eco del centenari—, Ramon Miquel i Planas, Carreras Candi o Gabriel Alomar, tot i que els seus treballs examinen aspectes més aviat intrínsecs a l'obra de Cervantes, tenen tendència a justificar el seu interès pel llibre de cara als seus conciutadans. Aquesta justificació és naturalment simptomàtica del clima polític-social que es viu, però també del fet que ningú se sent indiferent davant d'una obra com *El Quijote* que tant té a veure amb Catalunya i encara més concretament amb Barcelona.

Situar fora d'aquest context la recepció de l'obra cervantina arran del Tercer Centenari impediria entendre-la de manera cabal. Em sembla necessari esmentar que al tombant de segle el debat sobre Catalunya-Espanya és d'allò més viu, com ho són també els aspectes en els quals es basa la nacionalitat catalana que, per manifestar-se i consolidar-se, necessita fer-ho d'esquena a Espanya, rebutjant, en primer lloc, la seva llengua majoritària, el castellà, que és alhora la llengua del poder i del prestigi. Com escriu Cacho Viu al seu assaig *El nacionalismo catalán como factor de modernización*:

El rechazo de la influencia del castellano, indispensable para que la lengua recuperase su propia fisonomía se extrapoló a otros campos, hasta convertirse en el principio axiomático: la modernización de Cataluña pasaba, tácticamente, por la ruptura con el centralismo cultural de Madrid, que nunca sería capaz de incorporarse a ese proceso.⁷⁷

La cita crec que ens ajudarà a entendre com, d'acord amb aquests pressupòsits, era esperable que *El Quijote* pogués ésser rebutjat només pel fet que no havia estat escrit en català. A més, tal i com ja hem vist, el seu protagonista encarnava els trets fonamentals de la raça espanyola que res tenia a veure, segons els nacionalistes, amb la catalana. Uns trets que, contràriament al que succeïa a la resta del país, sovint foren interpretats de manera negativa. Per alguns nacionalistes catalans «ser

77. V. Cacho Viu, *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, Residencia de Estudiantes, Quaderns Crema, Barcelona, 1998, p. 62.

un Quixot o fer el Quixot» no vol dir ser un idealista o actuar de manera pretesament altruista sinó ser un boig poca-solta, un vanitós inflat d'orgull. La manca de previsió, l'esperit fantasiós de l'*hidalgo*, el seu orgull jactanciós, aspectes que el llibre fa palesos, tornaren a manifestar-se en molts àmbits de la vida espanyola després de la guerra de Cuba. Crida molt l'atenció l'enorme quantitat de referències de la premsa satírica publicada a Barcelona que prenen com a pretext *El Quijote* per al·ludir a la pèrdua de les colònies. El fet em penso que també té a veure amb la diferent manera que des de Catalunya es visqué la desfeta. Raimon Carr⁷⁸ relacionà estretament el problema colonial amb el catalanisme que, abans minoritari, es converteix a conseqüència de la derrota en un vehicle de protesta. Escriu Carr:

El catalanismo contaba ya con una organización y con una doctrina. El desastre del 98 le dio su primera oportunidad de conquistar una audiencia masiva de las clases medias. La imagen de un estado castellano moribundo que, tras obligar a su juventud a hacer el servicio militar, había perdido para Cataluña su mejor mercado, permitió que el catalanismo se convirtiera en una de las fuerzas generales de la regeneración y en una fuerza electoral eficaz.⁷⁹

Josep Benet,⁸⁰ per la seva banda, esmenta que l'empremta de la desfeta fou també diferent a Catalunya:

per bé que durant les guerres colonials molta gent catalana s'havia deixat dur per l'onada d'un patriotisme espanyol retòric, després, davant del desastre, la reacció fou immediata i vigorosa, combativa i esperançada, i, ahora, constructiva.⁸¹

Hi havia encara més aspectes que permetien qüestionar la celebració del Tercer Centenari de la publicació de la primera part d'*El Quijote* o, si més no, entendre'l de manera diferent. No hem d'oblidar, tampoc, que la convocatòria havia partit d'un periodista madrileny. Era Cavia qui, des de les planes del també madrileny diari *El Imparcial*, féu la proposta de la commemoració, i la ciutat de Madrid, com a capital de l'Estat, no podia ser mai una referència grata per a la vida cultural barcelonina, que mirava més lluny, cap a d'altres capitals europees més modernes com París. Basta recordar, per entendre-ho, la diferència que observà Rubén Darío entre la vida cultural de Madrid i Barcelona durant el seu

78. R. Carr, *España 1808-1975*, Ariel, Barcelona, 1982.

79. *Op. cit.*, p. 527.

80. J. Benet, *Maragall davant la Setmana Tràgica*. Ed. 62, Barcelona, 1963.

81. *Op. cit.*, p. 14.

primer viatge.⁸² Però, sobretot, cal fer esment que era l'Espanya oficial, centralista i uniformitzant, que només acceptava l'hegemonia de la llengua castellana, la que va prendre sota la seva tutela l'organització dels fastos del centenari. Si tenim en compte tots aquests aspectes entendrem per què la celebració no satisfesia els nacionalistes.

Si en una cosa coincidien i tenien clara els nacionalistes catalans de diferents faccions, des del fundador de la Lliga, Prat de la Riba, fins al socialista Gabriel Alomar o el maurista Miquel dels Sants Oliver, era la necessitat de redreçament de la llengua catalana, i la vindicació d'una cultura nacional autònoma. Per això, de bon principi, els cal qüestionar-se la participació en els actes del centenari quixotesco i resoldre, després, tal com fan Alomar i Oliver, per bé que de manera diferent, contribuir-hi. Fent seu el llibre de Cervantes i demostrant, mitjançant els seus escrits, fins a quin punt els és grat, donen, em penso, per una banda una lliçó de seny, i per l'altra, confirmen que la lectura que fan d'*El Quijote* és capaç de sobrepassar el llast ideològic castissista. En aquest sentit, l'article de Miquel dels Sants Oliver «El Centenario del Quijote» em sembla simptomàtic i per això l'analitzaré amb atenció. Considero que l'enorme quantitat de textos i gravats publicats a la premsa barcelonina amb motiu del Tercer Centenari és una prova més del tarannà obert dels catalans. D'altra manera, ni *La Veu de Catalunya*,⁸³ òrgan de la Lliga, ni *La Esquella de la Torratxa*,⁸⁴ ni *La Campana de Gràcia*,⁸⁵ que representa els interessos dels republicans nacionalistes, li haurien dedicat números monogràfics. Tampoc ho haurien fet els redactors de la publicació catalanista, *Il·lustració Catalana*.⁸⁶ Pel que fa a *La Tralla*,⁸⁷ *El Cu-cut*⁸⁸ i *El Diluvio*,⁸⁹ cal esmentar que troben en *El Quijote* aspectes per sustentar la seva ideologia en escriu. Sovint les caricatures i els dibuixos al·legòrics-satírics del Quixot i el seu escuder fan referència als polítics locals. A l'Ajuntament de Barcelona, el 1905 tenien majoria els regidors de la Unió Republicana, la qual cosa féu que els nacionalistes d'*El Cu-*

82. Vid. les cròniques «Barcelona» i «Madrid» enviades el 1899 al diari *La Nación* i després incloses a *España Contemporánea*. Cito per l'edició d'A. Vilanova, Lumen, Barcelona, 1992. Val la pena fer esment de la crònica «Madrid» (4 de gener de 1899), p. 49.

83. *La Veu de Catalunya*, Tercer Centenari del Quixot, any XV, núm. 2115 (21 de gener de 1905), p. 1-2.

84. *La Esquella de la Torratxa*, any 27, núm. 1373 (28 d'abril de 1905), p. 273-305.

85. *La Campana de Gràcia*, any XXXVI, Batallada 1878. Número extraordinari (6 de maig de 1905), p. 1-8.

86. *Il·lustració Catalana*, Tercer Centenari del Quijote, any III, núm. 86 (22 de gener de 1905), p. 50-64 i sense paginar les planes on es reproduïxen diverses il·lustracions.

87. *La Tralla*, any II, núm. 67. Número extraordinari (3 de febrer de 1905), p. 1-9.

88. *El Cu-cut*, any 4, núm. 175 (4 de maig de 1905), p. 272-286.

89. *El Diluvio*, any XLVII, núm. 31 (22 d'abril de 1905), p. 241-255.

cut o de *La Tralla* els disparessin a matar mitjançant escrits i gravats, tal com veurem.

D'altra banda, com era d'esperar, les publicacions de caire conservador escrites en castellà, com *La Vanguardia*,⁹⁰ *La Ilustración Artística*⁹¹ o les revistes de marcat signe catòlic —*La hormiga de oro*⁹² o *La Academia Calasancia*—⁹³ dediquen també extensos números monogràfics a *El Quijote*.

La recepció del Tercer Centenari a la premsa barcelonina

La major part dels actes commemoratius esdevinguts a Espanya foren recollits en una *Crónica del Centenario*⁹⁴ que van dirigir Miguel Sawa i Pablo Becerra. Però, per tal d'establir una panoràmica completa, cal consultar els repertoris cervantins de Simón Díaz⁹⁵ i el magne catàleg de J. Givanel.⁹⁶ A banda, cal mencionar el llibre de Francisco de Icaza *El Quijote durante tres siglos* (1918), que ofereix una valoració de les distintes actituds preses pel cervantisme en començar el segle XX. Amb un rigor més gran i una més àmplia perspectiva tracten també sobre el tema diversos investigadors: R. Schevill,⁹⁷ C. Real de la Riva,⁹⁸ A. del Río,⁹⁹ R. Frank,¹⁰⁰ I. Terterian,¹⁰¹ A. Marasso¹⁰² i J. Blasco.¹⁰³ Però cap d'ells estudia les aportacions de la premsa catalana al centenari ni el que significa per a Catalunya la celebració, feina que desitjo portar a terme, i per això començaré per fer una recerca a la premsa barcelonina que se'n fa ressò.

90. *La Vanguardia* (7 de mayo de 1905), suplement i número diari junts, p. 1-8.

91. *La Ilustración Artística*, any XXIV, núm. 1.201, Barcelona (1 de gener de 1905), p. 1-24.

92. *La hormiga de oro. Ilustración católica*, any XXII, núm. 18, Barcelona, (6 de mayo de 1905), p. 273-288.

93. *La Academia Calasancia. Órgano de la Academia Calasancia. Escuelas Pías de Barcelona*, any XIV, núm. 315 (18 de maig de 1905), p. 385-416.

94. *Crónica del Centenario*, Miguel Sawa i Pablo Becerra, imp. San Hermenegildo, Madrid, 1905.

95. J. Simón Díaz, *Bibliografía de la literatura hispánica*, vol. 8, CSIC, Madrid, 1978.

96. Vid. nota 9.

97. R. Schevill, «Three Centuries of Don Quixote», University of California, *Chronicle* XV, 1913, p. 181-206.

98. C. Real de la Riva, «Historia de la crítica e interpretaciones de la obra de Cervantes», *Revista de Filología Española*, 32 (1948), p. 137-166.

99. A. del Río, «Quijotismo y cervantismo. El devenir de un símbolo», *Revista de Estudios Hispánicos*, I., 1928, p. 241-267.

100. R. Frank, «Cervantes: Four Hundred Years After», *Sewanee Review Quarterly*, LVI, 1948.

101. I. Terterian, «Sobre algunas interpretaciones del Quijote en la España del siglo XX», *Beitrag zur Romanischen Philologie*, 1967, p. 169-173.

102. A. Marasso, «Interpretaciones cervantinas», *Reduc*, IV, 1959.

103. Art. citat.

Per tal d'oferir un imprescindible estat de la qüestió, em referiré, en primer lloc, al famós article de Mariano de Cavia publicat al diari *El Imparcial*,¹⁰⁴ on, sota el lema «Post tenebram spero luces», recorda als lectors que falten dos anys per a la commemoració del Tercer Centenari de la primera edició d'*El Quijote* i marca les pautes per a una celebració ideal:

En mayo de 1905 se cumple el Tercer Centenario del *Quijote*, de esa divina y colosal conseja, por cuyo soberano poder nuestra raza, nuestra lengua y nuestra nación se sobrevivieron a sí mismas en la admiración, en el respeto y en el cariño de otros pueblos y otras civilizaciones.

Per a Cavia és molt més important la data de la primera edició que no la del naixement o la de la mort de Cervantes, ja que és l'heroi el que ha aconseguit que «España se llame la patria de don Quijote», amb la qual cosa s'acosta a les idees d'Unamuno, i per això demana que es llenci literalment la casa per la finestra en la celebració de

la más luminosa y espléndida fiesta que jamás ha celebrado pueblo alguno en honor de la mejor gloria de su raza, de su habla y de su alma nacional que suponga el resurgimiento español y la reanimación espiritual de esta tierra [...] común a todas las naciones que llevan en la sangre al sublime loco y al donosísimo zafio. Una fiesta de familia para todos los pueblos latinos, una fiesta fraternal para todos los hombres que comulgan en el noble y laborioso culto de sentir hondo, pensar alto y hablar claro. La fiesta nunca celebrada de la ideal Quimera y la tragicómica Realidad, hecha carne entre carcajadas y dolores, entre ansias generosas y vulgares desengaños.

Tot recordant Carlyle, glossat, com ja hem vist, per Valera i després d'ell per un seguit de gasetillers, Cavia considera que

si España ha perdido su imperio colonial le queda *El Quijote* y eso es tanto y de tal grandeza que si existe allende el océano alguien que abomine del nombre de España, ese es el primero en descubrirse ante el nombre de Cervantes.

El periodista madrileny proposa que el centenari es prengui com una qüestió d'estat i, en conseqüència, les corts votin una llei que reguli els actes que cal celebrar amb Hispanoamèrica i en fraternitat amb altres llengües romàniques, en-

104. *El Imparcial* (2 de desembre de 1903).

tre les quals no inclou ni el gallec ni el romanès. També esmenta els que ell considera representants màxims de cadascuna: Guerra Junqueiro per Portugal, Maragall per Catalunya, Mistral per Provença, D'Amicis per Itàlia i Anatole France per França els quals, com a portaveus, haurien de prendre part en la celebració. A més, creu que és imprescindible comptar, en primer lloc, amb la Real Academia de la Lengua Española i li consta que J. O. Picón i Ortega Munilla ja treballen en el projecte de la celebració. Una celebració que pertoca a tothom ja que, essent un afer nacional, cal que hi intervinguin tant l'Espanya oficial com el poble. Els seus suggeriments són variats i folklorics i van, des d'un torneig a un ball de disfresses en els salons del duc de Fernán Núñez, en el qual els personatges d'*El Quijote* es farien presents, passant per un banquet on només se servissin plats citats en el llibre. I, atès que al banquet serien deixats de banda els pobres, aquests podrien comptar amb un dinar de beneficència, el menú del qual, però, no assenyala.¹⁰⁵ Cavalcades i revetlles són altres dels actes proposats així com l'erecció de monuments a Barcelona, Toledo, Sevilla i París i la creació d'un Instituto Benéfico para intelectuales viejos.

La proposta de Cavia —una mescla d'intent d'obertura o, potser millor, de futura primera pedra per a la construcció d'un parc temàtic cervantí, en part, deutora de l'homenatge a Calderón de 1881— fou presa molt seriosament i recollida per quasi tots els diaris i revistes, tot i que alguns, com Ramiro de Maeztu, la posen en qüestió.¹⁰⁶

105. Tal vegada recordant la pensada de Cavia, el dibuixant Jou en el número que *El Diluvio* dedica a commemorar el centenari (any XLVII, núm. 31, Barcelona, 22 d'abril de 1905), p. 242, sota el títol de «Reparto gratuito del *Quijote*» mostra un pobre que té el llibre obert i exclama: «Está bien; pero si nos lo dieran acompañado de un pucherito...»

106. A l'article «Ante las fiestas del Quijote», *Alma Española* (13 de desembre de 1903), comença Ramiro de Maeztu per passar revista —després dels dies transcorreguts— (el text de Cavia apareix el dia 2 i el seu article surt el 13) a les adhesions que la idea de Cavia ha rebut i l'entusiasme de la gent de lletres, polítics, professors, «algún que otro snob y los alcaldes de los lugares cervantinos». Però «al entusiasmo que la prensa ha ventilado» oposa la manca d'interès popular «que no aparece por ninguno de los cuatro puntos cardinales». Maeztu, com a bon intel·lectual de l'època, viu fora de la realitat; amb una taxa d'analfabetisme que quasi arribava al 90% no era gens rar que la celebració no motivés la gent del carrer. Però d'això, com Unamuno, en dóna la culpa als cervantòfils. En aquest sentit, Maeztu apunta a la sacralització d'*El Quijote*. «Se le ha tratado como a un dogma, como a un fetiche, como a un misterio, como al arca cerrada del tabernáculo.» Segons Maeztu, «Don Quijote se ha convertido en un clásico cuyo sentido, recto o torcido, sólo pueden interpretar los sumos sacerdotes de su culto». Les referències religioses són abundantíssimes. «Y en el rincón del laberinto que obscurece el humo del incienso yace Don Quijote sepultado por sus teólogos, augures, intérpretes, zelotes, exégetas, escobalistas, ergotistas, sacerdotes y profetas» (p. 3) Per a Maeztu —que serà contradit per les tesis de Navarro Ledesma el 1905— *El Quijote* és un llibre de decadència, de vellesa tal i com ja va apuntar en un article anterior, «El

Pel que fa a la premsa barcelonina que se'n fa ressò, fou l'article «El centenari del *Quijote*» de Miquel dels Sants Oliver,¹⁰⁷ sense cap tipus de dubte, el més interessant i suggestiu. El periodista mallorquí hi analitza un seguit d'aspectes que van més enllà de la literatura i que tenen a veure amb la idiosincràsia nacional i es pregunta:

¿Quin monument més grandios ha pogut aixecarse al bon seny, que aquesta admirable sàtira del Quijote? Y, aixó, no obstant, la falta de bon seny, de sentit práctic, de visió de la realitat y de sanitos equilibri, caracteriza l'història d'Espanya, conduida y embeguda per la del poble castellá.

Comença, però, lloant l'heroi de Cervantes, a la manera romàntica:

La mateixa figura de don Quijote está plena d'encant y simpatia. ¡Tan de bó hagués sigut aquest el tipo ideal d'Espanya. Malalt de pureza, de justicia, de castedat, no es dedica a fer torts y greuges sino a desferlos!

I tot seguit l'oposa a *don Juan*, una figura que, segons Oliver, resumeix i personifica l'escòria dels desarrelats i *perdonavidas* que es llança «sobre'ls paisos nous en nostre desgraciat sistema de colonisació, mancats de fré y de lley moral». Si don Quixot i *don Juan* en un combat imaginari s'enfrontessin...

Don Quijote mataría al Tenorio... o més ben dit, el Tenorio mataría Don Quijote; l'ha mort, en gran part, dins l'ànima del poble, seduida per la moral fácil y egoïsta del que no es veu obligat per cap respecte, [...] *sino porque se puede*.

libro de los viejos» (*La correspondencia de España*, 12 de maig de 1901), del qual, d'altra banda, afirma sentir-se orgullós. I conclou: «El libro es grande porque expresa el estado de toda España en su tiempo, pobre y exangüe, despoblada, próxima a la derrota». Però Maeztu no abomina *El Quijote*; per contra, considera «que es el libro de los cansados, de los viejos, de los decadentes... Es el libro nuestro, el de Cavia y el mío». La figura de Cervantes li sembla «un espejo en el que el futuro va a reflejar a los jóvenes escritores, hoy pobres, y mañana en la vejez, olvidados, sin que por ello, olvido y pobreza les lleven a mendigar socorro ni de los hombres ni de la gloria, [...] decadentes como los héroes de D'Annunzio del *Triunfo de la muerte* sólo les queda un lento suicidio en vida, en cada artículo, en cada línea». En aquest context, crec que s'explica millor la proposta de Maeztu: «Guardemos el *Quijote* para nuestras fiestas íntimas, pero seamos altruistas ya que nuestra decadencia nos permite serlo, y no pretendamos en convertir en libro vital de España un libro de abatimiento y amargura». L'impuls nietzschian triomfa finalment, com a Navarro Ledesma: «Pongamos en manos (del pueblo español) libros que le retraigan de la aventura sino que le exciten a la acción». Maeztu no és contrari a la celebració dels fastos sinó en tant que «el *Quijote* no es el ejemplo nacional más idóneo para enfrentarse a la conquista del futuro».

107. *La Veu de Catalunya*, (11 de desembre de 1903), reproduït a *Obras Completas*, Selecta, Barcelona, 1948, p. 714-718.

Està clar que per a l'autor de *L'hostal de la bolla*, don Juan representa el pitjor del *majismo casticista* que se li fa tan insuportable i que li sembla tan allunyat del tarannà dels catalans. Una coincidència que comparteix amb Sebastià Gomila.¹⁰⁸ Per contra, *El Quijote* i Cervantes no hi tenen res a veure.

Exemple altíssim d'aquestes reaccions entre la realitat nacional y son geni, és el de Miguel de Cervantes, així com sa cristal·lització definitiva és el *Quijote*. A voltes per *contra-coup* apareix en el gran home o en sas obras l'expressió suprema d'aquelles qualitats que manquen a son poble...

El seny —segons Oliver— no l'expressa Sanxo, pel qual no guarda cap floreta atès que Sanxo és ple «d'una prosaica grolleria i té un sentit abjecte, ribelesia de la vida» sinó Cervantes en l'obra del qual hi ha presents «la resignació y la tolerància». Fruits, tal vegada «d'un temperament antiinquisitorial, antic Calderonià» que ha sabut veure la «veritat universal dins lo nacional».

Els elogis a Cervantes, considerat també com un humanista, són constants al llarg de l'article. Oliver admira, potser encara més que don Quixot, el seu creador. No debades li dedicarà una biografia que iniciarà cap al 1905 i no debades en l'article de 1903 insistirà en l'universalisme d'*El Quijote*:

Precisament per lo que hi há en el llibre de Cervantes de sentit comú y universal aixecantse contre'l temperament tancat y anticospolita de la rassa, s'explica (apart de la sublimitat artística de l'obra) el que hagi posseït el cor de l'humanitat y que l'inglés Bowie l'hagi poguda apellar «honor y delícia de la nostra especie».

Per Oliver, l'universalisme de l'obra és un tret fonamentalíssim que els catalans, al seu entendre més cosmopolites que la resta dels espanyols, han sabut copsar a l'hora de considerar el llibre de Cervantes, l'èxit del qual és evident i pot observar-se amb el seguit d'aspectes que anomena:

Per aixó també s'explica la forta predilecció que Catalunya ha sentit pel gran llibre, el sens fi d'edicions que sas estampas han tingut, las traduccions de que ha estat objecte en la nostra llengua —*lengua catalana* li deya Cervantes, que no havia llegit, el pobre, res den Romanones ni den En Menéndez Pidal— y el nombre de cervantófil catalans que ha il·lustrat la biografia y les bibliografies cervantinas.

108. Vid. Sebastián Gomila, «Quijote, Tenorio y Sancho Panza», *El Liberal*, any V, núm. 1474 (7 de maig de 1905), s. p.

L'escriptor mallorquí aprofita l'autoritat de Cervantes per al·ludir Romanones, consumat anticatalanista —que el 1901 havia ordenat, mitjançant un decret, que calia aprendre el catecisme en llengua espanyola—¹⁰⁹ i Menéndez Pidal —que tot just acabava de polemitzar amb Massó i Torrens sobre la llengua catalana, amb afirmacions molt poc generoses—¹¹⁰ i per assenyalar el fet objectiu de l'interès despertat per l'obra cervantina a Barcelona, tot remarcant que aquesta és l'única ciutat on entra don Quixot i, sense esmentar la seva estada amb els ducs, assegura que l'heroi cervanti

va sempre per las planuras de la Manxa y no coneix més que ventas y cabanas de pastores.

Oliver observa, com després no es cansaran de repetir tots els comentaristes d'*El Quijote*, siguin o no catalans, que l'únic episodi urbà de tot el llibre succeeix a Barcelona, on, a més,

veu el mar per primera vegada, sent el brogit de las Drassanas, contempla'l manibrar y simulacras de las galeras, y aqui fa aquella suggestiva y inolvidable visita a una impremta [...], que deixan en el lector la impressió d'un centre de cultura y d'expansió progressiu, en mig de la desolació dels camps ermots y de la vida primitiva y rústega que anteriorment ha atravesat.

109. Romanones, com a ministre d'Instrucció Pública signà el decret que obligava a aprendre en llengua castellana el catecisme, *La Gaceta de Madrid* (23 de novembre de 1901).
110. Oliver al·ludeix a les afirmacions de Menéndez Pidal sobre el català. He pogut localitzar a l'Hemeroteca Nacional de Madrid el periòdic *El Imparcial*, any XXXVI, núm. 12825 (15 de desembre de 1902), on Menéndez Pidal publica l'article «Catalunya bilingüe», fent-se ressò del darrer missatge dels catalanistes a la Corona (1898); argumenta que el català és una llengua quasi subsidiària del castellà i considera que ha de ser estudiada però no emprada com a vehicle de cultura ni coneixement. Conclou: «El Estado, lejos de buscar la muerte del catalán, debe promover su estudio, aunque no el estudio empírico y elemental de la escuela, que es innecesario y no se puede sumar con el preciso de la lengua nacional, sino el estudio más profundo y científico de la Universidad». Tal i com m'indica amablement Joaquim Molas, segons consta al *Dietari* de López Picó, en una anotació del 28 de febrer de 1931, Massó i Torrens va polemitzar amb Menéndez Pidal sobre la llengua catalana. En efecte, trobo a *La Veu de Catalunya* (any XIII, núm. 1422, 6 de gener de 1903) un llarg escrit de Massó i Torrens, «Sobre un article del Sr. Menéndez Pidal», en el qual contesta el text del fillèg castellà aparegut a *El Imparcial* (15 de desembre de 1902), on considera, entre altres aspectes, que hi ha molts aragonesismes al català medieval. Menéndez Pidal torna a replicar al *Diario de Barcelona* (20 de gener de 1903) i Massó i Torrens hi diu la seva des de *La Veu de Catalunya* (any XIII, núm. 144, 29 de gener de 1903). Argumenta, per concloure, que Menéndez Pidal ridiculitzà el missatge dels catalans al rei, va voler atacar la nostra llengua i «ens ha fet veure que no estava enterat de les necessitats del nostre poble y que no està tampoch prou al corrent de la fonètica catalana».

No esmenta però el fet que don Quixot serà vençut a la platja de la Barceloneta ni tampoc que el primer que li succeirà quan arribi a terres catalanes serà l'encontre amb la partida de Roque Guinart, com Ortega i Munilla va retreure anys després,¹¹¹ per tal que ambdues situacions li servissin per basar el seu anticatalanisme:

Don Quijote fue a Barcelona, ya que no había querido ir a Zaragoza, no para ser festejado, sino para que las burlas y vituperios que allí sufrió quedaran en la memoria de los siglos y fueran vaticinio de lo venidero.

Miquel dels Sants Oliver és un home de concòrdia, i com a tal, acaba el seu article proposant que Catalunya commemori el Tercer Centenari de l'edició de la primera part d'*El Quijote*. Apel·la d'una manera simptomàtica a:

Rahóns elementals de civilització y de política aconsellen a la nova Catalunya que prengui sa part en el centenari del Quijote. Si en determinadas ocasions cal retreure'ls agravis y ferlos valer, la justicia y la gratitud han d'essers més fortas y visibles quan es tracta d'aquellas personalitats altíssimas que suposen una desviació del temperament dominant y un esperit d'amplitud y de llarguesa capàs de produir, si prosperés qualche dia, la veritable y íntima comunió dels pobles ibèrics.

El periodista mallorquí coincideix en la referència «a la comunió dels pobles ibèrics», en el desig sovint expressat per Maragall de «l'Espanya gran», l'Espanya plural del futur.¹¹² No oblidem que el federalisme peninsular és un referent de bona part dels naciolistes des del tombant de segle XIX. També Gabriel Alomar, que contribueix a l'homenatge a Cervantes, com veurem, considera «Catalunya com a somniat Piemont espanyol».¹¹³

Però tornem a Oliver. Segons proposa, cal que siguin «els grans centres de cultura de Catalunya, com l'Ateneu i l'Acadèmia de Bones Lletres» els principals impulsadors dels actes que se celebrin a Catalunya. Ambdues institucions

tenen molt que fer y que dir, bé per sumarse al centenari, be per rectificarlo y dignificarlo si se'l prostituís a una calaverada dels *chicos de la prensa*.

111. Des de les planes del diari *ABC* (3 de gener de 1919).

112. Vid. Maragall, «Catalunya y avant» (5 d'octubre de 1911) i «La integridad de la patria. Diálogo trágico» (2 de gener de 1909). *Obras Completas*, Selecta, Barcelona, 1961, vol. II, p. 761 i 750.

113. Alomar, Gabriel, «El debat polític», *La Campana de Gracia* (27 de juny de 1914). Vid. també la interpretació de Cacho Viu, *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, Quaderns Crema, Barcelona, 1998.

Notem que Oliver no esmenta la universitat i, per contra, fa referència a l'Ateneu que, per aquella època, ja havia començat a catalanitzar-se¹¹⁴ i on encara, tot i que els llocs de poder ja havien estat ocupats per personalitats del catalanisme polític, alguns sentien nostàlgia pels temps en què s'emprava el castellà «por urbana consideración a los hijos de España».¹¹⁵ Tot i això, cal no oblidar que el 1892, quan se celebraren les commemoracions del quart centenari del descobriment d'Amèrica, Yxart, aleshores president de l'Ateneu, potencià també un seguit d'actes, donant-los una particularitat catalana, i per tal de destacar l'aportació de la Catalunya de l'època a l'àmbit espanyol, promogué un cicle de dotze conferències que aplegaren un públic molt nombrós. L'exemple podia servir també per posar de manifest l'aportació catalana a les festes d'*El Quijote*, una aportació que tenia a veure directament amb la novel·la. Pel que feia a l'Acadèmia de Bones Lletres, el seu cervantisme era ja aleshores provat i comprovat.¹¹⁶

Oliver conclou amb un desig que va més enllà de la celebració cervantina, un desig que coincideix, altre cop, amb el maragallià d'una nova Espanya, acollidora de tots els seus fills, també d'aquells que interpreten Cervantes des de la perifèria i que parlen en llengua no castellana d'*El Quijote*.

Hi há que fer veure «nordre Cervantes» y ab ell la nova Espanya, l'Espanya que voldríam, la que há de nàixer y surgir de bell nou, si és que no s'empenyen el tenorisme y la impenitencia en que s'extenui y's mori, sempre més, sempre més.¹¹⁷

Miquel dels Sants Oliver emprà el pretext del centenari per donar suport des de Catalunya a la idea regeneracionista d'una nova Espanya, distanciant-se del que significa l'Espanya vella —com farà després Ortega—,¹¹⁸ identificada amb el tenorisme, o el que ve a ser el mateix l'Espanya del subdesenvolupament i el caciquisme, la de «charanga y pandereta», per dir-ho a la manera de Machado.

L'article de Miquel dels Sants Oliver, tot i ser de 1903, és simptomàtic de la polèmica desenvolupada a Catalunya arran del Tercer Centenari, els esquitxos de la qual arriben fins ara. Quan el President de la Generalitat, Jordi Pujol, assegura que sent Cervantes tan proper com pot ser-li Goethe se'n fa ressò, i quan

114. Per a la qüestió pot consultar-se Jordi Casassas, *L'Ateneu barcelonès*, La Magrana, 1986.

115. Casassas, *op. cit.* p. 64.

116. Vid. nota 6.

117. L'interès per Cervantes de Miquel dels Sants Oliver augmenta a partir de la Celebració del Tercer Centenari. El periodista mallorquí s'ocuparà, com veurem, a d'altres articles del llibre immortel.

118. Vid. Ortega y Gasset «Vieja y nueva política» (23 de març de 1914), a *Obras Completas*, Revista de Occidente, Alianza, Madrid, 1983, vol. 1, p. 271-275.

Francisco Rico¹¹⁹ recorda la relació del llibre amb Catalunya i fins i tot argumenta que

El Quijote es y ha sido desde el siglo XVII el libro preferido de Cataluña [...], poco menos que el libro nacional de Cataluña,

per estrany que pugui semblar-nos, també.

Està clar que Pujol empra un argument bàsicament lingüístic. *El Quijote* no és un llibre escrit en català com tampoc ho és el *Faust*, posem per cas. Però a aquest argument s'hi sobreposa el que identifica —encara— l'heroi cervantí amb l'esperit nacional castellà, un aspecte, com hem vist, reiteradíssim i que els nacionalistes catalans consideren negatiu, i fins i tot, com tindrem ocasió de comprovar, ofensiu. Rico, per contra, en la mateixa línia que Oliver, aporta diverses dades per tal de documentar que de Catalunya, i des del segle XVII fins ara, han sortit un seguit d'edicions d'*El Quijote*. El catedràtic de Filologia Romànica de la Universitat Autònoma, com ja feia Ramon Miquel i Planas des de la revista *Juventut*,¹²⁰ apunta, per exemple, que és a Barcelona, el 1617, on la primera i la segona part surten plegades, assenyala la catalanitat del facsímil de la primera edició, i la celebració a la ciutat d'un seguit d'actes per commemorar la nova. A més, Rico afegeix que les figures de Cortejón, Bonsoms i Martí de Riquer també tenen una importància cabdal a l'hora de demostrar l'interès de Barcelona per Cervantes, i acaba assenyalant que l'edició d'*El Quijote* que ell ha dirigit està feta en gran part per catalans d'origen o d'adopció.

Pel que implica de coincidència amb la tesi de Rico, em sembla prou interessant iniciar la meua recerca analitzant els dos articles de Ramon Miquel i Planas que obren les pàgines de *Juventut*, una vegada passades les commemoracions oficials, amb tota la intenció. Comença Miquel i Planas per assenyalar, referint-se a Cavia sense citar-lo, que a un «periodista madrileny dels que amb major superficialitat tracten a diari totes les coses» se li va ocórrer cridar l'atenció sobre el proper Tercer Centenari d'*El Quijote* com un mitjà per obtenir notorietat i figurar en la «Comisión del Centenario del Quijote». De totes les propostes —la majoria ridícules, «extrevegants pensades», fundació d'una ciutat cervàntica, processó cívica, etc.— Miquel i Planas considera que la més adient per la seva repercussió a l'estranger, l'emissió d'una sèrie de segells commemoratius, es va dur a terme tard i malament.

119. «Cataluña y El Quijote», *El Ciervo*, any XLVII, núm. 573 (desembre de 1998), p. 16-17.

120. «Cervantisme Català», *Juventut*, Barcelona (25 de maig de 1905), any VI, núm. 276) p. 330-332.

Després al·ludeix l'article que, «si no recordem malament aparegué en el periòdic *España*»¹²¹ en què l'autor, el nom del qual no vol dir, escriu insultant els catalans: «Vale más un Quijote que todas las manufacturas de algodón de esos catalanes». En nota al peu, assegura Miquel i Planas que «*La Renaixensa* va recullir-ne l'alusió y la contestà com mareixia».¹²² A més, per rebatre l'afirmació, i per rebatre també la idea que *El Quijote* fa quedar bé els castellans davant el món civilitzat, considera que és trist haver de referir-se al passat quan

es avuy més visible la profunda abjecció en qu'es troba cayguda, no tenint cultura ni art ni cap ideal digne d'un poble civilitzat.¹²³

És ben possible, tal com assegura Valera, citat textualment, que la immensa majoria de castellans no hagin llegit *El Quijote* que diuen admirar tant. El cervantisme dels castellans té molt d'interessat, els serveix per presumir a molts de parent ric i a d'altres, com els erudits, Clemencín o Hartzembusch, per fer d'*El Quijote* tema de particulars especulacions. Tots aquests aspectes contrasten amb l'estimació dels catalans per Cervantes, absolutament desinteressada, malgrat els retrets de mercantilisme. I, per demostrar-ho, passa revista al seguit d'edicions impreses a Barcelona. Comença, com farà Rico després, per esmentar la importància de l'edició de les dues parts plegades. Fou el llibreter barceloní Rafel Vives qui considerà, ja al 1617, que ambdues parts constituïen un tot i, des d'aleshores, s'han imprès juntament. Segons Miquel i Planas ha estat a Catalunya on s'han publicat les millors edicions del llibre, sense comptar, a més, amb protecció oficial i per això destaca la importància de la família Gorch i assenyala com l'edició de 1832, que porta una dedicatòria «a La Nación Española», és superada per la de Tomàs Gorch de 1859, que, essent un modest impressor, ofereix la que es pot considerar la primera edició crítica. Un altre mèrit de Gorch és que no hi ha cap errada ti-

121. He buscat a l'Hemeroteca Nacional de Madrid el diari de Troyano, *España*, fundat el 1903 i he mirat tots els seus números des del 1904 fins al 1905, però no he trobat cap referència a la qüestió ni cap article signat per cap dels tres germans González Blanco, ja que aquest és el nom del periodista, segons els de *La Tralla*.

122. Tot i repassar els números del diari *La Renaixensa* no he trobat cap al·lusió a González Blanco. Però gràcies a l'amabilitat de Carola Durán, màxima autoritat en el tema, que em recorda que *La Tralla* es feia en la mateixa redacció que *La Renaixensa*, sospito que Miquel i Planas es refereix al text aparegut a *La Tralla*, representatiu de l'ideari dels de *La Renaixensa*. Carola Durán m'explica que als números 11, II; 8, II; 10, III *La Renaixensa* informa puntualment de la suspensió de la revista i als números 22, III, 23, III, de l'empresonament, i finalment, de l'alliberament del seu director Manuel Riu, «que és un home de *La Renaixensa*».

123. *Ibid.*, p. 330.

pogràfica i, a banda, ofereix notes molt assenyades i un seguit de làmines que encarrega als millors artistes. El seu amor per *El Quijote* el porta el 1892 a imprimir-lo amb caràcter d'escriptura bastarda, la qual cosa el condueix a fer fallida.

Finalment, en aquesta primera part, l'autor esmenta López Fabra que, entre el 1871 i el 1879, aconseguí la primera edició facsimilar i després emprengué la feina de la publicació el 1879 de la *Iconografía de don Quijote*, on s'ofereixen reproduccions fidelíssimes de les il·lustracions tretes de les seixanta edicions fetes fins aleshores per artistes de tots els països. Miquel i Planas finalitza assegurant que deixa per a un altre article parlar dels traductors, il·lustradors, comentaristes i apologistes, per tal de demostrar la generositat amb la qual els catalans s'han dedicat a Cervantes. En efecte, en el número següent¹²⁴ es refereix als traductors catalans d'*El Quijote*, les inèdites de Pelay Briz i d'Ignasi Petit, la d'Eduard Tamaro, que no passà de la primera part, i la d'Antoni Bulbena. Tots ells proven el desinterès amb què han obrat, ja que els catalans poden llegir Cervantes en castellà. També són catalans Antoni Solà, l'autor de l'estàtua de Cervantes que hi ha davant del congrés i Rosendo Nobas, l'escultor del bust encarregat per Rius. Entre els il·lustradors destaca Josep Lluís Pellicer que continuà, després de la mort de Ricard Balaca, les il·lustracions d'*El Quijote* de l'edició de 1880 de Montaner i Simon. Entre els comentaristes catalans valora especialment Coll i Vehí, *Los refranes del Quijote*, *Los primores del Quijote* del metge alienista Pi i Molist¹²⁵ i l'estudi de Carreras Artau la *Filosofía de Derecho en el Quijote*.¹²⁶ Aquestes obres avalen el fet que a Catalunya s'han estudiat «aspectes eminentment humans que són potser el secret de son éxit universal», per contra a Castella, «han volgut atribuhirli significacions amagades y simbolismes trascendentals y per aixó no l'han entesa», ja que per Planas, *El Quijote* és sobretot un llibre d'entreteniment.

Acaba recordant que ha estat un català, Leopold Rius, qui començà la *Bibliografía crítica de las obras de Miguel de Cervantes Saavedra* i un altre, Bonsoms, el millor col·leccionista, especialment després que el marquès de Jerez de los Caballeros vengués la seva biblioteca als americans.

Miquel i Planas conclou observant que

124. Amb el mateix títol «Cervantisme català». *II i últim Joventut*, any VI, núm. 277, Barcelona (1 de juny de 1905), p. 345-348.

125. En el número d'homenatge de *La Vanguardia* es reproduceix un fragment del llibre de Pi i Molist, «El Quijotismo» (Fragment del capítol XXIII de *Los primores de Don Quijote*), p. 8.

126. De Carreras Artau la revista *Catalunya* ens oferirà l'article, «La psicología cervántica en lo Quijote», p. 5-10; també el professor donarà una conferència a l'Ateneu sobre el mateix tema.

cada vegada que algun d'aquells *inconsútils* ens parli de les nostres manufactures del cotó, cosa que, dita sia de pas, no sabèm veure perquè ha de ferlosi tant mal d'ulls. Nosaltres, lluny d'envejarlosi la gloria d'haver produhit un Cervantes, ens ne fem desinteressats admiradors.¹²⁷

El debat sobre la celebració del Tercer Centenari

Tot i les opinions de Miquel i Planas, el debat sobre si Catalunya ha de celebrar el centenari i si té algun deute d'agraïment amb Cervantes fou vivíssim i aviat se'n farà una qüestió política que troba un eco immediat en la premsa. Tant des del diari de la Lliga, *La Veu de Catalunya*, com des d'*Il·lustració Catalana*, que publiquen al mes de gener els seus números d'homenatge a Cervantes, es considerà que sí. En el text que amb el títol de «Nostre homenatge» que sense signar apareix a *Il·lustració Catalana*, podem llegir:

Aquest mes de Janer fa trescents anys de la sortida del Quijote. Per tot arreu s'ha parlat desde fa temps de celebrar aquest ters centenari de l'obra capdal de la literatura castellana, immortal no precisament per lo que tinga de castellana sinó per lo que té d'huniversal, de generosa.

Com que l'equip de redactors d'*Il·lustració Catalana* es decanta per creure, seguint el criteri dels cervantistes més importants, com Cortejón, Givanel o Oliver, que és al mes de gener quan s'escau la celebració, es queixen del poc ressò:

Als qui'ls toca de mes aprop, los passa aquest mes sense commemorar lo Janer de 1905. Nosaltres, qu'hem de saludar de més lluny però no ab menys amor l'aparició de l'obra de Cervantes, no volem acabar aquest Janer sense rendir publicament lo nostre homenatge a la gloria del Quijote y de son immortal autor. En nosaltres hi hà dues rahons que'ns impulsan a rendirli aquest modest tribut: l'admiració natural al geni y al llibre que son ja de tot lo món y l'agrahiment al esperit superior que tant ha enaltit a la nostra Catalunya.¹²⁸

127. «Cervantisme català» II i últim *Juventut*, any VI, núm. 277, Barcelona (1 de juny de 1905), p. 347.

128. *Op cit.*, p. 51.

Per contra, els setmanaris republicans com *La Tralla*¹²⁹ o *El Cu-cut*,¹³⁰ tot i dedicar números monogràfics al centenari, asseguren que *El Quijote* no té res a veure amb Catalunya. Començaré, doncs, per assenyalar quins motius fan evidents cadascuna de les dues faccions.

Entre els que creuen que Barcelona té molt a agrair a Cervantes, a banda dels ja esmentats Oliver i Miquel i Planas, trobem Antoni Careta i Vidal, que, en un article de títol simptomàtic «El nostre amic Cervantes» (*La Veu de Catalunya*, núm. 2115, p. 1), comença lloant Cervantes, el qual considera *regionalista*, ja que sentia el més gran respecte pels idiomes —cita el paràgraf del capítol CXVI de la II part, en la qual don Quixot defensa l'ús de la llengua vernacle. Per això de seguida afegeix:

Que la llengua es la fe de vida més eloqüent d'una rassa, ho saben tots els pobles que s'estiman y tots els déspotas que voldrien anorrear tota parla que no sia la que a n'ells els convé mantenir. El pobre manchol de Lepant rés de aixó ignorava.¹³¹

A més, demostra amb exemples l'afecció que Cervantes sentia cap als catalans tot citant el llibre III, capítol XII de *Persiles* i el fragment del capítol LXXII de la segona part i també l'elogi que inclou a *Las Dos Doncellas*. I assegura que Cervantes troba «colors simpàtics» per pintar la figura de Roque Guinart. Aquesta afecció, segons Careta, no és fruit d'un càlcul sinó instintiva, filla del temperament, la qual cosa es proposa demostrar en la segona part del seu article on ens explica que molts d'anys després d'haver llegit *El Quijote* va llegir *Tirant lo Blanc* i en va veure les coincidències, que tot seguit passa a examinar: hi ha coses extraordinàries al *Tirant*, però res de sobrenatural. A més, assenyala les afinitats: Doña Rodríguez i la Dueña Dolorida tenen a veure amb La Viuda Reposada, i Altisidora és parenta de Plaerdemavida. Probablement, conclou, Cervantes va llegir en castellà el *Tirant* sense saber que el seu autor era un valencià, però

va plairen-hi la manera franca y natural, dins de lo artificiós del gènere, pròpia del nostre caràcter. És que Cervantes era el castellà menys castellà de sos contemporanis amb tot y ésser el més veritable espanyol. ¡Ay! Si la majoria de sos paisans haguessen tingut el talent y la noblesa que ell tenia, no s'haurien vist l'alçament y la separació de Portugal y Catalunya en 1640.

129. *La Tralla*, Número dedicat á commemorar el Centenari del Quijot, Barcelona, 3 de febrer de 1905, any II, núm. 67.

130. *El Cu-cut* en el seu núm. 175 (4 de maig de 1905) es fa ressò ampli del Centenari.

131. *La Veu de Catalunya*, Tercer Centenari del Quijot (21 de gener de 1905), núm. 2115, p. 1.

En la tercera part, Careta recorda com feia uns anys un catedràtic rus li havia dit que al seu país fins els nois coneixien la figura i els fets de don Quixot. Per Careta, «l'enderezador de tuertos y el desfacedor de agravios» (val la pena notar que Careta és dels pocs articulistes que cita bé la referència) tot i ser fill de Castella i del segle XVII, té valor universal.

Aquest és precisament el poder de l'obra veritablement genial no concebuda ni executada segons cànons o anarquias de moda, per aixó viuen y viurán sempre Hamlet, Otel·lo, El alcalde de Zalamea y Mireia.

Careta continua considerant que «si en rasses tan diferentes y en terras tan apartadas passa açó», no és estrany que *El Quijote* hagi posat arrels a Catalunya fins al punt de donar vida a Barcelona a dues llegendes. Recorda, aleshores, que, segons diuen alguns, al número 33 del passeig de Colom hi va viure Cervantes i/o, segons altres, el Quixot, ja que en aquell lloc hi tenia la seva casa don Antonio Moreno i, per això, allà sojornaren el cavaller i el seu escuder. Al·ludeix també a la finestra gòtica plateresca, per bé que apunta que és anterior al segle XVII, on la tradició ha volgut veure esculpida la imatge de don Quixot i Sanxo o també la de Cervantes en un medalló. Careta considera que cal guardar la llegenda i afegir-hi una plana d'història fent esculpir una làpida en la qual «escrit ab bon catalá s'hi llegís un tribut d'admiració i agraïment al nostre amich Cervantes».

També en el mateix número de *La Veu de Catalunya* publica Petrus Bofill «L'últim Llibre de cavalleries». Bofill considera que Cervantes i Dante són els dos autors que millor plasmen els costums dels seus temps. Relaciona amb l'esperit idealista del Quixot els alquimistes, els buscadors de la pedra filosofal, dels quals va néixer la química. Es decanta per considerar que l'idealisme és superior al positivisme que no val res. Finalment, creu que el centenari s'ha de celebrar

tant bé o més bé de lo que's pugui. A Madrid hi ha una comissió oficial que no sabem lo que farà, ni si lo que fassi serà bó o dolent.

Critica després «el bunyol» de *Blanco y Negro*, que ha ofert un suculent premi a qui millor presenti la vera efigie del Quixot. Per Bofill, la figura del Quixot és «indibuixable» ja que és un símbol d'una part de la humanitat. Tothom el veu a la seva manera. ¿Què farà Barcelona?, es pregunta després i respon:

Lo que pot fer és pagar ab un recort d'agraïment, el deute d'un elogi sabut de tothom. Don Quixot va venir y aquí, al caure va començar a recobrar sa perduda rahó.

Com que això, segons Bofill, va succeir al pla de Palau caldria reproduir i commemorar allà el desafiament amb el Cavaller de la Blanca Lluna.

També creu que no és just que Avellaneda quedi arraconat. Gràcies a la seva contribució, Cervantes envià a Barcelona el seu heroi, cosa que, indirectament, li deu la ciutat. Acaba demanant una nova edició d'*El Quijote*, ja que malgrat haver-n'hi a centenars, l'edició ideal encara manca. Bofill no dissimula el seu entusiasme quixotesc. Gràcies a

l'esforç dels Quixots el mon va arrodonint-se» [...] la historia emplena ses fulles ab més tinta verda que vermella, ab més esperansas que sang [...] y la terra va acostant-se cada dia més a la constelació de la Veritat.

Igual que els números d'homenatge de *La Veu de Catalunya* i d'*Il·lustració Catalana*, surt al mes de gener el monogràfic bellíssim que *La Il·lustración Artística*¹³² dedica explícitament al Tercer Centenari, tal com consta a la coberta, «Homenaje al libro *Don Quijote de la Mancha* 1605-1905».¹³³ Totes tres publicacions, en considerar que el gener és el mes adient per a la commemoració, coincideixen amb els acadèmics de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que, en reunió de 7 de gener prenen la decisió de celebrar el dia 21 del mateix mes una sessió extraordinària «para honrar la memoria de Cervantes con ocasión del Tercer Centenario del *Quijote*». Tots ells creuen, com esmenta Oliver en el seu parlament,¹³⁴ que no fou pel maig sinó a principis de gener del 1605 quan els llibreters de Madrid posaren a la venda la primera part del llibre. Dues de les intervencions en la vetllada quixotesca organitzada per l'Acadèmia de Bones Lletres, desenvolupada a casa d'Isidor Bonsoms, les d'Oliver¹³⁵ i de Carreras Candi¹³⁶ foren recollides entre les planes d'*Il·lustració Catalana*.

132. *La Il·lustración Artística*, any XXIV, Barcelona, 1 de gener de 1905, núm. 1.201.

133. *La Il·lustración Artística*, any XXIV, Barcelona, 8 de maig de 1905, núm. 1219, torna a dedicar-lo a Cervantes. Vid. Apèndix.

134. A l'Acta de la Sessió conservada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres s'esmenta que Miquel dels Sants Oliver «leyó otro trabajo en catalán, haciendo resaltar con notas brillantes y substanciales el interés universal y humano del Quijote, por encima de la admiración simplemente gramatical y externa».

135. «El centenari del Quijote», *Il·lustració Catalana*, any III, núm. 86 (22 de gener de 1905), p. 52-53.

136. Es tracta de l'article «Les edicions del Quixot a Catalunya», *op. cit.*, p. 53-54.

Potser esperonat per les publicacions catalanes que commemoren el Tercer Centenari el mes de gener, el setmanari satíric *La Tralla* no espera la primavera, com *El Diluvió*, que surt el 21 d'abril, o *El Cu-cut*, que ho fa el 4 de maig, sinó que s'avança al 3 de febrer i ho fa, tal i com s'anuncia a la primera plana, amb un «Número dedicat á commemorar el Centenari del Quixot»,¹³⁷ que fou objecte «d'una denúncia per part del fiscal de su Majestad», segons consta al Catàleg de la col·lecció cervàntica,¹³⁸ «per culpa dels dibuixos político-quixotescos que omplen les seves pàgines». Tal com calia esperar, el setmanari catalanista intransigent s'oposa a la celebració quixotesca. Pep de la Tralla,¹³⁹ per exemple, en el romanç «Els Quixots», després de fer referència a la guerra de Cuba, («de la insurrecció famosa / en un tros de terra *hispana* que «vosaltres de l'*hidalgúta* / y la sanch de pura raza» consideraveu que mai no podieu perdre») acusa els espanyols de superbs, ximplers i vanitosos. Compara la seva actitud davant de la guerra de Cuba amb la manera com Cervantes presenta el Quixot (orgullós, petulant, il·lús) coincidint amb un escrit juvenil de Prat de la Riba.¹⁴⁰ Per tot això, creu que els catalans no s'han d'unir a la celebració, encara que està segur que si Cervantes tornés, faria «bona amistat ab... nosaltres».

Igualment, Eloras¹⁴¹ en un «Epigrama» (*La Tralla*, p. 4) satiritza el centenari, jugant amb el nom de La Manxa, al·ludeix al «bullit que es prepara pel centenari d'un manxaire». «D'humorada» qualifica la commemoració el conegut Picarol, pseudònim utilitzat per Josep Costa, autor de la creació gràfica del Senyor Esteve i molt popular per les seves caricatures polítiques, tant a *La Esquella* com a *La Campana de Gracia*, on sovint col·labora. Les seves contribucions als números d'homenatge a *El Quijote* són abundants. En una caricatura amb la qual al·ludeix a la celebració del 2005, sota el rètol: «Últim acte del Centenari» (*La Campana de Gracia*, p. 2) veiem don Quixot amb camisa de dormir, una espelma i un orinal, acomiadant-se: «Bona nit, senyors y fins d'aquí á cent anys, si es que llavors tornan á tenir l'humorada de recordarse de mi». Per la seva banda KOK, pseudònim d'Eduard Coca, publica a *El Cu-cut* (p. 275) una composició satírica, «Els Quijotes», on considera que la celebració són «romanços» i que no cal commemorar res perquè el fet de «fer el quixot» és negatiu. De «Moxiganges ridícules», qualifica

137. Barcelona, 3 de febrer, any II, núm. 67. Número extraordinari.

138. *Col·lecció Cervàntica*, op. cit., p. 224.

139. Pep de la Tralla és el pseudònim emprat per Josep Gibert i Buch; va pertànyer al Foment Catalanista i fou vocal d'Art i Literatura.

140. Vid. nota i també p. 36 op. cit., on assegura que la història d'Espanya es resumeix en el fet que l'elm del Quixot no era l'elm de Mambrino, ni tan sols un elm, sinó un bací de barber.

141. Suposo que es tracta d'un pseudònim que no he pogut identificar tot i consultar diverses fonts.

Jaume Arau («Moxiganges», *La Renaixensa*, núm. 9822, p. 5) les que s'estan preparant a tota Espanya. Segons Arau serà un fracàs perquè

ni enlairaran l'escriptor a qui van dedicades ni donarán bona idea d'aquells que l'organissen

I proposa, en lloc de la tasca inútil de l'homenatge, que la manera d'honorar dignament Cervantes i *El Quijote*

seria modificant l'escut de l'estat en que l'héroe manxego i quedés naturalment enquistat.

Com calia esperar d'un òrgan de difusió tan antiespanyol, totes les contribucions oferides per *El Cu-cut*¹⁴² es fan eco del centenari per ridiculitzar-lo i mostrar-hi el seu desacord. El número s'obre, igual que des de la fundació del setmanari,¹⁴³ amb la «Llista de la Bogadera» (p. 274) signada per Lleixiu, pseudònim emprat pel seu director, Manel Folch i Torres, el qual considera que «ens trobem en una passa de cervantorrea» que serveix per emmascarar un seguit d'aspectes del tot denunciabls, com el fet que les corts estiguin tancades,¹⁴⁴ «la desidia que motivà l'enfonzament del tercer dipòsit»,¹⁴⁵ «el rebombori motivat per la qüestió de les subsistències»¹⁴⁶ o «els temors per l'alteració de l'ordre públich». A més, la gent de la *meseta*, segons l'autor, no té massa a agrair a Cervantes per pintar-los com són, ja que don Quixot torna a la raó després de trepitjar terra catalana, ben entès que no és per contagi amb els catalans, que, més aviat «corren el perill de guillar-se amb el contacte de la descendència quixotina», que no a l'inrevés. L'esperit castellà surt malparat en *El Quijote* i l'admiració pel seu autor «ha anat parella a la xa-

142. *El Cu-cut*, any I, núm. 175 (4 de maig de 1905).

143. *El Cu-cut* aparegué el 2 de gener de 1902. El seu director literari fou Manuel Folch i Torres (1877-1928), que signava amb el pseudònim de Lleixiu. Gaietà Corner era el director artístic. El setmanari, d'un catalanisme abrandat, tirava 20.000 exemplars. Recordem que fou assaltat per tres-cents oficials de la guarnició de Barcelona el 25 de novembre de 1905 a causa de la seva coberta on es feia referència al «Banquet de la Victòria» (celebrava l'èxit de la Lliga a les eleccions de regidors a l'Ajuntament). Un militar, contemplant el rètol encastat al local on se celebrava, es preguntava: «¿Victoria? Eso será cosa de paisanos». La ridiculització de l'exèrcit després de la pèrdua de Cuba fou sistemàtica a la premsa satírica catalanista.

144. En efecte, tal i com podem constatar a la premsa, les corts restaven tancades tot i les protestes de l'opinió pública.

145. L'enfonzament provocà una trentena de morts i nombrosos ferits.

146. Segons constato, a Madrid va escassejar el pa durant aquella setmana.

cota que a tot arreu s'ha fet del seu poble». Quant a l'homenatge, si han sortit de mare per tributar-ne un a Echegaray¹⁴⁷ és normal que surti tota la família per tributar-ne un a Cervantes... D'altra banda, els polítics i el poble han seguit renovant les «fazañas» de l'heroi en «aventuras perillosas per terra mar y aire i veient peus de porch —l'al·lusió a la derrota contra els americans és palesa— on hi havia verdaders brassos de gegant [...] que li varen blavejar el cutis d'una manera asaz extremada».

Lleixiu critica els *inconsútils*¹⁴⁸ de l'Ajuntament pel fet d'enviar la banda municipal a Madrid —ja que a l'Ajuntament es va prendre l'acord de fer-la participar en les festes i desfilades organitzades a la capital— i, més encara, el número commemoratiu de *La Esquella*, la revista enemiga «digna de Rocinante per la seva magrícia literària y artística». Als antípodes dels que opinen —com Oliver, Careta o Carreras Candi— que Catalunya té un deute amb Cervantes, Folch i Torres creu que la «respatllada donada als catalans per part de Cervantes els va fer un flac servei». I conclou amb contundència:

Quedins'ls castellans ab el seu Quijote y bon profit els fassi, què nosaltres no som de la seva parròquia.

Tot i que sovint Catalunya toca les conseqüències del mal cap dels castellans i ha de proporcionar unguent per guarir-los les nafres. Si en el quart centenari tornen a organitzar-se els *episodios plásticos*, nosaltres, conclou, «hi reclamarem el paper de Caballero de la Blanca Luna». D'una manera força visceral i simplista, sense voler entendre els mèrits literaris de l'obra de Cervantes ni els aspectes universals que fan que l'obra pugui ser considerada patrimoni de la humanitat, Folch i Torres s'obstina a remarcar tot allò que li permet o bé criticar la situació política o rebutjar el nacionalisme castellà. L'enfrontament entre catalans i castellans esdevingué un tòpic al tombant de segle. Com recorda amb encert Albert Balcells,¹⁴⁹

147. En efecte, trobem a la premsa nombroses referències als banquets i homenatges retuts a Echegaray amb motiu de la pol·lèmica pel premi Nobel.

148. Dedueixo que els inconsútils són els regidors espanyolistes. Segons m'informa molt amablement Jordi Casassas, Puig i Cadafalch, en un enfrontament amb Maura al Congrés, el 22 de juny de 1907, fa al·lusió als que consideren «que la túnica d'Espanya no té costures», això és inconsútil, la qual cosa significa que la seva visió de l'Estat és centralista.

149. Albert Balcells, *Història del Nacionalisme Català. Dels orígens al nostre temps*, Generalitat de Catalunya, Col·lecció Textos i documents, 11, Barcelona, 1992.

el fet tenia molt a veure en l'esforç de recuperació de l'autoestima d'un poble, al qual la nació dominadora havia inculcat un sentiment d'inferioritat i impotència.¹⁵⁰

En la mateixa línia antiespanyola contrària a la celebració del centenari i encara més a l'anada de la Banda Municipal a Madrid per prendre part en l'homenatge nacional, organitzat pel govern, *El Cu-cut* ens ofereix dues caricatures que no van signades.¹⁵¹ Apa, pseudònim de Feliu Elias Brancons, en firma un altra, «Coses d'ara» (p. 284), on un noi demana a un amic que li deixi *El Quijote*: «Mira que no hi és tot», —li diu aquest, al·ludint, potser, a banda de la bogeria, a la traducció abreujada de Bulbena— «Oh, ja ho sé que al Quixot n'hi faltava un bull», li contesta. Molt més contundent és la caricatura del famós i prolífic Junceda, nom habitual de Joan García-Junceda Supervielle, que ocupa la darrera plana (288) d'*El Cu-cut*; sota el títol «D'ahir a avuy» veiem un català cofat amb barretina —probable al·lusió a don Antonio Moreno— convidant a dinar don Quixot. A la vinyeta inferior el manxec segueix assegut a taula. La inscripció «Y avui en dia encara és l'hora que s'està a taula menjant» completa la referència a l'*hidalgo*, com a castellà aprofitat dels catalans, amb un tòpic ultranacionalista.

Contràriament a *El Cu-cut*, a la revista catòlica i conservadora *La Hormiga de oro*,¹⁵² li semblen bé els actes del centenari i la col·laboració catalana. En una crònica, «El centenario del Quijote en Madrid», se'ns descriu l'arribada a la capital, el 7 de maig de 1905, dels Cors Clavé i la Banda Municipal. Recull també les paraules del regidor de l'Ajuntament de Barcelona, Fabra Ledesma, que davant de l'alcalde de Madrid va considerar que

honrar a Cervantes es honrarnos a todos y que Barcelona y Cataluña entera envía con gusto a sus hijos para que canten las glorias del inmortal manco de Lepanto.

Esmenta, a més, que en el concert del Teatro Español la Banda i els Cors Clavé varen ser «aclamados» i que el dia vuit els Cors Clavé i la Banda Municipal van intervenir a la Processó Cívica que va recórrer Madrid en homenatge a Cervantes. També el *Diario de Barcelona*¹⁵³ reproduïx una crònica presa de *La Época* en què se'ns ofereixen molts detalls sobre els actes cívics celebrats a Madrid, entre els

150. *Op. cit.*, p. 66.

151. «La Banda Municipal» (p. 278) i «La Banda Camí de Madrid» (p. 280).

152. *La hormiga de oro*, Ilustración Católica, any XXII, núm. 18, Barcelona, 6 de maig de 1905, p. 274-268.

153. *Diario de Barcelona*, núm. 115 (11 de maig de 1905).

quals destaca el Festival d'orfeons¹⁵⁴ les exèquies en honor a Cervantes i el discurs fúnebre pronunciat pel bisbe de San Luis de Potosí, Montes de Oca.

En el número de *La Esquella de la Torratxa*¹⁵⁵ dedicat al centenari, que tingué tant d'èxit que va exhaurir-se el mateix dia de posar-se a la venda,¹⁵⁶ l'article signat per d'A. March, pseudònim de Juli Francesc Gibernau,¹⁵⁷ «Entre ells» (p. 282-283), critica la celebració però no considera que els catalans hagin de restar al marge. Gibernau s'acull a la creença popular que considera que en circumstàncies especials els morts ressusciten, la qual cosa explica que Sanxo Panza, a conseqüència de l'enrenou de l'efemèride, torni a la vida i s'adoni que la gent no fa més que parlar d'ell i del seu amo, per això el desperta i plegats senten algú que llegeix la notícia de la commemoració del «Centenario del Quijote, que promete ser un verdadero acontecimiento». Decideixen deixar les seves tombes i sortir del cementiri, abans però es troben amb Cervantes, que els pregunta on van. Don Quixot contesta «a disfrutar». Aleshores Cervantes els desencana:

Pero ¿vosaltres creyeu que en aquesta «moixiganga» hi aneu á tocar algún pito y á representar alguna cosa?

Cervantes els recomana restar al marge d'una celebració que només serveix perquè el govern aguantí uns quants dies més,¹⁵⁸

la premsa per augmentar la tirada, els escriptors per exhibir la seva vanitat insuperable, las corporacions per'omplirse la casa de senyoras, las senyoras pera lluhir [...] y

154. La crònica és prou detallada ja que ofereix des del preu de les entrades fins als aplaudiments rebuts per la banda Municipal i el repertori interpretat, el «*Gloria a España* del immortal Clavé», dirigit pel mestre Sadurní. Igualment ofereix referències dels Cors Clavé «que cantaron a voces solas la hermosa composición "Els pescadors" que fue aplaudidísima».
155. Per a la història de la publicació es pot veure Lluís Solà, *La Esquella de la Torratxa* (1872-1939), Bruguera, Barcelona, 1970.
156. La revista va tornar a imprimir-se amb el mateix contingut però en un tamany més reduït, format és p. 130 × 92 mm × 70 mm. Igualment, es féu una tirada especial de tamany normal en paper couché. També als números de 21 d'abril, 5 de maig i 12 de maig trobem nombroses referències al centenari.
157. Juli Francesc Gibernau, sota el mateix pseudònim, és l'autor del llibre satíric, *Pequeñeces catalanas; menudencias del Pare A. March de la companyia de La Esquella de la Torratxa*, Barcelona, Lluís Tasso, 1901. Al diccionari de P. P. Rogers i F. A. Lafuente, *Diccionario de seudónimos literarios españoles*, Gredos, Madrid, 1977, transcriuen Gimbernau, i asseguren que sota el pseudònim de C. Gumá publicà *El peral de Eva* i *Fruita del temps* i amb el pseudònim de Matias Bonafé, *Gula Cómica de la Exposición Universal*, Barcelona, 1888.
158. Es tracta del govern central presidit pel conservador R. Fernández Villaverde, que dimitirà, un mes després, el 23 de juny i serà succeït per Montero Ríos.

estrenar. [...] En aquest centenari, las nostras figuras no son més que pretextos, excusas, pantallas darrera de las quals s'hi amagan la frivolitat, la superbia, la ignorancia y las ganas de farolejar y divertirse. Ni més ni menos.

Finalment, l'autor aconsella els seus personatges tornar-se'n a les seves tombes i excusar l'assistència, com farà ell mateix.

Sobre la possibilitat que Cervantes preferís morir altre cop abans d'haver de prendre part en els banquets, vetllades i discursos organitzats arran del centenari, tracta també l'article de Juan Buscón, pseudònim d'Ezequiel Boixet, «Divagaciones» (*La Vanguardia*, 7 de maig de 1905, p. 6) on fins i tot fa referència a «Cervantes sometido a un chorro de palabrería, huyendo de un discurso de Romero Robledo» i preguntant a Déu que li atorgui una benèfica sordera per no sentir «la majadería de esos brindis con que en almuerzos, comidas y cenas me acometen y asatean».

A les planes de *La Esquella*, el seu director, Josep Roca, sota el pseudònim de P. K signa l'article «Un deute per pagar» (p. 294-296), de títol ben explícit i on passa revista a la relació de Cervantes amb Barcelona. Recorda la seva estada amb el seguici d'Aguaviva, així com les referències a la ciutat, a *Las dos doncellas*, i considera que el fet que Cervantes escrivís que Catalunya és honra d'Espanya és un exemple de «manteniment de l'harmonia entre tots els pobles que constitueixen la nacionalitat espanyola». «De Catalunya li agradava tot», fins i tot la partida de Rocaguinarda («Fins per a pintar als bandolers catalans trobà Cervantes colors simpàtics en sa riquíssima paleta»).¹⁵⁹ Després d'espigar altres passatges d'*El Quijote*, de *La Cueva de Salamanca* i del *Persiles*, es pregunta: ¿Com s'explica que Cervantes que tant ha honorat Catalunya no tingui encara un monument a Barcelona?

A *La Campana de Gracia*,¹⁶⁰ dirigida també per Josep Roca i en la qual figuren sovint els mateixos col·laboradors que a *La Esquella*, A. March torna a fer referència als actes del centenari sota el títol de «¿Solemnitat nacional?» (p. 6), on repeteix conceptes ja exposats a l'article abans comentat. Ironitza de bon començament sobre el fet que el govern espanyol sent predilecció per donar suport a qualsevol «acte aparatós com per exemple un ball de gala, un *Tedeum* o una corrida de toros...» i, per contra, «us envia a la quinta forca si li proposeu una cosa

159. Notem la coincidència de la frase amb una de Careta i Vidal que hem transcrit, també referida a Roca Guinarda. Vid., p. 37.

160. *La Campana de Gracia* va treure el 6 de maig de 1905 (número —que des de la seva fundació anomenaven batallada— 1878) un extraordinari.

seria». I això, recapitula, és el que ha succeït amb la celebració del Tercer Centenari. March considera que la proposta de Cavia, el qual no cita, referint-se a ell com a «periodista festiu, tant excelent escriptor com notable tomador de pel y diabòlich humorista», no tenia més intenció que armar una mica de gresca i fer un article. Però com que el govern es deleix per les festes, no debades estem «a la terra de pan y toros y dels toros sin pan», se la prengué seriosament. *Ergo*, tot el que s'ha aconseguit ha estat no res. Certament, els instituts hi prenen part, les universitats s'hi adhereixen, les corporacions oficials, les acadèmies, els cercles literaris se sumen al moviment..., però tots són gent manada... La «solemnitat nacional» servirà només perquè alguns puguin lluir quincalleria diversa, conclou. Ben segur que als llibreters els quedaran una pila de *Quixots* per vendre.

En la mateixa línia, podem esmentar el poema «Cantars», on L. Wat, també des de les planes de *La Campana de Gracia* (p. 7), se'n riu dels actes del centenari:

Programa del «Centro Hispano»
Concierto, tómbola, baile,
lunch y dos toros de puntas...
¡Tot en honor de Cervantes!

i aprofita per assenyalar que avui

El mestre fa de Quijote
el capellà fa de Sancho:
el primer vetlla i dijuna
el segon ¡vingan bons tragos!

Finalment, mostra la seva perplexitat:

Molt bé que's festeji un llibre;
pero ¿no trobeu extrany
que aixó es fassi en una terra
hont hi ha tants y tants *esclaus*?

Malgrat que sovint els textos inclosos a *La Esquella* i a *La Campana de Gracia* critiquen la celebració oficial aprofitant per mostrar el seu anticlericalisme i republicanisme i/o catalanisme, no rebutgen la commemoració. Per contra, creuen que cal lloar encara a hores d'ara els mèrits de Cervantes. D'altres publicacions

conservadores, *La hormiga de oro*, *La Academia Calasancia* o *El Correo Catalán*,¹⁶¹ s'adhereixen a la celebració sense fer cap retret. Un editorial d'*El Correo Catalán*, «En honor de Cervantes», expressa l'adhesió al Tercer Centenari atès que Cervantes «pertenece a la España que amamos admiramos y pretendemos hacer surgir».

Una mostra més que el centenari resultà polèmic a Catalunya i que fou tema de discussió entre els catalanistes ens l'ofereixen els versos satírics de Paco Pico,¹⁶² publicats en la secció «A vuela pluma», sota el títol de «Notas cómicas» al periòdic *El Liberal*.¹⁶³

Ya dió fin el centenario
hoy terminan los festejos
y ya los catalanistas
respirarán satisfechos,
pues, con tales homenajes,
tantos disgustos sufrieron,
que andaban por esas Ramblas
con el rostro descompuesto,
mesandose las melenas
y recitando fragmentos
de un discurso de Domenech,¹⁶⁴
intercalados con versos
de Casellas¹⁶⁵ y otros vates
de reconocido mérito
entre la gente que gusta
dejarse crecer el pelo.
Carner¹⁶⁶ estaba iracundo
Prat de la Riba¹⁶⁷ frenético
Abadal¹⁶⁸ hecho una furia,
medio loco, Cacaseno;

161. *El Correo Catalán*, any XXX, núm. 6918, 6 de maig de 1905.

162. Naturalment es tracta d'un pseudònim, potser abreujat de Paco Pica-Poco, amb el qual signava Manuel Álamo Alonso les seves col·laboracions a revistes taurines i també, la novel·la *La flor es nata, siluetas taurinas*, Madrid, 1904.

163. *El Liberal*, any V, núm. 1476 (9 de maig), sense paginar.

164. Es tracta de l'arquitecte i membre destacadíssim de la Lliga, Lluís Domènech i Montaner.

165. Raimon Casellas, autor d'*Els sots feréstecs*, lligat al Modernisme i al grup de l'Ateneu.

166. Jaume Carner i Romeu, de la Unió Catalanista, fou president de la Junta del Centre Nacional Català.

167. Enric Prat de la Riba, president de la Lliga de Catalunya.

168. Raimon d'Abadal fou regidor a l'Ajuntament per la candidatura regionalista.

y me han dicho que Miret,¹⁶⁹
a unos perdigots¹⁷⁰ reuniendo,
el coro dels segadors
les entonó a voz en cuello.

A part de la qüestió de la participació en la commemoració o del seu rebuig, els articles que trobem als diaris i revistes barcelonines que s'ocupen del Tercer Centenari quixotesca, esmenten, en general, els mateixos aspectes que els que es recullen en la premsa editada a la resta d'Espanya, amb dues excepcions força importants.

L'especificitat de la premsa catalana

A) D'una banda, s'evidencia un major interès per incidir en els aspectes que relacionen el personatge del Quixot o la persona de Cervantes amb Barcelona. B) De l'altra, apareix una interpretació política de la figura del Quixot per tal d'aprofitar el centenari per manifestar el rebuig a una situació marcada per la guerra amb els Estats Units i carregar contra Espanya i els espanyols, emprant totes les al·lusions possibles a la desfeta que suposà la pèrdua de les darreres colònies i/o per fer referència a aspectes polítics, sovint de caire municipal.

A) *La insistència en la relació del Quixot o Cervantes amb Barcelona*

Ja hem vist com un dels aspectes en el qual els partidaris que Catalunya participi en la celebració del Tercer Centenari d'*El Quijote* posen èmfasi és, precisament, la vinculació de l'obra amb Barcelona. No és estrany, doncs, que dues publicacions, *El Noticiero Universal*,¹⁷¹ d'una banda, i *La Esquella de la Torratxa*, de l'altra, convoquin concursos literaris per tal de posar de manifest aquesta relació. A *El Noticiero* proposen treballs sobre els temes següents: «Notas críticas sobre el cap. LXI de la Segunda Parte: "De lo que sucedió a Don Quijote en la entrada en Bar-

169. Joaquim Miret i Sans, important historiador catalanista.

170. Als de *La Veu de Catalunya* els deien perdius, de la qual cosa dedueixo que els perdigots eren regionalistes abrandats de la seva corda.

171. *El Noticiero Universal*, any IX, núm. 2886 (16 de març), sense paginar. Bases del concurs: «Homenaje a Cervantes. Certamen literario artístico».

celona, con otras aventuras que tienen más de lo verdadero que lo discreto» i «¿Estuvo Cervantes en Barcelona? ¿Cuándo?». Els concursos foren guanyats per Luis M. Soler i Terol i per Juan Givanel,¹⁷² respectivament. A *La Esquella* es decanten per premiar¹⁷³ un article de Josep Aladern sobre el retorn de don Quixot a Barcelona, «Visita de Don Quixot de la Manxa a la Barcelona actual».¹⁷⁴

A. a) Contribucions erudites

Els articles guanyadors del concurs d'*El Noticiero* són representatius del cervantisme català d'aleshores. Tant Givanel com Soler demostren la seva erudició. Givanel —«Estuvo Cervantes en Barcelona» (*El Noticiero Universal*, 7 de maig de 1905, s.p.)— creu que l'autor d'*El Quixot* vingué a Barcelona, però no ho féu amb el cardenal Aquaviva, ja que ni ell ni el seu seguici varen passar per la ciutat, sinó en l'escala de la nau en la qual viatjava, quan fugí de la justícia i s'embarcà a Cartagena per arribar a Itàlia. Luis María Soler i Terol a «De lo que sucedió a don Quijote en su entrada en Barcelona» (*El Noticiero Universal*, 7 de maig de 1905, s.p.) fa referència a la trobada amb Roque Guinart, però el que més interessa és que considera les festes barcelonines celebrades el mes de juliol de 1613, dedicades al príncep de Savoia, com a antecedent de l'episodi quixotesca a Barcelona. Un aspecte que Martí de Riquer¹⁷⁵ també ha tingut en compte.

Una altra contribució de Franquesa i Gomis, «Catalunya vista per Cervantes» (*Il·lustració Catalana*, p. 56-64, s.p.) insisteix en els vincles que estableix Cervantes amb la nostra terra, que l'escriptor coneixia bé. De manera semblant, sobre la relació del Quixot amb Catalunya versa també el discurs que la Universitat de Barcelona va encarregar a Rubió i Lluch per tal de commemorar el 9 de maig de 1905 l'homenatge de la institució a Cervantes. Rubió fa referència, en primer lloc, a l'estada de l'heroi manxec a Barcelona i, després, passa revista als estudis que els

172. *El Noticiero Universal*, any IX, núm. 6147 (7 de maig), sense pagar.

173. El premi estava dotat amb 1.000 pessetes.

174. Trobo a *El Progreso*, Barcelona, 18 de febrer de 1912, una traducció de l'article d'Aladern, feta per Vicente Fernández Alonso, sota el títol de «Don Quijote en Barcelona».

175. Martí de Riquer, *Cervantes y Barcelona*, Sirmio, Barcelona, 1989. A banda del llibre fonamental de Riquer sobre Cervantes i Barcelona, un aspecte que interessà molt a diversos acadèmics de la RABL, poden veure's els articles de Geoffrey Stagg, «Cervantes and Catalonia», *Actes del Tercer col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica. Estudis en honor de Josep Roca Pons*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1983, p. 187-199, i el de Monique Joly, «Las burlas de Don Antonio. En torno a la Estancia de Don Quijote en Barcelona», *Actas del II Coloquio Internacional de la Asociación de Cervantistas*, Anthropos, Barcelona, 1991, p. 71-81.

catalans (Capmany, Arribau, Piferrer, Milá, Coll i Vehí, Pi i Molist) han dedicat a Cervantes.¹⁷⁶ Acaba assenyalant:

Don Quijote es el que ha conquistado el corazón de la humanidad, inspirándola hacia España una inmensa simpatía, cuyas poderosas palpaciones repercuten hoy, con júbilo de apoteosis en su vuelo cual voz amorosa que la consuela de las pasadas debilidades. Don Quijote es hoy también el que nos une a todos los españoles en un estrecho abrazo de amor y concordia que ojalá no se desate jamás.¹⁷⁷

Un altre dels aspectes que vinculen amb Catalunya *El Quijote*, segons Rubió, és el nombre d'il·lustradors catalans del llibre, un tret que la revista *La Esquella* toca quan ens ofereix reproduccions d'Espalter, Ferran, C. Lorenzale, Fluizench, Eusebi Planas, Martí i Alsina procedents de l'edició monumental de T. Gorchs, Barcelona, 1863 (p. 276-277) a les quals segueixen (p. 279), les vinyetes d'Apel·les Mestres de l'edició Aleu, 1879, els gravats de Peleguer per a la primera edició de Serra i Martí (Barcelona, 1808) (p. 295) i un cromó de Laureà Barrau (Edició de Seix, 1898). També s'hi inclouen dibuixos de Masferrer (Edició viuda i fills de Gorchs, 1832) i de Puiggarí (Ed. de C. Miró, 1884) (p. 299) i finalment quatre dibuixos pòstums de J. Lluís Pellicer (p. 301-303). Igualment de Pellicer des de *Il·lustració Catalana* dona a conèixer tres dibuixos inèdits: Les il·lustracions dels capítols XXXII i XXXVIII de la segona part (sense paginar) i també del XLX de la primera part (sense paginar). Igualment, a la mateixa publicació, per tal de

176. El discurs «Impresiones surgidas por el *Quijote*. Discurso en conmemoración de Tercer Centenario de la publicación de *El Quijote* que para la solemne sesión que celebró la Universidad de Barcelona el 9 de Mayo de 1905, escribió por encargo de la misma el Doctor Don Antonio Rubió y Lluch, catedrático de Lengua y Literatura españolas en dicha universidad», Tipografía «La Académica», Barcelona, 1905, fou reproduït pel *Diario de Barcelona*, núm. 116, p. 5381, 11 de maig de 1905. També aparegueren fragments al monogràfic de *La Acadèmia Calasancia* (p. 397-402), que oferí a més una ressenya de l'homenatge que considera molt solemne y reproduceix fragments de les obres dels guanyadors dels certàmens literaris, Lluís Soler, Ramon Noguer i Josep Maria López Picó, que tracten respectivament sobre Roca Guinarda, p. 402-404, «El humorismo en Cervantes y en especial en *El Quijote*», p. 405-407, i «Influencia de las obras de Cervantes en el Teatro Español» (p. 407-409).

177. La crònica dels actes organitzats per la Universidad Literaria de Barcelona ens l'ofereix el *Diari de Barcelona* del 10 de maig, on assenyalat que el discurs de Rubió fou llegit per Daurella i que després de la sessió acadèmica fou estrenat el poema simfònic de Straus, *Don Quijote*, dirigit pel mestre Ribera. Sobre l'estrena del poema simfònic ens ofereix una crítica força interessant, «L'Òpera Cervantina», Josep Rafel Carreres a la *Revista Musical Catalana*, any II, juny de 1905, núm. 18, on es refereix a les òperes que tenen com a tema o s'inspiren en textos de Cervantes. També des de les planes de *La Acadèmia Calasancia* (p. 410-412) s'inclou un comentari «El poema *D. Quijote* de Strauss» signat per «Un aficionado a música».

remarcant l'íntima vinculació d'*El Quijote* i Catalunya es reproduïen les portades de la primera edició impresa a Catalunya de la col·lecció Bulbena i de gravats de la primera edició historiada feta a Catalunya de l'edició de Jolis, 1755, (p. 55-56). També se'ns mostra la primera auca que sortí a Catalunya sobre *El Quijote* (sense paginar), així com les escenes estampades a les cobertes dels llibrets dels papers de fumar editades amb motiu del Centenari, (p. 53-54).

A. b) Contribucions divulgatives

L'imaginari retorn de don Quixot dona peu a un seguit d'articles de caire divulgatiu amb pretensions literàries entre els quals destaca el d'Aladern, pseudònim emprat per l'escriptor i periodista Cosme Vidal, força interessat per la figura del Quixot, i el de Josep Roca.

El treball d'Aladern, «Visita de Don Quixot de la Manxa a la Barcelona actual» (*La Esquella*, p. 276-280), parteix de la idea que don Quixot i Sanxo no arribaren mai a la Manxa, sinó que després de ser vençuts pel Cavaller de la Blanca Lluna, quan sortien de Barcelona per les costes del Garraf, foren encantats per Merlí i així passaren segles fins que, fa pocs anys, abans de la celebració del centenari, un dijous gras es despertaren i decidiren tornar a Barcelona. Tot just havien caminat una hora quan es toparen amb un castell, pretesament del gegant Fiebràs, i quan don Quixot anava a tocar a la seva porta van veure sortir un monstre terrible «que corria com una serp, xiulava horrorosament». Don Quixot l'envesteix cridant que s'aparti i, en efecte, ho aconsegueix. El monstre és engolit per la terra, mentre llançava horrorosos xiscles d'angúnia.

Satisfets per la victòria, cavaller i escuder, marxaren cap a Barcelona. En albirar-la, don Quixot considera que el que veu era producte d'un encanteri perquè si no fóra pels campanars de les esglésies, la catedral, Santa Maria del Mar o l'església del Pi, no hauria reconegut la ciutat. Tot just aparegué un automòbil que prengueren per un dimoni boterut, amb cap de persona i cua de drac, que esbufegava terriblement llançant per la part de darrere una rècula de pets, i sense fer cas de don Quixot que el convidava a amidar les armes, va desaparèixer a corre-cuita. Pels carrers de la ciutat es toparen amb un tramvia que prengueren per una carrossa que corria tota sola i, parant al seu davant, el cavaller s'adreçà al conductor preguntant-li si entre les dames que traguava hi havia Dulcinea. El tramviàire, que cregué que don Quixot era una disfressa, intentà fer-lo fora de les vies per poder passar i Rocinante, esperitat, tot reculant caigué a terra. S'arremolinà gent que

tirà en cara al conductor la poca amabilitat i paciència a acceptar una broma en dies de carnaval. Don Quixot i Sanxo, seguits de la gent que els reconeixia, anaren endinsant-se cap a la ciutat. A la Ronda de Sant Antoni, un fabricant de sabates oferí a don Quixot portar un cartell anunciador de «Sabates a preu de fàbrica». Don Quixot l'advertí que no comprenia gaire el català, però que havia entès que l'industrial li oferia anar al seu palau després de passejar el cartell, i com que sí que sabia una mica de grec i «sabates» li sonava a «sabat», que en l'antiguitat vol dir «encantament», acceptà. Acompanyats de la multitud que cridava «sabates», don Quixot entrà en una impremta on considerà —veient un exemplar que s'estava reimprimint— que el seu nom, don Quixote, havia estat variat per don Quijote: «Jo em dic don Quixote y poch fort será en gramática qui tal cosa ha escrit». L'impressor li digué que així ho dictaminava l'Acadèmia.

Després, encaminat cap al Paral·lel, entrà en un cinema on feien la pel·lícula «Joana d'Arch»; en veure-la, considerà que el mag Merlí l'havia transportat pel temps enllà perquè pogués auxiliar la donzella i quan anaven a cremar-la envestí amb l'espasa contra la pantalla. Tot i que es creia haver fet una gran «hazaña», fou detingut i enviat al Govern Civil des d'on va retornar a la seva terra, «un poblet miserable y perdut d'allà les planes castellanés».

Els invents moderns —ferrocarril, cotxe, tramvies, cinema— vistos per don Quixot no poden deixar de ser considerats monstres. L'autor intenta fer-nos observar la realitat des dels seus ulls. Don Quixot al segle XX és pres per una disfressa. En el fet que don Quixot s'hagi despertat del seu son de tres segles, justament un dijous llarder, rau, crec, la clau del text que, d'altra banda, guarda semblances amb l'article signat per R. P., «Nueva aventura de don Quijote de la Mancha» (*La Vanguardia*, 9 de juny de 1903). També aquí el seu autor fa referència a l'arribada de don Quijote a la Barcelona actual, on és atropellat per un cotxe que ell pren per un drac monstruós i és vençut per un geni, «el único que existe hoy, el genio del progreso y de la civilización que es el de la verdad y el bien».

També el número extraordinari de *La Esquella* s'obre amb una crònica: «Cervantes a Barcelona» (p. 273-276), signada per P. del O., pseudònim emprat per Josep Roca i Roca, aleshores el seu director, en la qual es fa referència a una notícia imaginària: l'arribada de Cervantes en l'express de Madrid. L'esperava al baixador del passeig de Gràcia el cervantista Cortejón, a casa del qual s'allotjà. Després de constatar el fet, Roca observa que eren molts els que no entenien com, mort tres segles abans, podia fer acte de presència a Barcelona, però tot i això peregrinaven a casa de Cortejón per veure'l. Allà un uixer de l'Institut —Cortejón era aleshores el seu director— feia de sentinella davant la porta de la cambra de Cer-

vantes barrant-los el pas tot dient-los: «Ustedes dispensen, senyores: don Miguel no està visible»... I no obstant —assegura el cronista— algú l'havia vist.

El dia de la seva arribada, sempre acompanyat per Cortejón, agafà el funicular per anar al Tibidabo, des d'on contemplà la ciutat. «Un garçó del restaurant el sentí esbrevar l'admiració que li causava l'aspecte de la ciutat en sitio y en belleza única». Hi hagué qui el va veure passejar pel port en una llanxa. Un cotxer assegurava haver-li cobrat dos duros per una carrera que ell va pagar sense dir ni piu, convençut però de l'estafa.

Aquests fets advertiren tothom de la presència de Cervantes a Barcelona i Cortejón, per tal d'aturar l'allau de gent que anava a casa seva, els advertí que Cervantes havia vingut amb una missió especial i que desitjava guardar l'incògnit. Això dóna peu a un seguit de conjectures: Cervantes ha vingut buscant mecenes per publicar una obra i s'adreça a un «magnat de l'aristocràcia del diner», el senyor marquès de les Cinquilles —al·lusió al marquès de Comillas—, que, per si no quedava clara, s'arrodoneix amb la referència que «li contin lo que li succehí al pobre mossen Cinto y sabrà'l pà que s'hi dona en aquella casa». Cervantes ha vingut buscant empresari —en Güell, en Gil, en Gumà d'El Dorado— per una obra del «género chico», escrita per posar-se en consonància amb la present intel·lectualitat espanyola.

Però altres asseguraven que Cervantes havia vingut com a inspector de contribucions o, fins i tot, per obtenir un trist volant per formar part de les brigades eventuais de l'Ajuntament. Finalment, un periodista es va assabentar de la veritat: Cervantes era a Barcelona amb la intenció d'observar, com a enviat especial d'un diari madrileny, els canvis a la ciutat durant els darrers tres segles, per prendre nota de les mudances i avaries ciutadanes. Això serveix a Roca per repassar quin concepte tenen d'*El Quijote* i el seu autor en diversos cercles. Al «Casino aristocràtic», els nobles creuen que és un gran llibre que, naturalment, no han tingut la paciència de llegir i per això no entenen que tothom el lloï si ningú no l'ha llegit. Però d'aquí dimana, potser, el fet que sigui tan portentós. Després consideren que Cervantes, «un perdis, un mort de gana, un ningú», només féu una cosa bona: implorar la protecció de l'aristocràcia.

En el «Círcul Catòlic», un reverend catedràtic del Seminari monologa sobre les causes per les quals Cervantes no és dels «nostres». Coincideixen una per una les referències amb les que Roca havia bastit el seu article de *La Campana de Gracia*, «El Quijote anticlerical». El capellà creu que si Cervantes escrivís ara satiritzaria l'església i potser enviaria els seus articles a *El Motín*, per la qual cosa conclou que és millor llegir el *Flos Sanctorum* o qualsevol *Devocionari*. En un «Círcul Financer» un acabat i panxut fabricant no entén què han fet Cervantes i el Quixot per tenir

tanta importància, ja que no van contribuir a la indústria ni al comerç. En la redacció d'*El Xàfex*, diari escandalós —una clara al·lusió a *El Diluvio*—, el director demana a un redactor que apliqui «lleny seca» a Cervantes per tal de «reventar-lo» escampant els aspectes més vergonyosos de la seva vida, que són enumerats. En una «penya de l'Ateneo» la discussió és de caire racial. Per uns, l'autor d'*El Quijote* és un semita, per d'altres un vertader moro de Ponent. Però, en qualsevol cas, tots estan d'acord a considerar-lo «sempre un foraster. Ni ell pot ser may com nosaltres, ni tampoch nosaltres podem ser may com ell». De la qual cosa és normal deduir que les seves obres no diguin res als catalans. Per això més val un paràgraf d'*Els sots feréstecs* de Casellas que tot *El Quijote* plegat. Finalment algú pregunta:

Peró ¿heu reparat ab quina rastreria y poca solta alabava aquest rojo-gualdo a Barcelona y als catalans? — Prou, li contesten, però no ho feya pas no per què ho sentís, sino perquè li convenia. A la quienta, desde que vá tornar a Espanya en classe de repatriat corria adelarar darrera de un destino del govern. Tots els castellans han fet sempre lo mateix. Y aquí 'l quid de les seves alabansas: el destino'l volia a Barcelona, terra explotable y tentadora com la que més ho sigui per les sengoneres de l'Estat. Per aixó el murri ens ensabonava, perquè ns volia afeytar.

«Una rialla estrepitosa acompanyada d'un fort picament de mans —escriu Roca— acullí la maligna suposició de aquell imbècil» i coincideix en el fet que l'articulista es desperta... i aleshores justifica el somni: es troba a la biblioteca Bonsoms, on a força de regirar edicions de Cervantes es va adormir i va somiar què li succeiria a Cervantes si tornés a Barcelona. I conclou: el clàssic arxiu de la cortesia, que un dia excità la seva admiració, el trobaria fet un fàstic, ple d'arnes i menjat pel corc.

A la darrera plana de *La Esquella* (p. 302-303), publica Fèlix Cana la xarada «Resurrecció i mort de Sanxo Panxa Governador de Barcelona». ¹⁷⁸ El seu autor ressuscita Sanxo —no don Quixot—, una raresa, i el porta a Barcelona per enfrontar-lo als invents moderns: un tròlei, una bicicleta muntada per un ciclista que quasi l'atropella... Caminant per Barcelona arriba al pla de l'Os, on recorda que al seu amo li posaren una llufa, va Rambla amunt i a casa de López, l'editor de *La Esquella*, on veu el seu retrat a les planes de la revista, molt satisfet en compra un exemplar. Però l'alegria li dura poc perquè un automòbil el mata.

Pere B. Tarragó ofereix a *La Tralla* (p. 3) «El Quixot del Centenari», una prosa satírica dividida en tres capítols i un epíleg, on parteix de la idea que el Quixot no mor sinó que fa una tercera —en realitat és quarta— sortida no per «desfacer

178. Va guanyar les cent pessetes del concurs convocat per *La Esquella* el mes d'abril de 1905.

entuestos» sinó per fer-se republicà, i per això surt de casa acompanyat de l'escuder. Al capítol II conta com el Quixot es troba amb una pagesa que tragina pebrots i la confon amb «donya República de Cangarlanda», nom al·lusiú a Irlanda, nació amb la que se senten identificats molts catalans nacionalistes de l'època. Al capítol III, arriben a «Ingratacatalunya» i es dirigeixen a un grup d'obers als quals arenga: «Els devían ser amos y'ls amos obrers; de que era necessari menjar en tots els ápats carn de monja y de capellà»... Tots decidiren abandonar la feina i seguir don Quixot, feren pel camí alguns adeptes i quan menys s'ho pensaven, «toparen ab uns quants joves de temperament seré y esprit práctic», als quals don Quixot interromp i dirigint-se als que els seguien els commina perquè ataquin als joves qualificats de «reaccionaris, retrógrados, clericals, cebas etc.». Mentre els seus ataquen ell es lleva del mig i s'allunya i dóna la culpa a la «mano oculta de la reación» de tot el succeït. A l'epíleg don Quixot continua buscant la seva estimada República Cangarlanda, sol, abandonat també de Sanxo, i creient albirar-la «s'estimbá per un terraplé molt fondo, quedant cadavre quan abaix arribá».

A. c) Les traduccions d'*El Quijote* al català

Una altra manera de vincular Catalunya i el Quixot és oferint alguns fragments de les traduccions com fan els de *La Veu de Catalunya*¹⁷⁹ (núm. 2115, p. 2), on es reproduïx el capítol XXVII, «Famosa aventura de la barca encantada», de la traducció catalana d'*El Quixot* feta per Antoni Balbuena i Tusell.¹⁸⁰

A la revista *Catalunya* (p. 5-10), sota el títol d'«Escenes del Quixot» Joan Ros-selló ofereix diverses mostres de la seva traducció.¹⁸¹

B) *El Quijote i la política*

B. a) La guerra de Cuba

Ja he esmentat fins a quin punt sobta la quantitat d'al·lusions a la guerra de Cuba que encara trobem el 1905, un aspecte que només pot relacionar-se amb la

179. El diari, fundat el 1899 per Prat de la Riba, fou l'òrgan oficial de la Lliga. Raimon Casellas en fou redactor en cap.

180. *El Quixot*, traducció d'Antoni Balbuena i Tusell, tip. Acta MDCCCXCI, Barcelona.

181. Es tracta de final del cap. II de la primera part, i bona part del cap. III i el cap. IX de la segona.

importància que per Catalunya tingué la desfeta del 98 i el revulsiu que va significar. Són sobretot les revistes satíriques *La Tralla*, *El Cu-cut* i *El Diluvio* les que ens ofereixen més referències a la qüestió, que sovint serveix de tema a les il·lustracions. En la coberta del setmanari *La Tralla* «Número dedicat á commemorar el Centenari del Quixot», cinc de les sis vinyetes es relacionen directament amb aspectes polítics,¹⁸² al·lusives, una a la guerra del Marroc («combate del Venadito») i quatre a Cuba i Filipines (en una veiem una guarda de porcs amb el nom de *yan-quee*, referència corrent, i en l'altra, l'oncle Sam apallissant «el león hispano»). En la darrera, don Quixot visita Cuba i Filipines, després d'haver-se empassat el «yanqueabràs», deformació evident del bàlsam de Fierabrás. A l'interior (p. 2), el número comença amb un capítol en castellà: «El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha», sota titulat: «Donde se trata de la más gloriosa de las fazañas que a cabo llevó el ingenioso hidalgo, don Quijote de la Mancha señor de tierras donde jamás se ponía el Sol», en el qual un don Quixot desenfeinat veu arribar «por el extremo de Norte América, una grande y espesa polvareda» que confon amb un guarda de porcs. Sanxo és l'encarregat de dir-li «que más que tocinos son un gran ejército muy bien organizado que viene a invadir el nuestro territorio». Mentre don Quixot es prepara per vèncer l'enemic, tot entonant «La marcha de Cádiz», arriba un enviat del gran Sam per dir-li: «O rinde la fortaleza o habrá hule». Don Quixot li contesta: «Direisle a vuestro Sam que jamás el hidalgo se amedrentó por amenaza alguna y que siempre se halló dispuesto a luchar por su honor y por el de su Patria». Mentre el missatger dels ianquis se'n va don Quixot s'envaneix davant Sanxo:

En mil batallas fui victorioso y con sólo el esfuerzo heroico de mi brazo; jamás nación alguna osó manchar el mi honor sin llevarse el merecido castigo y por eso a ti te digo que de cobarde es el temer que Sam invada mis territorios donde jamás el sol dejó de bañar con sus fluctuosos rayos.

Finalment, després de sentir les recomanacions de Sanxo sobre la importància de «percatarse de lo que suceder pudiera», decideix passar a l'acció i aixeca «una empalizada de caña con que hacer frente en la Mancha a los proyectiles del gran Sam». També

182. Si descomptem la primera, on la intenció és més aviat social. Don Quixot és voltat de «mozas del partido» que el reben quan arriba a la venta.

armó buque de guerra una golondrina de las que hacen viaje de ida y vuelta a la Barceloneta, embarcó en ella a Rocinante e izó en su proa la siempre victoriosa bandera rojo-gualda marcando rumbo hacia Cuba, país de sus dominios, donde el gran Sam se proponía hacer objeto de sus conquistas.

Sam pren la *golondrina* per «un barquichuelo de *niño de buena casa* y así don Quijote puede entrar en Cuba». Allí «llama a sus fieles vasallos», arengant-los, amb la paròdia de citacions extretes dels discursos més tòpics que polítics i militars deixaren anar abans de la derrota, unint-los amb altres frases provinents de l'exaltació patriòtica que va proporcionar la lluita contra el francès, com la proclama de l'alcalde de Móstoles:

El honor de la patria está en peligro y hemos de luchar por él hasta la muerte. Hemos de probar una vez más que somos nietos de aquel Cid peleador que hizo estremecer al mundo; es preciso que todos acudáis a mi voz, voy dispuesto a derramar la última gota de sangre y la última peseta.¹⁸³

Després una «orquestra de ciegos ejecutó por milésima vez la Marcha de Cádiz», i mentre don Quixot espera que l'exèrcit ataqüi per mostrar el seu valor, un tret fa caure Rocinante i l'oncle Sam,

cogiendo por el pescuezo a don Quijote lo llevó hasta el puerto de La Habana, lo puso en frente de una golondrina y poniéndole la bota en el su detrás le dió con tanta fuerza que no paró hasta la misma Villa y Corte de Madrid.

El text, que no porta firma, esmenta que prové «De una edición inédita».

Un altre article de Joan Calma,¹⁸⁴ «Espanyolerias» (p. 3) fa també referència a la guerra de Cuba on «els rojo-gualdos» difamaren els EUA. Ataca essencialment els «rotativeros» («fabricants d'opinió pública a 5 cèntims peça»). Tot identificant «el ingenioso hidalgo» amb els espanyols, considera que, arran de la guerra, «tingueren ocasió de treure son ingeni» per mentir, presentar l'adversari com impotent, feble i covard:

La gracia española pogué lluhir la riqueza d'insults que poseeix l'armoniosa y el caló xulesch prodiga'ls xistos y'ls dicteris...

183. Cita textual de les paraules de Cánovas del Castillo, el 1898: «Para salvar el honor de España en Cuba hay que gastar la última peseta y el último hombre».

184. Suposo que es tracta d'un pseudònim que no he pogut esbrinar qui encobreix.

El text, farcit d'improperis contra els castellans i els polítics estatals conservadors, com Maura, pren el centenari com a excusa pels seus dicteris alhora que posa en solfa els aspectes més «patrioters» del castissime nacional castellà. La befa de «l'harmoniosa» té a veure amb la insistència amb què els polítics i gasetillers es refereixen, cap al 1905 a «la armoniosa lengua de Cervantes», o el que és el mateix, a «la armoniosa lengua española»...

En la mateixa línia, trobem el romanç «Don Quixot de Leganés» (p. 2), signat amb les inicials M. R. G.¹⁸⁵ L'heroi cervantí és descrit com

un guerrero molt vellot
á sos peus bo y ensopit
pesa figas un lleó
nafrat y tot ple de moscas.

Les referències «al león español» davant dels ramats de porcs que representen els ianquis i les al·lusions a la guerra de Cuba són evidents. Don Quixot va «á caballo del vell lleó / per casco du la bacina / d'afaitá el poble espanyol» i emprèn una carrera cap a Nova York però espetega a Santiago, on troba un exèrcit de porcs que, naturalment, el vencen.

Pel que fa a *El Diluvio*, l'activista revolucionari Ramon Sempau¹⁸⁶ és l'autor de «En alabanza propia», una crònica en la qual mostra don Quixot vencedor de la guerra de Cuba, que després de coronar Dulcinea amb la corona dels EUA i anomenar Sanxo governador de la Casa Blanca, descansa a Wisconsin. Allà

da curso a su pensamiento y canta el porvenir de su patria. La pradera se conmueve al oírle, las aves suspenden su canto, las flores abren su cáliz y desde un país remoto, la sustancia psíquica de Sancho Cavia¹⁸⁷ acude al llamamiento del héroe manchego.

Don Quixot considera que ha vençut els ianquis i davant l'ànima de Cavia que resta muda («eres alma y tu noble sustancia no puede emitir un solo sonido») veu venir Weyler, mentre Cavia només veu un ase... Aleshores don Quixot parla

185. No he pogut identificar la persona que empra aquestes inicials.

186. Va pertànyer a la Colla del Foc Nou i fou activista revolucionari. En iniciar-se el Procés de Montjuïc hagué de fugir a França. A la tornada, el 1897, atemptà contra el cap de policia responsable de les tortures als presos anarquistes. Escriví *Notas relativas al proceso de Montjuic* (1902) i *Esclavas del oro* (Trata de blancas), (1902).

187. Clara referència al periodista de Madrid.

del seu triomf a la guerra després del qual considera que «era lógico que alguien me celebrase y tu has tenido esa ingeniosa idea». Després don Quixot afegeix que Espanya és la seva Dulcinea, un tòpic que circulava per la premsa castellana del tombant de segle:

Y a fuer de galante caballero, debo ocultarle la verdad cuando es preciso [...] pero a ti puedo confesarte mis dudas. Tal vez estemos ahora en los áridos llanos de la Mancha, tal vez Weyler no exista y seas tu menos sagaz que un paleta,

però tot i els dubtes continuarà modificant la realitat al seu antull i per sempre més veurà allò que no existeix (p. 242-244).

Tot i que ni a *La Esquella de la Torratxa* ni a *La Campana de Gracia* no hi ha cap article que relacioni directament la pèrdua de les colònies amb el llibre de Cervantes, sí que trobem diverses il·lustracions que ho fan, com ara les de Josep Lluís Pellicer, que reproduïx *La Esquella*. En la que porta per títol «Dos repatriats» (ocupa tota la plana 281), es veuen dos soldats —l'un de la darrera guerra colonial, esparracat i coix, vestit de «rayadillo», l'altre de 1571, abillat com ens solen presentar Cervantes amb gorguera i capell d'ampla volada— que estan parlant: «—Ja ho veieu quina terra!... Després d'haver perdut una cama defensant la patria a Cuba, haig de guanyar-me la vida demanant caritat.— ¡Uy! això ja és vell aquí. Jo després d'haver perdut un bras defensant-la a Lepanto, vaig haver-me de campar escrivint *El Quijote*». També a *La Esquella* (p. 275) el mateix autor signa tres dibuixos: «El Quixot aplicat a la política, famoses caricatures de J. Lluís Pellicer ab ocasió dels desastres colonials». En la primera, «don Quijote ja torna a encaparrarse ab l'armament», es veu aquest assegut contemplant la celada. Segueix «Don Quijote s'arma de nou “para poder figurar en la alianza continental contra Inglaterra”», l'heroi apareix amb la llança i l'escut vora Rocinante i finalment, caigut a terra; al peu d'aquest darrer dibuix podem llegir: «en la qual aliansa se li repartirà'l paper de Sabaté, “continuando nuestras gloriosas tradiciones”».

B. b) *El Quijote* i l'actualitat política

Com també succeeix a la premsa espanyola arran del Tercer Centenari, són molts els dibuixos i caricatures quixotescos que trobem als diaris i revistes publicats a Barcelona, aplicats a situacions o a personatges de la política. Els trets de

l'heroi cervantí, fàcilment identificables per tothom, especialment gràcies a la interpretació que en féu G. Doré als seus gravats tan divulgats, s'avenien molt bé amb la caricatura. A més els episodis d'*El Quijote*, dels quals els il·lustradors podien treure partit, eren diversos i prou coneguts, cosa que garantia la fàcil comprensió per part del públic. Quasi sempre don Quixot, de llarga barba, vell i xacrós (un aspecte remarcat al dibuix de Valbuena,¹⁸⁸ publicat a *La Tralla*, p. 4) apareix a cavall i en actitud bel·licosa, o si més no provist de llança (tal i com succeeix a la portada de *La Esquella de la Torratxa*, signada per Yda, on es remarca la mirada embogida del cavaller), sovint acompanyat del seu escuder que tots pinten amb l'aspecte d'un rústic curt de gambals i poca-solta, fins i tot quan la seva honradesa serveix per ser oposada a les estafes dels polítics, com trobem al dibuix de Jou a *El Diluvio*.¹⁸⁹

Una de les aventures més grates als caricaturistes que molt sovint els serveix d'excusa, és l'atac contra els ramats d'ovelles que don Quixot confon amb un exèrcit. Els bens són substituïts per porcs, com veiem a la portada de *La Tralla*, uns porcs que aleshores s'identifiquen amb els ianquis, o per una caterva fantasmal de cors sagnants, plens d'espines, tal i com ens ofereix Picarol (*La Campana de Gracia*, p. 3). «Una aventura de don... Quixot» on aquest amb la celada posada i «lanza en ristre» esperona Rocinante contra l'exèrcit enemic. La torre Eiffel al fons al·ludeix al viatge d'Alfons XIII a París, molt controvertit, i on el reberen les protestes d'obers i estudiants en solidaritat amb els seus companys espanyols. Rere don Quixot apareix el seu escuder, que ara té els trets del cap de govern Villaverde, i l'avis: «¡Cuydado, señor, que amb aquesta trepa hi podeu prendre mall!».

També l'episodi dels molins de vent, que don Quixot confon amb gegants, fou molt tractat. A Brunet, li serví d'excusa per dibuixar la portada d'*El Diluvio*: el cavaller envesteix contra els molins de vent, sense fer cas de l'escuder que crida i gesticula horroritzat. En una aspa de molí podem llegir la paraula «Consumos», i a la rodella, «Zulueta».¹⁹⁰ La caricatura no crec que pugui fer referèn-

188. Una gran caricatura del Quixot que té als peus un gnom (p. 4). Porta la firma de Valbuena i el següent diàleg:

Gnom— Tan vell y xacrós y encara tens humor de fatxendejar.

Quixot— Y aunque mil años tuviera, hidalgo fuera como me parió Cervantes.

189. A la plana 245 d'*El Diluvio*, Jou («Del fatigado fin y remate que tuvo el gobierno de Sancho Panza») veiem caricatures dels polítics amb bosses de diners i a sota de Sanxo. La inscripció: «—...Sin blanca entré en este gobierno y sin ella salgo; bien al revés de como suelen salir los gobernadores de otras insulas!»...

190. Al peu del dibuix llegim: «Don Quijote Zulueta en su mejor aventura».

cia a Paleshores jove Lluís de Zulueta,¹⁹¹ lloat per Xènius,¹⁹² ja que encara no era regidor, sinó a Josep Zulueta, polític i economista diputat per Vilafranca i president de la Lliga de Productors de Catalunya i de l'agrupació Mútua de Comerç.

A la portada de *La Campana de Gracia* Pellicer Montseny empra també el motiu dels molins i ens mostra un Quixot vestit d'escolà sobre el seu cavall, la brida del qual aguanta amb la mà esquerra, mentre que amb la dreta intenta atacar, manejant un llarg apagacandees, a manera de llança, els molins de vent. A les aspes d'un d'aquests trobem escrites les paraules: «República, Llibertat». De les beaces, que Rocinante duu penjades brodades amb l'anagrama JHS, surten rosaris, escapularis del Sagrat Cor amb la llegenda «Yo reinaré», una creu, papers com si fossin butlles enrotllades, el butlletí de l'Estat del qual només sobresurt una part. També és de Pellicer Montseny la caricatura, igualment a tota plana, que tanca el número: don Quixot sobre Rocinante descalç i esparracat ha bescanviat la llança per una canya d'on penja un cartell amb dues paraules: «Fam, Miseria». Al seu costat, gras i amb bigoti, Sanxo Panza —que s'assembla a Villaverde, que abans de ser cap de govern fou ministre d'hisenda i diuen que aconseguí restablir l'equilibri financer de l'Estat— porta un sac en la tela del qual apareix escrit: «ganancia 700.000». De la beça li surten obligacions, accions i làmines. Darrere ell el fum de les fàbriques, al seu davant un camp ple de cascalls. No em sembla que faci falta remarcar les al·lusions politicsocials que ambdues comporten.

Finalment, a *El Diluvio*, un dibuix de Jou, «El discurso sobre las armas y las letras», (p. 250), on don Quixot (que llueix la bacina del barber), com a altres caricatures de la mateixa publicació, se'ns mostra dret, en actitud d'acceptar amb el gest de la mà dreta una allau de militars que té al costat, entre els quals reconec Weyler i Polavieja, i de rebutjar, amb l'esquerra, un nombrós grup d'escriptors. Al peu: «¿Quítense de delante los que dijeron que las letras hacen ventaja a las armas», reforcen la visió que del personatge cervantí vol donar l'autor.

La crítica de la política estatal, mitjançant les al·lusions quixotesques, té menys importància que la crítica de la política municipal que es concentra en les

191. Lluís de Zulueta (1878-1964), polític republicà i pedagog. Regidor de l'Ajuntament de Barcelona, arribà a ser ministre de la República el 1931. S'exilià el 1939 i va morir a Nova York.

192. Vid. l'article que li dedica Ors «En Zulueta, regidor de Barcelona» (18 de novembre de 1905), *Papers anteriors al Glosari*, edició de Jordi Castellanos, a *Obra Catalana d'Eugeni D'Ors, I*, Quaderns Crema, Barcelona, 1994, p. 200-202, i on esmenta el fet, tot elogiant el tarannà d'una nova joventut que se sent responsable del «trist poble nostre que miserablement fameja i sedeja de cultura», (p. 201).

figures dels regidors. Tot i això, hi ha a *El Diluvio* alguns dibuixos que fan referència a ministres de la corona. En un de Rajos (? , nom gairebé il·legible), sota el títol de «Mantamiento a Sancho Lacierva» (p. 252), es veuen uns nens que amb la manra de «conflicto escolar» fan anar enlaire el que fou ministre d'Instrucció Pública i signà el decret que convertia en lectura obligatòria el llibre de Cervantes. El mateix il·lustrador reproduceix l'escena:

Que trata de la alta aventura y rica ganancia del yelmo de Mambrino... y cuando él vió que el pobre Maura, con todos sus clericalismos, llegaba cerca, sin ponerse con él en razones, a todo correr de Rocinante le enistró con el lanzón bajo, llevando intenciones de pasarle de parte a parte.

En efecte, veiem Maura a terra, després de perdre la bacina de barber, on s'ha escrit la paraula «poder», envestit per don Quixot. Recordem que Alfons XIII no volgué acceptar la proposta de Maura per anomenar el cap de l'Estat Major Central i el polític mallorquí es veié forçat a presentar la dimissió i fou substituït per Villaverde. A *La Campana de Gracia* sota el títol d'«El Quixot de Barcelona» i signat per Llopart (p. 6) tornem a trobar Maura vestit de Quixot amb l'espasa a la mà i una rodella on diu «Se aplican sanguijuelas y se dan Judas», a sota la inscripció: «Ja veureu com m'acosto jo allí, y en un moment no queda títere con cabeza». També al poema satíric «¡Quixots!» (*La Tralla*, p. 3-4), signat per Marcel, segurament Marcel Riu, que fou redactor del setmanari, al·ludeix a Maura, entre altres figures de polítics locals, «com el sabi naturalista / que li dihuen don Odon»¹⁹³ i estatals, com Silvela o Romero Robledo, cada una de les estrofes dedicades, respectivament, entre d'altres, als personatges esmentats acaba amb la tornada «Vaya un Quixot».

Al·ludeix igualment a aspectes de la política estatal la caricatura a doble plana signada per Brunet (*El Diluvio*, p. 248-249) «La boya de Salvación de los neos», on veiem don Quixot abillat amb la corona rematada per creus i amb un cor al pit amb les lletres de «Yo reinaré», tal com deien aleshores les inscripcions que acompanyaven el culte del Sagrat Cor que l'església intentava d'entronitzar. L'acompanya Sanxo, vestit de capellà, vora el seu ase que duu la inscripció, «País». Enfront de les figures quixotesques, una gran boia amb les lletres: «Gran partido católico. Gran rotativo. Comillas», voltada de sacs de diners a punt d'enfonsar-se. A peu de caricatura llegim: «Aquí, finalmente cayó por ventura para jamás levantarse».

193. Es tracta del regidor republicà Odón de Buen i de Cos.

Els esdeveniments internacionals també són esmentats mitjançant referències quixotesques, tal com succeeix amb la guerra russojaponesa. L'episodi dels *galeotes* li serveix a Serra (*El Diluvio* p. 243) per mostrar xinesos i mongols tirant pedres al cavaller que es protegeix amb una rodella que porta la inscripció «Europa». Perquè no hi hagi dubtes de la intenció de la caricatura, consta al seu peu: «Europa después de haber libertado a los pueblos asiáticos».

B. c) *El Quijote* i la política local

Però, com calia esperar, i ja hem assenyalat, són els aspectes de política local els que més atrauen els il·lustradors i dibuixants igual que els escriptors satírics. Entre aquests darrers cal destacar Juan Sincero, pseudònim de Manuel de la Cruz,¹⁹⁴ que a l'article «Ilustres Manchegos» (*El Diluvio*, p. 249-250) passa revista als polítics catalans, posant èmfasi en els regidors de l'Ajuntament,¹⁹⁵ «Mir Alifanfaron de la Tropicobana municipal»¹⁹⁶ «Coromines del arremangado brazo»,¹⁹⁷ Narciso Quijano el Buxó,¹⁹⁸ o el Sancho Panza municipal del *trufaldinesco* López,¹⁹⁹ «don Quijote Lluch, puesto a los pies de la Virgen del Pilar»,²⁰⁰ etc. No falten alguns dels més coneguts personatges de la ciutat, com «don Quijote Casañas, el cardenal»²⁰¹ o «don Quijote Farguell,²⁰² persiguiendo a su Dulcinea la Diputación», «Sancho Baró,²⁰³ cabalgando en el paciente Brussi».

Les picabaralles entre republicans federals i unionistes, bastant corrents a l'època, troben en la caricatura d'Ostia, «El Quixot federal-unitari» (*La Tralla*, p. 7),

194. Amb el pseudònim de Juan Sincero va publicar també la novel·la *Los pecadores van al cielo*, Barcelona, 1905.

195. Per saber qui era qui m'ha estat molt útil el llibre d'Alfred Pérez-Bastardas, *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Ed. 62, Barcelona, 1980.

196. Es tracta del regidor republicà Josep A. Mir Miró.

197. Eusebi Corominas Ormell, també del partit republicà, fou alcalde de novembre de 1903 fins al 20 de juliol de 1904, després primer tinent d'alcalde.

198. Narcís Buxó i Prats, també republicà.

199. Guillem López Ventura, igualment republicà.

200. Al·lusió que l'alcalde R. O. Gabriel Lluch i Anfruns va anar a Saragossa i oferí a la Mare de Déu del Pilar la vara d'alcalde, qüestió molt controvertida pels seus col·legues del consistori.

201. Es tracta de Salvador Casañas i Pagès, clergue integrista.

202. Manuel Farguell de Magarola.

203. Teodor Baró i Sureda continuà des del Brusi l'obra de Mañé i Flaquer. Fou també escriptor en castellà i català i estrenà diverses obres de teatre. A *El Cu-cut* (p. 286) i sense signar trobem també una caricatura de Baró, amb aspecte meditatiu i aquesta inscripció: «Reflexions den Baró — Sembla mentida que trobin tan estrany que en Cervantes escrigués *El Quixot* siguent manco. Jo no necessito cap bras; per a escriure comedias en tinch prou ab els peus».

un eco quixotesc: el cap dels republicans federals, Josep Maria Vallès i Ribot, abillat de Quixot queda penjat per les calces d'una reixa de la torre dels republicans unitaris. A sota la referència «En Vallès Quixot» llegim:

Per volgué abastá la reixa
la posició en que ha quedat
fa riure n'els unitaris,
y idem als federals.

De manera semblant a *El Diluvio* i sota el rètol de «La aventura de los leones» (p. 247), Ortiz ens mostra el republicà Ardid, abillat de Quixot, envestint contra un lleó engabiat: «El partido federal», una al·lusió als problemes del polític Llorenç Ardid i la Unió Republicana.

A *El Diluvio* (p. 251), surt la caricatura on torna a aparèixer un dels polítics municipals més famosos de l'època, Eusebi Corominas. A «Armándole Caballero», Ortiz ens mostra Lerroix, amb disfressa de *ventero* posant l'espasa sobre el cap del que fou alcalde de Barcelona i després regidor, mentre el també regidor republicà Emili Junoy il·lumina l'escena amb una espelma.

A Lluch li dedica Ortiz (*El Diluvio*, p. 244) un dibuix on l'alcalde, amb indumentària quixotesca, alça l'espasa davant un patracol d'informes. Com a peu llegim: «De tanto leer y estudiar / no podremos sacar nada / Veréis como ha de quedar/ todo en una quijotada». A Lluch van destinats els versos humorístics «Don Quixot a la casa gran» de Josep Planas, (*El Cu-cut*, p. 277-278), on explica que el Quixot i Sanxo tornen a Barcelona i visiten l'alcalde Lluch al qual no troben i per això li deixen una nota:

Señor Lluch a visitarle
vine yo, mas siempre en balde:
veo que es usted un alcalde
muy difícil de encontrarle
[....]
Haga Dios le pueda ver
en mi cuarto centenario.

A la *Campana de Gracia* (p. 6) C. Gumà, pseudònim de Juli Gibernau, col·laborador habitual del setmanari, ofereix un llarg romanç preguntant a don Quixot que intervingui a la Casa Gran per posar ordre, ja que tant els serveis municipals com

tots els afers que depenen del consistori són un nyap. Les queixes, força variades, van contra els regidors que «exceptuantne tres ó quatre» no s'ocupen del bé comunal. El llarg romanç, de 133 versos, porta per títol una dedicatòria «A don Quixot, valent enderezador de entuertos y acreditat desfacedor de agravios»,²⁰⁴ i critica la brutícia, el desgavell de les obres, la inseguretat, etc. Tot i manar els republicans no es nota, conclou Gibernau...

Les queixes a la premsa de Barcelona sobre la manca d'eficàcia de l'Ajuntament sovintegen. No és estrany, doncs, que s'aprofiti també l'ocasió del Centenari per tal de fer-hi esment. Rellegint els diaris de l'època, he trobat a *La Renaixensa* (núm. 9756, 27 de gener de 1905, p. 3 i també núm. 9781, 28 de febrer, p. 3) referències sobre l'acord d'instruir un expedient contra l'Ajuntament a causa del abusos als escorxadors, els carrers bruts, la manca de seguretat etc., com també per l'absentisme de l'alcalde que, segons l'autor del solt, «no ocupa son lloc més que quan s'ha d'obsequiar á algun foraster o assistir a alguna festa ab los corresponents discursets cursis, ápats, lunchs ó refrescos». En aquest context, s'entén millor el dibuix de Pellicer Montseny «Quixotada» (*La Esquella*, p. 294) en el qual la ciutat de Barcelona vestida d'amazona envesteix un ramat de vaques i ovelles: «¿A on son aquets regidors de la Comissió de mataderos?... ¿Veniu aquí i veureu quina mena de manera de carn feu menjar als pobres barcelonins!», amb clara al·lusió als fraus que per aquella època es produïen als escorxadors. Cal afegir que tant a *La Campana de Gracia* com a *La Esquella de la Torratxa* les crítiques contra la política local foren continuades, ja que Josep Roca havia pres l'Ajuntament com a bèstia negra particular.

Insisteix en la qüestió de la mala política consistorial la caricatura de Micó (*El Diluvio*, p. 251) «En las bodas de Camacho», on un cuiner ofereix la ciutat, simbolitzada per una noia, a Sanxo: «Comed amigo», li diu, «y desayunaos con esta espuma, en tanto que se llega la hora de yantar». Per la seva banda, i també a *El Diluvio*, Brunet torna a insistir en la política municipal. Sota el títol de «Para el centenario», «El caballero de la triste figura» (p. 256) dibuixa un Quixot amb «maneguins de municipal i lluint la medalla de la corporació, en lloc de llança porta un bastó de comandament del qual pengen dues pastanagues, a la rodella les lletres R. O. «real orden» (al·ludeixen a l'alcalde Lluch anomenat per reial ordre), voltat de ratspenats, mira el seu escuder que sobresurt d'una olla on podem llegir: «Comisiones, Gratificación, Destinos». Al seu barret —la tapadora de l'olla— apareix la inscripció «arroz» i al ganivet que porta a la mà: «Matadero».

204. Notem que Gumà escriu, com tanta gent a l'època, erròniament «entuerto» i no «tuertos».

D'abast politicosocial podem considerar les cinc reproduccions de portades quixotesques que sota el títol general de «Projectes de portades per algunes noves edicions del Quijote» trobem a *La Campana de Gracia* en les planes centrals (p. 4-5): «Don Quijote de la política arreglada por Martínez Campos con una infinidad de partes y partidos». Al centre, dins d'un gran cercle, un burro anomenat «País» carrega una gran olla, «Dulcinea del presupuesto y del poder», voltada de personatges, Quixot, Sanxo i caricatures de polítics d'època com Villaverde. Porta el comentari: «Interessant edició / pagada per la nació».²⁰⁵ «Don Quijote de la Banca»: la caricatura d'un burgès amb un gran cigar, que amb la mà dreta aguanta un feix de participacions del Banc d'Espanya. Rere seu podem veure un rètol amb la inscripció: «Gas, electricidad, tranvias, ferrocarril, seguros, grandes empresas» integrats sota una clau a «compañias extranjeras». A sota el díptic: «Mal compost, imprés sense art, / pero extremadamente car». Va signada per Picarol. «Don Quijote de la Religión»: la caricatura d'un capellà que fa vomitar monedes a un moribund és prou explícita. A sota, en la part esquerra, s'indica: «Imprenta romana, calle del Vaticano Roma»; a la dreta, «Con amplia licencia Papal carnal y terrenal». I fora: «Un negoci editorial / de la Banca clerical». «Don Quijote de la Fábrica» mostra un teler, a primer terme les figures d'una dona envellida i d'un patró que li posa la mà sobre una natja, mentra que en l'altra té un periòdic, fumant amb gest lasciu. Al fons, fent anar el teler, la imatge d'un home mal afaitat i vora ell un cartell: «No se permite blasfemar». En aquesta darrera edició s'assenyala: «En varias partes. Trece horas de trabajo, escaso jornal y etc., etc., más vale callar. Con varias licencias Imprenta de la Industria». El comentari: «Exemplar en mal papé / tirat per la *gent de bé*».

També de Picarol són les vinyetes publicades a *La Esquella* «Els nostres Quijots y els nostres Sanxos» (p. 282-283), en un total de vuit. El Quixot de la Reial Ordre (al·lusiona a l'alcalde anomenat per Reial Decret), El Quixot Deixa-Taulons, El Quixot de l'Art i El Quixot de la Tauromàquia, El Xanxo de la Gent de bé (representat per un camperol amb una barretina que porta un volum d'*Els Sots feréstecs* a la mà, probable caricatura de Raimon Casellas), El Xanxo dels Sports, el Xanxo Pantorrillas, al·lusiona als polítics caciquistes²⁰⁶ i el Xanxo dels Xanxes (re-

205. Vora aquesta trobem «*Vida y hechos de Don Quijote de la Marina* compuesta en los arsenales de la Carraca y desarreglada con poco esmero. Parte (No va a ninguna) Ilustrada con estampas muy donosas para la nación», ja comentada a l'apartat que té a veure amb la guerra de Cuba.

206. Amb el nom de Pantorrillas o Pantorrilles era conegut el cap del Partit Conservador Planas i Casals; també amb la denominació s'al·ludia en aquella època als cacics d'alguns pobles o comarques que disposaven al seu antull del drets dels seus representats. L'origen del nom procedeix, segons sembla, d'un cacic de Castelló que anava vestit amb calça curta, ensenyant les *pantorrilles*.

presentat per un municipal de l'Ajuntament).²⁰⁷ També és de Picarol «Lo que diría Cervantes si ara tornés» (*La Esquella*, p. 288-289), a on sota els diferents lemes «archivo de la cortesía, albergue de los extranjeros, hospital de los pobres, patria de los valientes, venganza de los ofendidos y correspondencia grata de firmes amistades», desenvolupa escenes al·legòriques sobre aspectes d'actualitat que mostren que els temps han canviat i són molt pitjors (per exemple, els hospitals o estan tancats per la manca de mobiliari, com l'Hospital Clínic o «no se admiten enfermos» com succeeix al de Santa Creu, o com el de Sant Pau, semblen a mig fer...

Pel que fa a la resta de contribucions a l'homenatge, m'ha semblat necessari ordenar-les en un seguit de blocs:

C) *Les contribucions que volten a l'entorn de Cervantes*

C. a) Les vicissituds de la seva vida

A banda dels resums biogràfics que algunes publicacions inclouen,²⁰⁸ són diversos els articles que mostren preferència per aquells aspectes més dramàtics, el seu captiveri, la suposada presó o els que a hores d'ara anomenariem més morbosos, com l'episodi d'Ezpeleta. D'aquest últim s'ocupa Miquel dels Sants Oliver a «Cervantes en Valladolid. Un proceso de capa y espada» (*La Ilustración Artística*, núm. 1219, p. 299-300) i on descriu la mort de Gaspar d'Ezpeleta davant de la casa de Cervantes. La seva font principal són els *Documentos cervantinos* de Pérez Pastor. L'article,²⁰⁹ molt ben escrit, fou després reelaborat per fomar part de la *Vida y Semblanza de Cervantes*;²¹⁰ Oliver, sense cap dubte, en aquella època, l'escriptor català més interessat per la biografia de l'autor d'*El Quijote* torna a ocupar-

207. Segons m'indica molt amablement Borja de Riquer, gràcies a A. Lerroux van entrar a l'Ajuntament de Barcelona nombrosos immigrants de fora de Catalunya als quals anomenaven Xanxex.

208. Sovint s'inclouen, tal com fa *La hormiga de oro* (p. 278-280), resums biogràfics, en aquest cas sense signar, amb referències extretes de Fernández de Navarrete i Manuel José Quintana, i en el qual es repassen els fets més destacats tot esmentant les principals obres. També *La Academia Calasancia* obre el monogràfic dedicat a Cervantes amb una breu biografia de l'autor d'*El Quijote* (p. 385-386) en aquest cas signada per Manuel Sayrach y Carreres. També a *Las Noticias*, núm. 3322, any X (6 de maig de 1905) trobem un altre «Resumen biográfico de la vida de Cervantes». Al número d'abril d'*Hojas Selectas* (p. 305-3110) Salvador Carrera ofereix una extensa biografia in vers.

209. L'article va acompanyat per la reproducció d'un quadre de José Jiménez Aranda que il·lustra un passatge del cap. II de la primera part.

210. *Vida y Semblanza de Cervantes*, cap. VII «Valladolid-Sale *El Quijote*» (p. 251-258), Montaner y Simón Editores, Barcelona, 1916.

se'n a «Cervantes I» i a «Cervantes II y último», articles publicats al *Diario de Barcelona* (núm. 110, 6 de maig de 1905, p. 5135-5137 i núm. 117, 15 de maig de 1905, p. 5428-5430).

L'atragada existència de Cervantes crida igualment l'atenció de Federico Rahola, «Cervantes y América», (*Mercurio*, V, núm. 43, 1 de juny de 1905), que, tot al·ludint a la sol·licitud de Cervantes per marxar a Índies, insisteix en l'interès per Amèrica demostrat per l'escriptor. També d'Artur Masriera, en un article de títol provocador, «Que no lo lean» (*Diario de Barcelona*, 23 de febrer de 1905) on després de lloar La Cierva pel decret que converteix *El Quijote* en lectura obligatòria,²¹¹ passa revista a diversos episodis de la vida de Cervantes per acabar citant un fragment d'una comèdia de Narciso Serra:

211. El decret del ministre La Cierva que imposava la novel·la com a lectura obligatòria a les escoles, fou molt polèmic. En el debat parlamentari del març de 1904 encara que els diputats es mostraren unànimement favorables a homenatjar Cervantes, no tots van considerar que *El Quijote* fos un llibre adient per a l'ensenyament primari. Tal com el cronista de *La Vanguardia*, Pedro Garrido («*El Quijote en la escuela*», 22 de març de 1904) escriu, aquests darrers basaren els seus arguments en un seguit de punts: el castellà de Cervantes ja no s'empra, hi ha escenes massa realistes que són perjudicials i poc edificants. A més, amb la imposició del model quixotesca, els infants redactarien les cartes familiars en llengua i estil cervantí. Al país hi ha molts escriptors que podrien servir de models i citen Larra, Mesonero, Severo Catalina, Alarcón, Valera, Pareda i Galdós, els quals qualifiquen de «atildados y selectos». En la batalla entorn de «Cervantes y la escuela», hi prengueren part tant els mitjans de comunicació com les institucions polítiques i culturals, la qual cosa planteja el fet que en la canonització d'un clàssic nacional de la categoria de Cervantes tenen a veure un seguit d'organismes que van més enllà dels aspectes literaris. En el cas d'*El Quijote*, nombroses entitats provincials van debatre la qüestió i fins i tot es van convocar concursos entre els mestres sobre el tema: «¿Es conveniente declarar *El Quijote* como obra de lectura obligatoria?», com féu La Asociación Provincial de Maestros de Escuela de Valencia. El guanyador, Cremades Bernal, *El Quijote en las escuelas* (1905), considera que *El Quijote* no és adient «pues su fin no corresponde al de la educación de la niñez. Su intencionalidad está distante del objeto de la lectura. La desfachatez de su lenguaje se opone a la moral de los niños». A més, assenyala que el llenguatge és antiquat, que inclou «palabras de significado vulgar», que «representa una historia que abunda en mentiras e inverosimilitudes», i els seus «razonamientos son superiores a la comprensión de un niño». Cremades Bernal, amb arguments molt semblants als emprats pels diputats contraris que *El Quijote* fóra imposat com a lectura obligatòria, oposa al possible interès del llibre criteris de tipus moral, confonen —fins i tot Cervantes hauria somrigut— les mentides de l'art amb les de la vida, fal·làcies naturalment censurables des del punt de vista dels criteris pedagògics burgesos. Encara que també s'hi mostra contrari, Masriera a l'article ja esmentat ofereix d'altres raons: «Por lo demás, señor ministro, la juventud de un pueblo de mentalidad tan oblicua como el español corre grave riesgo al cobrar amor a un libro que ha de ser su mayor enemigo en el día de mañana. Todos llevamos en germen dentro de nuestro ser a un ingenioso hidalgo y a un escudero malicioso y positivista... per acabar recomanant irònicament «que no lo lean». Però el «clàssic» acabaria per imposar-se, tot i que per no gaire temps a les escoles, per sobre del criteri dels mestres i especialment de molts capellans i frares proclius que es llegissin d'altres textos més «morales». Entre aquests darrers destaca el pare Juan Mir Noguera de la Compañía de Jesús, que va participar en

La España ingrata no vió
Que Cervantes no comió
Cuando concluyó el Quijote

En la qual es posa de manifest les penalitats pecuniàries i la manca de reconeixement que hagué de sofrir Cervantes. Un lloc comú que serveix a molts articulistes, que són a la vegada escriptors, per projectar les aspiracions de fama i transcendència de la pròpia obra, en un moment en què el nou autor finisecular necessita trobar un lloc a la societat i un públic que el reconegui;²¹² així succeeix a l'article «Cervantes» (*La Campana de Gracia*, p. 4) que porta l'expressiu subtítol de «Tristesas», que Josep Roca signa amb el pseudònim que emprava sovint, P. del O, i on, després de passar revista a diversos aspectes de la vida de don Miguel, s'entreté a assenyalar el desinterès dels aristòcrates, i posa l'exemple del duc de Béjar, i pitjor encara, la malevolència dels eclesiàstics. Recorda les intrigues en contra seva per part del capellà de la casa de Béjar, la censura inquisitorial d'un paràgraf de la segona part d'*El Quijote* i la possibilitat que Avellaneda fos un frare dominic. Roca deixa anar, al llarg del seu article, un seguit d'estirabòts en contra de

diversos dels actes organitzats durant el 1905, i va publicar el llibre *El centenario del Quijote* (Madrid, 1905) en forma de diàleg i on un dels interlocutors, portaveu de l'autor, assegura: «Los Diálogos de Fray Juan de Pineda atesoran más riqueza de lenguaje, más viveza de locuciones, más preciosidad de modismos, más fondo, en fin, de frases y vocablos que todas las obras cervantinas acompañadas del inmortal Quijote». La censura del pare Mir (Vid. *Prontuario de hispanismo y barbarismo*, 1908), on considera que «el padre Alonso Cabrera contiene más voces castizas, más giros nuevos, locuciones más elegantes, más variedad de modismos, más viveza de hispanismos y más fondo de ciencia» entronca amb l'actitud d'un nombrós grup de jesuïtes que per aquella època consideraven que el llibre merexia anar a la foguera i que fins i tot foren acusats d'intentar boicotejar els actes d'homenatge a Cervantes o almenys de deslluir-los amb els seus atacs. Tal com assegura J. Fernández, «La cremación del *Quijote*» (*El País*, 24 de maig de 1905) els «ultramontanos», disgustats per la celebració del centenari d'*El Quijote* feren tot quant saberen perquè no se celebrés i addueix la conferència de Manuel Sánchez de Castro, «La cremación d' *El Quijote*» pronunciada a la Universidad de Sevilla. Darrere dels neos hi ha, segons J. Fernández, els jesuïtes. Però tot i les censures, com recorda una crònica d'*El País* (8 de maig de 1905) que avalua els resultats del centenari, triomfen els que consideren que: «*El Quijote* es un texto educador, una joya pedagógica y no tanto porque es un monumento clásico de la lengua castellana en el que cristalizó el idioma, fijó para siempre sus giros, su sintaxis, su léxico usual sino porque principalmente corrige, fustiga y combate las dos tendencias nacionales funestas, el quijotismo y el panismo comunes a todo el género humano pero dominantes en la estirpe española, entregada por iguales partes a las exaltaciones irracionales del idealismo y a las groseras concupiscencias materialistas».

212. Potser un dels primers a fer-ho prenent com pretext a Cervantes fou Maeztu en el famós article «Ante las fiestas del *Quijote*» (*Alma española*, núm. 6, 13 de desembre de 1903, p. 2-4). Vid. nota 106.

L'Espanya ingrata ab els homes que valen, cega als resplandors de la verdadera gloria y en tots els temps pessimament regida y governada;

ahora que remarca que hagué de partir d'Anglaterra l'encàrrec de Lord Carteret a Mayans que fou l'impuls inicial de la glòria pòstuma que ha popularizat Cervantes en tot l'univers, fins en la seva pròpia pàtria... «la nació secularment moribunda».

En l'article «La visió d'Argamansilla» (*La Esquella*, p. 296-298) A. Llimoner recrea la persona Cervantes a Argamansilla d'on, segons l'autor, li vingué la inspiració per crear el somniador cavaller i el materialista panxacontent.

A *La Hormiga de Oro*, Pedro de Eslonza dedica un breu article «Cervantes y don Quijote» (p. 27), a identificar autor i personatge amb Espanya i la seva història. Considera que la popularitat del llibre té a veure amb el propòsit d'arribar a tot tipus de públic. «Todos comprenden la fina y regocijada sátira.» A més, creu que la novel·la, sense ser moral sinó de «ameno entretenimiento, instruye deleitando y lleva el espíritu de leyenda a nobles pensamientos y esperanzas muy consoladoras». Lloa, finalment, els aspectes literaris, «obra maestra por la sencillez y pureza de estilo».

El número especial dedicat per *La Vanguardia* a la commemoració del centenari s'obre amb un article de M. Rodríguez Codolá, «El retrato de Cervantes» (p. 1-2), en el qual evoca una visita al museu de Sevilla on es guarda el pretès retrat de Cervantes fet per Pacheco i conclou, després de passar revista a d'altres pretesos retrats, que el millor i més encertat de tots és el que fa Cervantes de si mateix al pròleg de *Las Novelas Ejemplares*.

C. b) ¿Cervantes, catòlic?

El debat sobre la catolicitat de Cervantes troba un fort ressò a Catalunya. Són diversos els autors que s'entretenen a oferir proves de si Cervantes era o no era un bon catòlic. Fent-se eco de les recomanacions del bisbe de Madrid —Alcalà als seus feligresos, per tal que s'adhereixin a les festes d'*El Quijote*, atès que aquest fou «model de cavaller cristià y el seu autor un gran escriptor catòlich»—, Joaquim Aymami²¹³ (*La Campana de Gracia*, p. 6), que no debades titula el seu article «D. Quixot, anticlerical», intenta demostrar mitjançant un seguit de cites extretes del llibre que el cavaller no era gens devot, sinó més aviat poc amic de l'església. També observa que en la seva biblioteca no hi havia llibres religiosos, que no entra mai a cap església, no practica el descans dominical ni s'encomana a altre déu

213. Pseudònim emprat per Josep Burgas i Burgas i amb el qual també signà la novel·la *La carn*, Antonio López, Barcelona, 1906.

que no sigui Dulcinea, trets que mostren, segons l'autor, la independència d'esperit. Tot el contrari que Aymamí postula des de *La Hormiga de oro* (núm. 18, p. 274) Sebastián J. Carner, a «Cervantes y los cervantistas», article en el qual es queixa que no hi hagi a Espanya un monument digne dedicat a Cervantes. A banda d'això, també nota que els admiradors actuals de Cervantes, «lejos de aumentar la luz anteriormente producida han venido a sembrar la tiniebla». Especialment, pel que fa als que no volen adonar-se que Cervantes era un catòlic fervent i que defensava l'Església. I cita a Mendavia: «Todas las cábalas, toda la mala fe, todas las ingeniosidades de la crítica sectaria no lograrán arrancar a Cervantes del regazo maternal de la Iglesia». En un article també aparegut a *La Hormiga de Oro* (núm. 20, p. 306-308), on tornen a recollir-se textos dedicats a l'homenatge quixotesco, de títol prou evident, «Nobleza y Generosidad de sentimientos de Cervantes», Juan B. Altés Alabart, prevere, lloa el veritable cristianisme de l'autor d'*El Quijote* i la «nobleza de su alma» que observa especialment al pròleg de la segona part del llibre on fa referència a Avellaneda. La qual cosa li serveix per exaltar el patriotisme de Cervantes i el seu bon cor en comparació amb el d'Avellaneda.

Tracta igualment de la qüestió del catolicisme de Cervantes, tot defensant-lo, l'article «Cervantes católico», de Manuel Serra (*La Academia Calasancia*, p. 387-398), on es considera «fuerte mantenedor de las verdades católicas». A banda, creu que si el Quixot s'hagués encomanat a Déu en lloc de fer-ho a Dulcinea, si Déu fóra l'impulsor de la seva heroïcitat, tal com succeeix a *El Quijote* d'Avellaneda, Cervantes hauria pecat d'impropietat. Atès que «Impropio es el recibir de lo alto los auxilios para sus locuras».

Al monogràfic de *La Academia Calasancia* es reproduïx la pastoral del «sabio obispo de Madrid-Alcalá, Dr. Guisasaola» (p. 389-391), on s'exalta igualment la catolicitat de l'autor. La conclusió del bisbe és parella a la d'uns versos de Zorrilla dedicats a Cervantes: «cristiano y caballero / cual español sin tacha».

Givanel, en un text de títol que palesa el seu contingut, «Cervantes ortodoxo», inclòs en la mateixa publicació (p. 394-397), ofereix referències sobre com Cervantes

salió siempre á la defensa de los que la seguían, y así no es de extrañar que elogie los actos de los Trinitarios, como en los Tratos de Argel o [...] cite en los Baños sus caritativas obras.

També esmenta algunes aportacions de Cervantes a la poesia sacra i reproduïx la seva composició a los «Extasis de la Beata Madre Teresa de Jesús».

Tot i que fa referència a *El Quijote* més que no a Cervantes, ens cal esmentar, per la incidència en el tema, l'article de Fray Gerundio²¹⁴ publicat a *El Diluvio* (p. 245-247) «El Quijote en los conventos», on aprofita per criticar l'Església que considera *El Quijote* un llibre «impío y pornográfico». Assenyala com en les edicions vigilades per l'Església falten un seguit d'escenes (Maritornes, Doña Rodríguez, Altisidora, etc.):

Sale *El Quijote* de manos de los neos convertido en edición para niños. Incluso la versión cinematográfica ha sido considerada inmoral ya que sale don Quijote en paños menores.

Considera, d'altra banda, que els clergues no han llegit *El Quijote* —tampoc la *Bíblia*. No obstant això, presumeixen que sense ells Cervantes mai no hauria escrit la seva obra, ja que fou l'orde trinitari qui el va rescatar. Pel que fa als frares, «hez del clero», la situació és pitjor. Als convents hi ha unes llibreries tancades denominades «l'infern» on es guarden els llibres prohibits, entre ells *El Quijote*. Posa l'exemple d'un agustí de Valladolid que volgué llegir-lo i fou condemnat a copiar-lo lletra per lletra. En el seu descàrrec, confessà que sols havia llegit la «Historia del cautivo», aleshores van tallar els fulls i fent-ne boletes l'obligaren a empassar-se-les... La indigestió va estar a punt de matar-lo. Per Fray Gerundio²¹⁵ no hi ha dubte: «Cervantes es en los conventos mirado como un demonio».

D) A l'entorn d'El Quijote

Contràriament al que podríem suposar, i malgrat que és durant l'any 1905 quan Clemente Cortejón comença a publicar la seva magna edició d'*El Quijote*²¹⁶ amb notes i comentaris, no trobem a la premsa barcelonina gaires contribucions seves, si descomptem «Coro de alabanzas» (*La Ilustración Artística*, núm. 1201, p. 2) i «Alabanza del Quijote» (*Academia Calasancia*, p. 392-394). Ambdós arti-

214. També trobo una col·laboració seva a *La República de las Letras*, núm. 9, (1905) 2; igualment és un article sobre aspectes de religió i política «La cuestión religiosa».

215. Pseudònim d'Albino Juste García, amb el qual signà el llibre *Album de la verdad taurina*, Sevilla, 1907 i *La brujería en Barcelona*, Barcelona, 1912.

216. No he pogut documentar a la premsa barcelonina gaires comentaris a l'edició de Cortejón amb l'excepció de la molt elogiosa («Primera edición crítica del *Quijote*», *Diario de Barcelona*, núm. 115, p. 5333, 11 de maig de 1905, p. 5342-5343) d'Artur Masriera que també fou catedràtic d'institut, com Cortejón, i expert en qüestions cervantines, per la qual cosa probablement li encarregaren la biografia de Cervantes apareguda a l'Enciclopedia Espasa.

cles, extrets de les planes introductòries a l'edició, exalten de manera semblant, més extensa en el primer, els mèrits de l'obra de Cervantes. Cortejón es pregunta si els herois d'Homer són més o menys famosos que don Quixot i Sanxo i es decanta per considerar que el cavaller i l'escuder els guanyen en fama. Després passa revista a un seguit d'opinions de personalitats estrangeres (Littré, V. Tempo, J. Gibon, E. Gebhart, entre molts d'altres, el nom dels quals no cita).

Tampoc el conegut estudiós d'*El Quijote* Joan Givanel publica massa textos²¹⁷ a la premsa barcelonina. A banda del ja esmentat sobre Cervantes i Barcelona, en el número commemoratiu de *La Esquella* (p. 298) s'inclou un fragment, sota el títol d'«Els vensuts y'l vencedor» de la conferència, «La Biblioteca Caballeresca de don Quijote» en la qual fa referència al fet que:

El nostre temperament fogós, las nostres ilusions sempre quiméricas, la nostra manera de pensar, desgraciadament al dia, són causa de que representém un paper molt trist davant del concert de les nacions europeas.²¹⁸

Per això els llibres de cavalleries eren tan llegits en una època en què els homes de lletres seguien la carrera de les armes. Cervantes «desterrant els llibres de cavalleries gracies al *Quijote*», conclou Givanel, «imposa el sentit comú per altra volta en el nostre país».

Entre l'allau de paperassa que té com a tema *El Quijote* val la pena destacar les aportacions de Gabriel Alomar.

El polític mallorquí va contribuir amb una col·lecció de nou articles al diari *El Poble Català*, amb el títol unitari de «Sobre *El Quijote*. Notas marginals»,²¹⁹ l'intel·lectual de l'època que fa una aportació més suggerent. L'evocació de la lectura infantil d'*El Quijote* n'és el punt de partida:

Tornemlo a obrir an aquest llibre, vell company d'infantesa, qui guarda entre ses fulles tot un mon de recorts familiars y forma part de la nostra vida. Com un jardí domèstic ell té pera cada un de nosaltres certs recons d'ombra aont encara podèm

217. Comptabilitzo amb aquesta tres aportacions al llarg de 1905. Givanel, per contra, escriu el «Pròleg» de la reproducció en facsimil de les portades de les 611 edicions d'*El Quijote* que, amb el títol de *Iconografía de las Ediciones del Quijote de Miguel de Cervantes Saavedra*, imprès i editat per Henrich i Cia, es publicà a Barcelona el 1905.

218. Llegida a l'Ateneu Barcelonès la nit del 25 d'octubre de 1904.

219. *El Poble Català*, «Sobre *El Quijote*. Notas marginals», any II, núm. 19 (18 de març de 1905, p. 1), núm. 20 (25 de març de 1905, p. 1), núm. 27 (13 de maig de 1905, p. 1), núm. 30 (3 de juny de 1905, p. 1 i 2), núm. 32 (17 de juny de 1905, p. 2), núm. 38 (29 de juliol de 1905), núm. 40, (12 d'agost de 1905, p. 1), núm. 47 (30 de setembre de 1905 p. 2), núm. 51 (8 d'octubre de 1905, p. 1).

trobar l'ànima perduda dels nostres primers dies, la memòria del nostre desvetllament, l'encís oblidat de les nostres primeres emocions davant el pas de la bellesa [...] El llibre es ben bé la pedra de toc de l'ànima.

Entre els articles d'Alomar, que després apareixeran traduïts al castellà formant part del llibre *Verba*,²²⁰ amb pròleg d'Azorín, ens interessa especialment el que fa referència a Roca Guinarda,²²¹ considerat per Alomar²²² «el fantasma d'un art futur». Enfront del cavaller, que és l'espectre d'una literatura morta, el bandoler preludia l'adveniment «de Carlos Moor, de Robin Hood y de la poesía bayroniana». La simpatia d'Alomar cap al bandoler català és palesa i simptomàtica de la seva actitud política, la qual cosa, però, no és cap impediment perquè l'escriptor mallorquí consideri que *El Quijote* és el llibre clàssic per antonomàsia, ja que tots els seus lectors anoten en els marges les múltiples impressions que cap altra obra produeix com aquesta.

Com a curiositat, vull remarcar el poema de mossèn Costa i Llobera «El Quijote», aparegut a *La Hormiga de Oro* (núm. 20, p. 313). Tot llegint-lo, cal agrair al destí el fet que Costa es decantés per escriure en català ja que, com a poeta en llengua castellana, no hauria merescut ni una trista menció en la història literària. El text no aporta cap idea original, més aviat enllaça un seguit de tòpics de lloança i acaba fent referència a Cervantes:

Bienhaya el genio benigno
que tal obra nos legó
y entre infortunios vivió,
de toda prez siendo digno.
Bienhaya el presente signo
de su inmortal celsitud.
De esa gloria en la amplitud
consuélate, madre España,
y tus úlceras restaña
con tal filtro de salud.

220. *Verba*, Biblioteca Nueva, sense data.

221. De Roca Guinarda tracta també el text de Luis María Terol publicat al número monogràfic de *La Academia Calasancia* (p. 402-405) «Estudio histórico documentado sobre la personalidad de Roca Guinarda como ilustración al cap. LX, segunda parte del Quijote» que és un fragment d'un treball més extens de l'autor.

222. En el seu article «Sobre *El Quijote*» (Notes marginals, III) *El Poble Català*, núm. 27 (13 de maig de 1905), p. 1.

D. a) Estudis bibliogràfics

Són diverses les publicacions que amb motiu del centenari fan referència, tant gràfica com textual, a la bibliografia quixotesca, posant esment en l'aportació catalana, tant pel que toca als il·lustradors, com pel que fa als editors del text. Cal remarcar que són *Il·lustració Catalana*²²³ i *La Esquella*²²⁴ les dues revistes que ofereixen amb més profusió reproduccions de gravats d'artistes catalans (Espalter, L. Ferrán, C. Lorenzale, M. Fluixench, Eusebi Planas, Martí i Alsina, Pellicer Montseny, Apelles Mestres, Laureà Barrau, Masferrer i Puiggari) i de portades d'edicions aparegudes a Catalunya. Considero interessant, a més, el fet que *Il·lustració Catalana* doni a conèixer la primera auca impresa a Catalunya sobre tema quixotesc i que mostri diverses escenes estampades a les cobertes dels llibrets dels papers de fumar amb motiu del Centenari, una contribució que cal afegir a les vuitanta fototípies que s'inclouen dintre les capses de «fósforos de lujo»²²⁵ amb escenes quixotesques o cervantines, passatges de la novel·la, etc., igualment impreses a Barcelona, per tal de popularitzar *El Quijote*.²²⁶ Em penso que és important destacar que tant per *Il·lustració Catalana* com per *La Esquella*, ambdues publicacions catalanistes, és un motiu d'orgull mostrar la contribució catalana a l'èxit d'*El Quijote*, un aspecte que també hem trobat sovint destacat a diversos dels articles ja esmentats (Oliver, Miquel i Planas, Careta i Vidal, Petrus Bofill, etc.). De manera específica, Carreras Candi, acadèmic d'aquesta Reial Acadèmia, l'estudià en el seu treball, «Les edicions del Quixot a Catalunya» que fou donat a conèixer durant la sessió solemne celebrada a casa de Bonsoms per commemorar el Tercer Centenari i després publicat a *Il·lustració Catalana* (p. 52-54). Precisament de la biblioteca Bonsoms tracta el text «Libros de Caballerías» (*La Vanguardia*, p. 2-3), on Marcos Jesús Bertrán descriu a grans trets els tresors que ha emmagatzemat Bonsoms: 634 edicions distintes d'*El Quijote*, 210 de les obres menors de Cervantes i més de 500 llibres i/o fullers cervantins.

223. *Il·lustració Catalana* ofereix la reproducció de portades de la primera edició feta a Catalunya de la Col·lecció Bulbena i de gravats de la primera edició historiada feta a Catalunya, de l'edició de Jolis de 1755, p. 55-56.

224. A *La Esquella*, «Artistas catalans, il·lustradors del Quixot», p. 276-277, així com «Facsimils del primer Quixot il·lustrat, estampat a Barcelona», p. 285.

225. De les reproduccions, en va tenir cura Eudald Canibell i es va portar a terme a la Casa Thomas de Barcelona.

226. Recordem que també, amb motiu del centenari, els segells reproduïen escenes quixotesques i que fou el mallorquí Bartomeu Maura l'encarregat de fer les gravacions. Els estancs, doncs, contribuïren per partida triple a la popularització cervantina.

Un altre aspecte destacat per la premsa barcelonina és la recepció europea d'*El Quijote*. Així, per exemple, al número de maig de *La Ilustración Artística* se'n ofereixen les reproduccions de «Portadas de las primeras ediciones en lenguas europeas», acompanyades d'un treball d'Ignacio Dublé, «Primeras ediciones en lenguas europeas de don Quijote de la Mancha» (p. 21-24) on descriu, a banda de les estrangeres, les primeres edicions castellanes. També *La Veu de Catalunya*²²⁷ dona a conèixer un article publicat a *L'Écho de Paris* sota el títol de «Don Quijote al estranger».

Com calia esperar de la commemoració, algunes publicacions reproduïxen la portada de l'edició *princeps*: *La Ilustración Artística*, *La Vanguardia*,²²⁸ (p. 2). Per la seva banda, *La Hormiga de Oro* ens ofereix «Portadas de diversas ediciones de *El Quijote*: primera, segunda, tercera, cuarta y onceava» (p. 280-282).

D. b) Anàlisi intrínseca

Entre l'allau de textos que he pogut revisar arran del centenari són escadussers els que examinen aspectes textuals o estilístics, per contra, crida l'atenció que a *El Noticiero Universal*²²⁹ es convoquin premis sobre motius pretesament erudits com són «Notas críticas al relato de la libertad de Melisenda» i «Comentario al Prólogo de la Segunda Parte de *Don Quijote*», que van guanyar Julián Pérez Carrasco i Juan Suñé, respectivament, i que foren publicats al número d'homenatge.²³⁰ En una línia semblant de comentari textual, trobem l'article de Rodríguez Marín «Una joyita de Cervantes» (*El Noticiero Universal*, núm. 6148, sense paginar) referit al sonet «Al tùmulo de Felipe II». En el mateix número, Rómulo Valls Sabater demana a «*Quijoterías*»

que se enmienden las contradicciones (robo del rucio) y se corrijan las equivocaciones para el bien de la patria y de la literatura,

227. L'article no s'inclou al número d'homenatge sinó al núm. 2220 (18 de maig de 1905), p. 2.

228. A *La Vanguardia* trobem també reproduccions de les portades de la «Primera edición ilustrada» (p. 4) i de la primera anglesa, a més de gravats de les edicions de 1735, 1765, 1837, 1839 i 1858, (p. 2-7).

229. Tal i com ja s'ha esmentat *El Noticiero Universal*, any IX, núm. 2886, 16 de març, sense paginar ofereix el cartell dels premis. Als dos temes proposats sobre la relació d'*El Quijote* i Cervantes amb Barcelona, als quals ja hem fet referència, cal afegir aquests dos.

230. *El Noticiero Universal*, any XVIII, núm. 6147, 7 de maig de 1905. «Número extraordinario dedicado al Tercer Centenario del Quijote», sense paginar, inclou els textos guanyadors.

en un dels poquíssims textos que encara retreuen a Cervantes les incorreccions, seguint les pautes de Clemencín. També de caire erudit, tot i aparèixer en una revista destinada a la família, com era *Hojas Selectas*, és l'article de Díez de Escobar «Las Cortes de la muerte y sus autores» (p. 529-532), on ens ofereix dades de Miguel de Carvajal.

Per tal d'ordenar els materials que parteixen d'una lectura mínimament suggerent d'*El Quijote* he cregut necessari organitzar-los per temes:

D. c) La comparació entre don Quijote/Sanxo

També a Catalunya, com succeeix a la resta d'Espanya, la comparació entre el cavaller i l'escuder aviat es convertí en un tòpic. Igualment, gairebé tots els autors es posen de part de don Quixot amb poquíssimes excepcions. Per això, entre els munts d'articles que sorgeixen arran del centenari m'ha semblat que destaca l'aportació de López Muñoz «La traza del buen sentido»,²³¹ i, tot i que no apareix publicada a Barcelona, he cregut pertinent citar-la, malgrat que no és original ja que parteix d'una idea probablement presa dels krausistes, que consideren, com ho fa Galdós a *Gloria*, que a l'home cabdal li cal encarnar les dues figures. Amb l'excepció dels nacionalistes que creuen que el personatge del Quixot és nefast pel que representa i als quals ja m'he referit, la immensa majoria d'autors es decanta cap a l'*hidalgo* i està en contra de Sanxo. Fins i tot Climent Terrer i Yxart que el prenen com a tema. A l'article del primer, «Sancho Panza» (*La Vanguardia*, p. 3), des d'un punt de vista pretesament psicològic, considera que l'escuder simbolitza el poble «siempre crédulo, siempre descontento y alucinado». El text de Josep Yxart «Un apóstrofe a Sancho», reproduït, quan el seu autor ja era mort, al número monogràfic de *La Vanguardia* (p. 6), fou, però, escrit molt abans de 1905, ja que aparegué a un fullet d'*El Ateneo tarraconense de la clase obrera* el 1878. Yxart emprà el pretext cervantí d'inventar-se un amic que «tiene a los personajes de *El Quijote* como de carne y hueso» i desmereix especialment Sanxo amb insults d'aquesta mena:

¡Desgraciado Sancho, que al mirar los molinos, ves molinos, los rebaños, rebaños, los venteros, venteros! Ni el placer te queda de embelesarte contemplando como tu señor en fantásticas regiones y en esplendoroso panorama, los altos castillos fabricados en la niebla, las hermosas castellanas que prometen el premio, el relucir de mil picas y el tornasol de las coloradas plumas y trajes vistosos.

231. *La gaceta médica de Granada y el sur de España*, any XXIII, núm. 526, 1905.

Està clar que la reivindicació de Sanxo no es porta a terme a la fi del segle XIX sinó al XX durant la postguerra i entre els poetes socials. Gabriel Celaya, per exemple, es decanta en els *Cantos Iberos* a favor de «Sancho-bueno, Sancho-pueblo», i en contra «de los señoritos-hidalgos», en una concepció característica del realisme crític que s'esforça a destacar els valors populars, davant d'allò que considera el valor heroic individual dels «señoritos Quijotes».

Entre els articles que defensen el quixotisme enfront del sanxopanxisme sobresurt el de Santiago Rusiñol, «El Sanxopanxisme» dedicat a la figura de l'escuder. (*La Esquella*, p. 283-286, després traduït al castellà i reproduït a *El País*, 7 de maig de 1905.) Per Rusiñol al 1905 l'esperit de Sanxo ha triomfat tant que si don Quixot ressuscités tothom podria fer-li d'escuder. El tarannà sanxopanxista ho domina tot. Els lemes a hores d'ara semblen ser:

Sobretot, no comprometre'ns. No distingirse. No esbalotar el galliner... No remoure els fonaments de las cosas. No ficar-se en llibres de caballeries. [...] No badar ni somiar. Convertir la nostra terra en un camp d'hortalissa, sense flors y amb lletugues de la mateixa mida.

Per això, en passar revista als diferents estaments socials observa que els artistes, els dramaturgs, els periodistes, tots, han d'encarrilar el seu art per camins ja coneguts, assenyats i sobretot convencionals. Tothom en aquest «pla de la calma» ha imitat Sanxo Panza, per això, en realitat, el centenari que se celebra no és el del Quixot, conclou, sinó el de Sanxo. Sanxo és el patró, el sant de la societat actual. Si Cervantes ho veiés —si veiés el triomf de Sanxo a casa nostra,

potser voldria aturar-ho, escrivint un'altra obra mestra. Un llibre de caballeria que'ns tragués del fangal de prosa, que'ns té agafats per las camas.

També podem considerar que tracta de l'enfrontament Quixot/Sanxo l'article igualment publicat a *La Esquella* sota el títol «La visió d'Argamansilla» (p. 296-298) d'A. Llimoner, del que ja he fet esment. Destaquen les referències positives per a don Quixot l'idealista, i les negatives per a Sanxo Panza, que espera aconseguir un benestar brutalment positiu a les costelles del pobre somniador, «del boig lluminós que voldria convertir aquest planeta en el regne del amor i de la justícia». Més endavant, titlla també Sanxo de «groller i ambiciós criat». En l'actualitat el Quixot sense cavall ni llança, continua vivint entre els idealistes mentre que Sanxo ho fa també entre els materialistes. Ell, però,

pesca a les costelles de son amo vares d'alcalde y grans condecoracions, actas de diputat y empleos magnífichs ab tot lo qual logra rodejarse del somniat benestar material, d'aquell benestar que posa la pell lluhenta y la cara satisfeta.

A *La Campana de Gracia*, el seu director, Josep Roca i Roca, que signa amb les inicials P. K. —pseudònim emprat també a un altre article de tema cervantí («Un dente per pagar», *La Esquella*)—, dóna a conèixer «Quixots y Sanxos del sigle XX» (p. 2-3), on reflexiona sobre l'existència del Quixot en l'actualitat i considera «que no son ja de rassa aristocràtica els alucinats que senten un ideal» sinó que més aviat se'ls ha d'anar a trobar en les baixes esferes socials. Per a Roca, són Quixots els escriptors independents, els intel·lectuals anticonvencionals, els somniadors incompresos per la gent. «Aquets constitueixen la més elevada gerarquia dels actuals Quixots». Estem, doncs, davant d'una lloança de l'escriptor, de caire romàntic, defensor de la causa dels humils, els altres Quixots que es compten «per collas, per munións, per masses» i que no són sinó els obrers i camperols, els somnis dels quals els porten a imaginar-se una utòpica terra transformada en paradís, habitat per una humanitat pura, benèvola, fraternal, «desconeixadora de tota maldat, refractaria á tot egoisme». Està clar que el discurs sobre «La Edad de Oro» és al rerefons d'aquestes referències. Don Quixot s'ha reencarnat en la classe obrera, sembla concloure Roca, i una quixotada és el projecte de «huelga general que havien imaginat com un remei infalible». Sanxo Panza, per contra, no li fa d'escuder, sinó que és el Quixot qui està a les seves ordres. Sanxo governa la Insula Baratària per explotar-la i dominar-la:

La seva Insula baratària és una cort infecta ahont tenen el seu jas tots els vicis daurats y todas las concupiscencies propies de la riquesa mancada d'escrupols —Panxos de levita i de sotana i de cogulla— que formen una sola classe puix mutuament s'ajuden sempre y pera l'explotació de l'Insula.

Com calia esperar, també els polítics que governen són considerats Sanxos Panzas, «desde els ministres de la corona fins els últims *monterillas* dels pobles rurals». Roca conclou considerant que les dues figures nacionals simbòliques «han quedat transformades en situació de vergonya y oprobí» i per això, a hores d'ara, si Cervantes hagués de tornar a escriure, en veure l'actual degenerada Espanya «li cauria la ploma dels dits».

Per la seva banda, E. Just i Pastor escriu un romanç: «Quixots i Panxas» (*La Esquella*, p. 294) on comença per recordar que un talent com el de Cervantes és ara —al 1905— introbable, però sí que hi ha Quixots i Sanxos. I sovint, segons

els casos, una mateixa persona pot encarnar a la vegada ambdós personatges, per exemple, quan arriba a regidor:

Es cavaller de la Manxa
defensant els nostres drets:
pero a l'hora dels banquets
és Panxa i res més que Panxa!

D. d) Don Quixot anarquista

Fruit del clima polític social viscut a la fi de segle són els articles que relacionen don Quixot amb l'anarquisme, tal vegada més abundants en la premsa barcelonina que en la madrilenya. Alfredo Calderón en «Don Quijote anarquista» (*La Publicidad*, sense paginar) considera que el personatge de Cervantes és un precursor de les novíssimes elucubracions anarquistes, ja que condemna la propietat, nega l'Estat i exalta la llibertat. S'assembla a Zaratustra i només Crist el supera en el menyspreu de la realitat i la magnitud dels somnis. Calderón coincideix amb les tesis defensades per Anselmo Lorenzo, el famós anarquista que solia participar amb molt d'abrandament en els debats de l'*Ateneo* madrileny, a on en un article publicat a *La Ilustración Obrera*, amb el títol d'«El Quijote libertario», apunta que si Cervantes visqués seria un dels seus.

Si Cervantes hubiera vivido en la época de la libertad de prensa y después de Laplace y Darwin, ante las grandes verdades científicas y libre de la teoría teocrático-inquisitorial habría dado seguramente amplio respiro a su genio, pero si no hubiera necesitado el pretexto del símbolo para revelar su pensamiento, hoy no contaría la literatura universal con esta maravilla que es, a la vez, importante documento sociológico.²³²

Lorenzo va dedicar al mateix tema i amb el mateix títol dos articles més, a part del ja citat.²³³ D'altra banda, Lili Litvak recorda a *Musa Libertaria*,²³⁴ com Federico Urales²³⁵ reivindica *El Quijote* «como obra eterna que sobrevive por ser el es-

232. *La Ilustración Obrera*, núm. 65, 13 de maig de 1905, p. 292-294.

233. Van aparèixer a *La Ilustración Obrera*, núm. 63 (29 d'abril de 1905, p. 258-260) i núm. 64 (6 de maig de 1905, p. 276-278).

234. *Musa Libertaria*, A. Bosch ed., Barcelona, 1981.

235. F. Urales, «El arte, el amor y la mujer en el Ateneo de Madrid», *La Revista Blanca*, núm. 115, (1 d'abril de 1903, p. 577-582).

píritu de la humanidad». Per Urales, *El Quijote* és una gran obra perquè el seu art és senzill i grandios, com la vida, que es reflecteix en l'obra. Els anarquistes s'interessaven per les obres clàssiques en tant que aquestes estan prenyades de vida perdurable. Igual que els krausistes insisteixen que l'obra literària és història, com apunta Litvak:

se halla preñada de los valores e ideas, necesidades y aspiraciones de su tiempo. Por esto hablan de Homero, Esquilo, Cervantes, Shelley, como de escritores que superan la vinculación histórico-social. La obra de estos escritores se halla rebasando incesantemente los límites de la sociedad en que surgió y a cuyas posibilidades y necesidades respondían. Por ello es que estas obras de arte existen, sobreviviéndose o perdurando.²³⁶

J. Burgas, autor d'un llibre, *La resurrección de don Quijote. Nuevas y jamás oídas aventuras del ingenioso hidalgo*,²³⁷ sota el pseudònim de P. Valbuena²³⁸ publica a *La Esquella* (p. 280) «Un Quixot modern», un sonet on fa també una interpretació anarquista de l'heroi:

Trastornat son cervell ab la lectura
de Bakunins y Tolstois,²³⁹ el sectari
comensa ab un delit extraordinari
á organitzar la societat futura.

Plé de fé el pit, camina á la ventura
com ombra blanca el místich visionari
que, perseguit tot temps, puja al calvari
ab petjada potent, ferma y segura.

236. *Op. cit.*, p. 276.

237. Va publicar-la Antonio López ed., Barcelona, 1905.

238. Entre les novel·les que reprenen la figura de don Quixot destaca la de Burgas. Tal i com el seu títol indica, l'hidalgo, després de retornar a la vida, va a Barcelona on mor i és enterrat sota el Pi de les Tres Branques, l'arbre simbòlic del nacionalisme català. Així, la terra catalana guarda per sempre les despulles de l'heroi manxec. Avançant-se a les modernes campanyes de publicitat, l'editor envià un seguit de postals signades per Cervantes, per fer propaganda de l'obra.

239. Norem la coincidència entre Burgas i E. Barrobero y Herrán, que en la continuació del llibre *Cervantes de levita. Nuestros libros de caballerías. Dos ensayos de crítica* (Imp. Ricardo Rozas, Madrid, 1905) ofereix una llista de lectures que fan embogir un jove castellà de fi de segle. Els nous llibres de cavalleries no són altres que els textos dels socialistes utòpics i dels anarquistes, Fauré, Tolstoi i Kropotkin.

Romeu del Bé, ab serena valentía
de predicar la veritat no's cansa.
Estima el nou Quixot sense esperança

un impossible, un somni, una utopia,
que és l'Acracia la seva Dulcinea
y la seva arma de combat l'idea.

Les referències místiques i l'apel·lació com a «Romeu del bé» o l'al·lusió a la pujada al Calvari, tenen a veure amb la comparació que sovint trobem entre don Quixot i Crist, palesa a alguns articles de Navarro Ledesma —tal vegada, entre els escriptors joves que viuen a Madrid, el més fervent campió del quixotisme—, concretament a «Don Quijote rebelde» (*El Heraldo*, Madrid, 6 de maig de 1905) on assegura que don Quixot és un

Rebelde verdadero, no quiere goces ni disfrutes, su interés es la lucha. ¿Pronunciaremos la terrible palabra? Don Quijote es un anarqu... No, no la pronunciaremos. Basta con que leamos el Discurso de la Edad de Oro.

Després compara la rebel·lia del cavaller

a la de Cristo en el sermón de la montaña, la de Francisco de Asís, la del buen hombre que pulía vidrios en Amsterdam, la del hombre puntual que explicaba matemáticas y metafísica en Königsberg, el uno dios, el otro santo, y el tercero judío, filósofo el cuarto y todos eran buenos, todos querían que la humanidad fuera mejor y todos eran rebeldes y el vulgo les tenía por locos. De esa raza es don Quijote, de esa calidad su rebeldía. Animémosle, sigámosle. Nuestra tierra no ha producido otro hombre que mejor pueda servirnos de lazo cordial con los grandes pasados y con los venideros.

El text de Ledesma acusa, en les línies finals, la lectura de Nietzsche. És un Quixot nietzschia el que ens ofereix atès que la seva rebel·lió és la de Zaratustra.

D. e) El Quixot com a símbol de la raça

Ja he constatat que aquest és un tòpic reiterat a molts textos. Quasi tots l'elementen de passada i d'altres, com el de Julio Camba «El libro y la raza» (*El Diluvio*, p. 242), s'hi centren. Camba parteix de l'anàlisi de les figures del cavaller i l'es-

cuder i la seva relació. Considera que «el sol castellano que sentó los cascos de buen campesino, trastornó la cabeza de su amo y señor». Mentre Sanxo ho accepta tot, don Quixot posa idealitat sobre la realitat i argumenta que en aquesta diferència rau «toda la entraña, tan fecunda y tan grande de la obra». Per a Camba, *El Quijote* és el llibre

de una raza y a una raza no podemos renovarle la entraña ni infundirle un espíritu nuevo» [...] El equilibrio de esta nuestra raza está en esa dualidad de pasiones

Conclou que el món necessita homes que somiïn, homes que pensin i que executin i acaba amb una al·lusió a Nietzsche.

A l'article «El Quixot y el poble castellá» (*La Tralla*, p. 2), signat amb la inicial R.²⁴⁰ es fa referència que si Cervantes va voler retratar «el carácter castellá en el tipo de don Quixot de la Mancha no ho va conseguir més que á mitjas». Pel que fa, però, al «carácter aventurer, imaginació fantassiosa, ab afany de notorietat, carregat de ridícol orgull, ab instint de autoritat, y ab la creensa de sa superioritat sobre tot i sobre tots, don Quixot encarna perfectament el carácter castellà».

Passa després a observar com don Quixot, com a bon *hidalgo*, no vol treballar igual que ara fan els castellans cessants; això mostra que els castellans, enfront d'altres pobles, consideren que el treball no és font de poder ni de riquesa. I contradiu González Blanco, de qui afirma que ha assegurat des de Madrid «que valia més per una nació tenir un *Quijote* que no pas una pròspera indústria algodонера».

Certament, per tot això, Riu creu que la raça castellana s'assembla al Quixot, però hi ha un altre aspecte en el qual no tenen res a veure: Cervantes presenta l'*hidalgo* com «desfacedor de agravios y enderezador de entuertos» i la raça castellana mai no ha perseguit aquesta finalitat, «no ha desfet agravis, ni enderrocat cap tirania». Per contra, el seu objectiu ha estat la dominació, l'opressió dels pobles —com ja especificava Pompeius Gener. A més, la raça que ha monopolitzat la direcció de l'Estat ha demostrat la seva informalitat incomplint els pactes amb altres pobles, tal com, en la seva opinió, succeí amb Catalunya i les nacions de la Corona d'Aragó, les quals,

baix promesa d'esser respectadas sas respectivas llibertats, han sigut violentament trepitjadas, ofegant ab rius de sanch els crits de justicia dels nostres avis.

240. R. és probablement la inicial del cognom de Manuel Riu, director de *La Tralla*.

Considera, en canvi, que Anglaterra s'ha mostrat sempre fidel a Portugal, igual que Suïssa i els Estats Units han estat respectuosos amb els acords signats amb els cantons o estats que integren ambdues nacions. També posa com a exemple els pactes de Zanjón i Batabanó que els castellans no van complir. Aquests aspectes mostren que no s'assemblen a don Quixot. El caràcter castellà, conclou, amb tots els seus defectes, no podia generar cap obra mestra.

En el mateix número de *La Tralla* (p. 3), en el poema format per set octaves titulat «Els Quixots del segle XX» i signat amb la inicial de C., podem llegir tot i que fa tres-cents anys que Cervantes va escriure *El Quijote* que encara hi ha «caballeros andantes». Entre aquests compta

aventureros, ganduls i pordioseros,
dantse ayres de caballers
y ab les llurs ridiculesas
y las sevas ximplerias
ens alleugeran els días
divertint-nos d'allò més.

C. l'emprèn especialment contra els periodistes de Madrid que «parlen per rutina», «es menjan separatistas / com qui es menja una magrana» i «son tontos y presumits».

També Sebastián Gomila al seu article «Quijote, Tenorio y Sancho Panza» (*El Liberal*, núm. 1474, sense paginar), tot referint-se als tres personatges literaris, considera que no és don Quixot qui encarna els trets racials de l'espanyol sinó el Tenorio. Per a ell són preferibles «los arranques de ese desequilibrado sublime a los excesos de aquel hermoso imbécil». Igualment li sembla representatiu del tarannà espanyol el personatge de Sanxo:

No se piensa en aventuras pero sí en hartura. No se embisten molinos de viento pero si descabelladas aventuras. No se atacan rebaños pero se explotan miserias.

Un «Quixot dels d'ara» (*La Esquella*, p. 299-302), signat per Xavier Alemany fa referència a un Quixot actual en la persona de don Juan de la Cruz Fregeneda y Villarrobledo de la Sierra que, per mostrar el seu altruisme, sol fer-se membre de diverses associacions en les quals, finalment, sempre fracassa, per això jura no embolicar-se mai més en la defensa del proïsme. Xavier Alemany acaba amb la reflexió: «¡Pobres Quixots modernos! Són ximplers y beneytóns davant del sentit

práctich de la vida; figures gegantinas davant una consciència recta y d'un sentit moral refinat».

D. f) Les dones a *El Quijote*

Ja he esmentat que Miquel dels Sants Oliver fou un dels més entusiastes defensors de Cervantès i qui més contribuí a la seva difusió, a l'entorn del centenari, amb treballs seriosos, alguns de caire erudit com «Las mujeres de *El Quijote*» (*La Ilustración Artística*, any XXIV, núm. 120, p. 3-4), on assenyala, en primer lloc, els diversos materials de què consta el llibre, una diversitat que es troba també en la galeria de dones que la novel·la ofereix. I es decanta per observar dos grups. D'una banda, el que formen Maritornes, «l'ama», la neboda, Dorotea, la duquessa, Altisidora, veritables creacions; de l'altra, l'integrat per altres dones, producte del convencionalisme, com Marcela que, al seu entendre,

es una sentimental, empalagosa i semiandrògina; una romántica de la época pastoril que no puede compararse más que a las Lelias o Valentines de George Sand,

la qual cosa no deixa de semblar-me estranya en un home de la seva sensibilitat. També considera que Lucinda i Quiteria són «criaturas insignificantes». Tampoc li agraden Claudia Jerónima ni Ana Félix, «meras reproducciones de la doncella andante, virago y monja alférez». De la mateixa prosòpia qualifica Leandra i Zoraida «enamorada de la Virgen María, prolongación de los romances fronterizos». Aquestes són les dones convencionals davant de les quals destaquen les que sorgeixen «al desgaire, como cosa interior y de fluido, como simples rasguños de la pluma», com Maritornes i Aldonza Lorenzo. Entre «el grupo que pudiéramos llamar más serio», Oliver destaca Dorotea, la duquessa i Altisidora. Però guarda les millors floretes per Clara de Viedma, «la hija del oidor»:

Acaso Cervantes, fuera de la Gitanilla, no haya creado nada tan gracioso y fresco como esa interesantísima colegiala.

També Félix Uñó²⁴¹ dedica al mateix tema un article amb un títol idèntic, «Las mujeres de *El Quijote*», aparegut al monogràfic de *La Academia Calasancia* (p. 412-416). Uñó, però, considera que Cervantès «era un filósofo de su época

241. «Las mujeres del Quijote» (*La Academia Calasancia*, núm. 315, 1905, (p. 412-416), coincideix en el tractament del tema amb l'article de M. dels Sants Oliver.

persuadido de que la mujer es el ángel del hogar». I Opisso publica a *La Vanguardia* (p. 5-6) un extens comentari sobre «Dulcinea». Després de passar revista a les referències que ens en dóna la novel·la n'extreu conclusions com aquesta:

Dulcinea no es ninguna creación fantástica y a buen seguro que ha existido en realidad de verdad. Cualquier mujer puede ser Dulcinea si hay un don Quijote que se enamore de ella; la mujer desde Eva acá ha sido lo que se ha querido que fuese y no tiene ella la culpa de que el hombre la quiera: Para pretendida Thais / Y en la posesión Lucrecia.

També té a veure amb la dona a *El Quijote* el força documentat estudi sobre «El tocado femenino en *El Quijote*» (*La Ilustración Artística*, núm. 1201, p. 4.) de Masriera, on ens ofereix encertades conclusions de caire lingüístic. Després d'observar la variació de la indumentària des d'aleshores i la pèrdua d'uns termes, almenys dues-centes veus, considera que si ja no s'empren és perquè al·ludeixen a objectes que no s'usen. Encara que pel seu títol «Trajes femeninos sacados de *El Quijote*» (*Las Noticias*, núm. 3322, sense paginar) podríem considerar semblant al treball de Masriera, el signat per Ara, té comparativament un interès molt minso. Hi trobem, a més, opinions d'aquesta casta:

No hay apenas capítulo, que digo, página donde no se encuentre algo que pueda dar lugar a las damas para lucir.

D. g) *El Quijote* i la lectura

És també molt reiterada la queixa que tothom parla del llibre de Cervantes però ningú no l'ha llegit.²⁴² Fins i tot sovint fa l'efecte que tampoc l'han llegit els que escriuen sobre la novel·la, o, si més no, n'han fet una lectura força superficial. Hi ha excepcions, és clar. Encara que no pertany a la premsa barcelonina, pel seu interès em plau esmentar l'article d'Adolfo Posada «Don Quijote y Clarín» (*Heraldo de Madrid*, 6 de maig de 1905) en el qual recorda el seu amic Clarín i el relaciona amb don Quixot:

Ambos eran unos enamorados del ideal, ambos anduvieron con lanza o pluma en riesgo desafiando entuertos [...] Yo he sentido el Quijote en conversación con Alas, oyendo a Clarín hablar de su Quijote lleno de entusiasmo comunicativo. Comencé

242. Sobre la qüestió por veure's, entre d'altres, la crítica d'Emilio Carrere al llibre «*Cervantes de levita. Dos ensayos de crítica* por Eduardo Barriobero» (*El País*, IXX, núm. 6399, Madrid, 1905).

a comprendre el libro como obra bella, sublime, a la vez que sugestiva y como expresión estética de nuestro genio nacional que legitima nuestra existencia en el mundo. A través de él se ve que somos algo distinto, damos nuestra nota.

Posada, com els intel·lectuals liberals de l'època, reivindica «*El Quijote* como Biblia profana». Per Clarín, segons Posada, el mal espanyol rau en el fet que ningú llegeix. El mateix Clarín va comprovar que en una classe de 30 alumnes només un havia llegit *El Quijote* i, no obstant, considera que *El Quijote* és una lectura actualíssima: «Es un libro nuevo, lleno de vida, de enseñanzas sublimes, fuente inagotable de placer estético». Escriu Posada:

Clarín, que confiesa haber leído el Quijote cuatro veces, considera que cada una de ellas le deparó cosas nuevas e insospechadas y se lamenta del escaso interés que ha despertado entre los españoles, diferente sería si los ingleses lo tuvieran.

Tan actual pot semblar la lectura de l'obra de Cervantes que sota el títol de «Crítica literaria o Arte de llegar a crítico en pocas horas» (*La Esquella*, p. 298-299) Rosendo Pons fa la ressenya d'*El Quijote* com si el llibre acabés de sortir i assenyala que és una obra que entra de ple en el moviment literari modern, escola del novoidealisme naturalista. No sap si admirar més «la galanura de l'estil a la realitat simbòlica» que es desprèn dels personatges. Encara que no és gaire original perquè recorda Flaubert, Zola, Mirabeau, Turqueniev, Tolstoi, Mark Twain i altres. Els puristes no veuran amb bons ulls l'obra perquè no fa cas als preceptes gramaticals. També li censura que empri expressions ja utilitzades com «de cuyo nombre no quiero acordarme o esto huele pero no a rosas». Després assenyala que pel que toca a «la transcendència filosòfica social no hi estem del tot conformes y fins trobem un bon xich arriscadas las sevas afirmaci6ns». Com que la finalitat de l'Art tendeix a la consecució de la justícia —tal i com Carlyle, Emerson, Ruskin i Bonafulla sostenen—, «sols aspirant á aquest ideal que ha d'ésser el de tot artista sincer, colaborem en la gran obra de l'Avenir». I acaba per desitjar al jove autor que l'obra sigui compresa i comprada pel públic.

Tot i les curacions que, en la nota sense signar titulada «Busca Buscando» (*La Vanguardia*, 12 de juny de 1904, p. 4-5) se'ns assegura que aconsegueixen les bones lectures, —ja que, segons Doch Brigman del Cercle Científic de Londres, influeixen en la curació de la neurastènia i se'ns ofereix l'exemple d'una senyora cubana que va quedar neta de la neurastènia que patia després de llegir quatre vegades *El Quijote*—, no sembla que la majoria de persones estiguin disposades a emprar la lectura com a remei.

Pel que fa al desconeixement d'*El Quijote* són vàries les al·lusions que es deixen anar, de passada, a diversos dels articles ja esmentats. M'interessa però, ara, destacar algunes aportacions més concretes, com és el romanç irònic, «Quixoteries» (*La Campana de Gracia*, p. 5-6) de Lluís G. Salvador, on fa referència a la incultura dels burgesos que tenen biblioteca per aliment de les rates i són capaços de parlar de «Don Quijote de la Barca i de Calderón de la Mancha», al fet que el pas de l'edat transformi «els entusiasmas dels joves Quixots en vells Sanchopanzas o la semblança d'una senyora gran amb Maritornes». Un retret semblant trobem a l'acudit d'Alegret «Un cervantista... com n'hi ha molts» (*La Esquella*, p. 304), aquesta vegada adreçat als propis intel·lectuals. En un interior presidit per un bust de Cervantes, dos personatges amb cert aspecte de lletraferits de l'Ateneu, que també practiquen l'esgrima (a terra es veu el mànec d'un floret) xerren: «¿Però vosté coneix el *Quijote*? —Tot, no. —¿Fins ahont ha arribat? —Fins aquell passatge que diu: “En un lugar de la Mancha de cuyo nombre no quiero acordarme”».

Juli P. Gibernau²⁴³ va més lluny encara i arriba a la conclusió que tampoc el llibreter que recomana entusiàstic el llibre el coneix. Al diàleg «Una troballa» (*La Esquella*, p. 290-291) ens presenta un senyor que vol regalar al seu nebot «una coleccioneta de llibres» i un llibreter desocupat «perquè en aquesta terra no hi ha ningú que llegeixi». El client, tot seguint el fil del llibreter considera: «Per això aném tan bé y per això todas las naciones que tenen cara y ulls se riuhen de nosaltes. Ja tenía raó aquell sabi “Digam lo que llegeixes y et diré qui ets”. I com qu'España no es llegeix, fa el llibreter, resulta, conclou el client, que a España no és ningú». Després d'aquest inici que recull un lloc comú d'època, el client confessa que sols pot gastar entre 8 i 10 pessetes, però que voldria poder comprar una obra educativa, una altra de divertida, una tercera de seriosa, una més que mostres la misèria i la flaqueza de la condició humana, i una altra que posés de relleu la lleugeresa i la versatilitat de la dona,²⁴⁴ etc. Naturalment, com era esperable, el llibreter li ofereix *El Quijote*, obra en la qual s'hi resumeix tot encara que ell no l'ha llegida.

També Heliu a «Guspiras» (*La Esquella*, p. 280) glossa amb humor la manca de lectors de l'obra i el tòpic petitburgès que afirma que llegir és perdre el temps:

243. Vid., nota 157.

244. No deixa de semblar-me curiosa la falsa referència misògina presa en un sentit positiu.

¿Dius qu'en un mes s'han venut
un grapat de mils *Quijotes*?
Molt bé; pero ¿sabs quants son
els que l'han llegit?...¡Catorze!

Veyent á un seu fill llegint,
—¡Déixat, déixat de Quijotes!
exclamava un fabricant:
lo que convé es fé aquests contes.

Molt curiosa em sembla l'aportació del dibuixant Pellicer Montseny (*La Esquella*, p. 286-287) sobre dues lleixes podem veure «Lo que llegían els Quixots d'aquell temps» (*León de España, Amadis de Gaula, Tirant lo Blanch, El Caballero de la Cruz, La Galatea, Desengaño de celos, Espejo de caballerías, Bernardo del Carpio, Roncesvalles, La Diana*) i «Lo que llegeixen els Quixots d'avuy» (*Guía sicalíptica, La inocente Virginia, El seductor de criadas, Misterios del tocador, Olé con olé, Venus sensual, El matrimonio, Secretos de la belleza, La Buscona, El honor en escabeche, Pequeñeces, Las vírgenes locas, Cuentos de Boccacio, Las trece noches de Juanita, La viuda, La vida privada, Malditas sean las mujeres*).

El mal que les lectures feren a don Quixot és el tema del gravat d'Yda, pseudònim del pintor Pere Ynglada, que firma la contracoberta de *La Esquella* i interpreta directament i irònicament la qüestió: l'*hidalgo* jeu estirat a terra a conseqüència dels llibres que li han caigut a sobre.

D. h) *El Quijote* i el teatre

Amb l'estudi de «La influencia de las obras de Cervantes en el Teatro Español» un jove José María López Picó (sic) va guanyar un dels premis del concurs organitzat per la Universitat, i el seu treball fou reproduït fragmentàriament a la revista *La Academia Calasancia* (p. 407-409).

Lluís Carles Viada, que més endavant editaria els *Entremeses*,²⁴⁵ dedica un article a analitzar l'entusiasme calderonià per *El Quijote*, sota el títol de «Calderón propagandista de *El Quijote*» (*El Correo Catalán*, núm. 6.918, sense paginar).

D'altra banda, J. Morató, a «El Quixot en el teatre» (*Il·lustració Catalana*, p. 64) passa revista a les obres inspirades en *El Quijote*, que, segons creu, no han

245. *Entremeses*, Barcelona, Editorial Ibérica, 1914.

resultat adients, (esmenta la sarsuela *La Herencia de Don Quijote*, i una altra peça inspirada en las *Bodas de Camacho*). Conclou que, tot i això, podria ser encertat representar-ne algunes amb motiu del Centenari. Força interessant per la seva erudició és també l'article «L'Opera Cervantina» (*La Revista Musical Catalana*, p. 121-123), signat per Josep Rafel Carreras, que amb el pretext de fer la crítica²⁴⁶ de l'estrena a la Universitat de Barcelona del poema simfònic *Don Quijote* de Strauss ens ofereix una recopilació de les òperes que tenen com a tema o s'inspiren en textos de Cervantes.

D. i) Rutes cervantines

Apel·les Mestres a «Carta Obertera. Recorts de una excursió per la Manxa» (*La Esquella*, p. 292-293) s'ocupa de la ruta quixotesca, tot adreçant-se a Roca, el director de *La Esquella* que li ha recordat que, entre els àlbums de viatge que hi ha al seu taller, un recull els apunts presos en un viatge per la Manxa per tal d'il·lustrar un *Quijote*. Es tracta de l'edició d'Aleu, apareguda el 1879.²⁴⁷ Mestres va comentant diversos dibuixos, alguns, com el de Rodrigo Pacheco i la seva esposa, copiats de l'església d'Argamansilla, el pati de la casa Medrano, o l'entrada de la gruta on es creu que romangué pres Cervantes i la reixa d'aquesta, que es reproduïxen a les mateixes planes. Finalitza assegurant que entre tants viatges com ha fet, aquest és el que més l'ha impressionat, una impressió que, suposa, «deu semblarse á la que guarda'l Cristiá que torna de visitar la Terra Santa ó el mahometá que vé de la Meca». A una conclusió semblant arriba A. Ras a l'article «Cruzando la Mancha» (*Las Noticias*, núm. 3.263, sense paginar), on ens ofereix els seus records de viatges per la Manxa, tot evocant Cervantes i don Quixot. Per a Ras «la Mancha es la tierra santa española».

Precisament és al 1905 quan Azorín publica a *El Imparcial* els articles que després integraran *La ruta de Don Quijote* i que foren reproduïts per *La Publicidad*²⁴⁸ entre els dies 15 i 30 del mes de març de 1905. Però a Azorín s'avança Artur Masriera, un dels autors que més m'han interessat i que, com ja hem vist, oferí altres contribucions amb motiu del Centenari. Ens consta que Masriera,

246. A *La Academia Calasancia* trobem una crítica de l'estrena signada per «Un aficionado a la música» i titulada: «El poema de Don Quijote de Strauss», p. 410-412.

247. Gràcies als savis coneixements de Joaquim Molas, puc anotar que Mestres va publicar unes «Notes sobre un viatge fet per Castella i Andalusia» a *Cartes de viatge, La Renaixensa*, 1875, vol. V, núm. 2 (probablement es tracta del mateix viatge).

248. *La Publicidad*, 15, 17, 20, 22, 24, 25, 27 i 30 de març de 1905. Vid. apèndix.

quan exercia la docència com a catedràtic a l'Institut de Ciudad Real, va recórrer la Manxa per tal de reconstruir un possible itinerari quixotesc tal com mostren els textos publicats a *El Brusi* el 1902.²⁴⁹

A manera de cloenda

Anthony Close, en un magnífic article²⁵⁰ en el qual ofereix una síntesi de les més importants interpretacions d'*El Quijote*, assegura que entre aquestes s'estableix de bon principi un conflicte entre una primera que ens remet al domini lingüístic de l'autor i dels seus lectors contemporanis i una segona que intenta adequar el text a la perspectiva mental del lector modern. Després assenyala que la forta tensió entre les dues actituds amaga una simbiosi latent que, tot i remuntar-se als orígens de l'hermenèutica, pot exemplificar-se mitjançant les paraules *elm* i *bací*, i escriu:

Aquí el yelmo de la acomodación lucha por imponerse a la bacía del historicismo o de la metodología rigurosa, y a la inversa, resultando muchas veces del conflicto el objeto híbrido acuñado humorísticamente por Sancho Panza. Examinemos un momento clave, a comienzos del siglo XX, en que nace el baciyelmo de la crítica moderna del Quijote.²⁵¹

Curiosament, una de les conclusions a les quals podem arribar, em penso, després de passar una llarga temporada en contacte amb el material generat arran del Tercer Centenari de la publicació d'*El Quijote* a la premsa barcelonina, és que, entre nosaltres, s'imposa la visió del bací sobre la de l'elm però no en un sentit figurat sinó literal. No sols perquè les caricatures ens mostren sovint don Quixot cofat amb un barret tan insòlit sinó també perquè la visió que tenen els catalans del 1905, tant els nacionalistes com els republicans, de l'heroi cervantí és lluny, crec, dels atributs amb els quals el castissisme va voler engalanar-lo i entre els quals el famós elm de Mambri en seria un de fonamental. M'atreviria a remarcar que des

249. «Recuerdos de Cervantes en la Mancha», *Diario de Barcelona*, 17, 24, 31 de juliol i 7 d'agost de 1902. Masriera s'ocupà també de Cervantes a «Una lanza por Cervantes y otra por Avellaneda», publicat a *El Brusi* el 21 de maig de 1903 i finalment al mateix diari, el 4 de gener de 1906 ofereix «El centenario quijotesco».

250. Anthony Close, «Las interpretaciones del "Quijote", a Cervantes», *Don Quijote de la Mancha*, ed. del Instituto Cervantes. Volumen Completo. Crítica, Barcelona, 1998, p. CXLIII-CLXV.

251. *Op. cit.*, p. CXLIII.

de Catalunya, en general, se'ns ofereix una visió de l'heroi que toca més de peus a terra. Fins i tot quan aquesta visió és desencertada totalment, des del meu punt de vista, perquè obeeix a motivacions polítiques, defuig la lectura del llibre emboirada per la parafernàlia del nacionalisme espanyolista que, com tots sabem, els defensors del castissisme lluitaren per consolidar justament al tombant de segle. És en aquest sentit —a banda naturalment dels ja esmentats: major interès per destacar la relació de Cervantes i *El Quijote* amb Barcelona, o més èmfasi en els aspectes que tenen a veure amb les qüestions de política local— que la Recepció del Tercer Centenari d'*El Quijote* a la premsa barcelonina sembla diferent del de la resta.

Llibres com *Vida de Don Quijote y Sancho Panza* són impensables des de Catalunya o, si més no, en l'atmosfera que es visqué aquí, malgrat, curiosament, una major crispació i un major grau de violència que acabà en la Setmana Tràgica, fou ben diferent que la que pogué propiciar un text com el d'Unamuno tot i el seu marcat individualisme, el seu egocentrisme «de morabito intransigente», com l'anomenà Ortega. Per això trobo molt interessant la crítica que, després de l'aparició del llibre d'Unamuno, escrigué Josep Pijoan²⁵² i on considera que *La vida de Don Quijote y Sancho Panza* «és plena d'estrafolària i descomunat doctrina» i segueix:

Tot lo més agut i patològic de la mentalitat castellana s'agrupa, per obra i gràcia del senyor Unamuno, al voltant del Quixot, donant-li la raó en les seves aventures. Què es pot fer millor que envestir els remats, i rompre els molins i cobrir-se el cap amb una bacina de barber creient-se que és el casco de Mambrino! Bacina heu dit? No us ho penseu! Casco i sempre casco —diu el senyor Unamuno— casco és i casco serà eternalment per més que diguin lo contrari tots els barbers i batxillers del món, per més que els nostres ulls admirats ens facin veure lo contrari. ¿Qué val la pobre experiència dels nostres ulls contra les fantàstiques visions del cavaller al·lucinat? ¿Qui pot conèixer millor les coses aquell que les veu o qui les fabrica intel·lectualment a dintre?²⁵³

I després observa com don Quixot fou acollit amb pietosa simpatia per don Antonio Moreno que no tingué temps de catequitzar-lo. Però si ho hagués volgut fer hauria començat per ensenyar-li que «tot l'ideal de la bacina és que serveix per afaitar-se». I conclou:

252. Fou publicat a *La Veu de Catalunya*, 28 de juny de 1905. Cito per l'edició de Jordi Castellanos, Josep Pijoan, *Política i Cultura, Biblioteca Clàssica del Nacionalisme Català*, Ed. de la Diputació de Barcelona, La Magrana, Barcelona, 1990.

253. *Op. cit.*, p. 44.

Els aires del mar del nostre Mediterrani li hagueren provat a don Quixot. Aquí hauria arribat a comprendre tota la bellesa positiva de les coses.²⁵⁴

La tesi de Pijoan és ben clara. Enfront de l'idealisme exaltat de don Quixot —un idealisme que Unamuno vol que sigui representatiu del poble castellà i de l'alçada de mires d'aquest— Pijoan ofereix el tarannà assenyat de l'hoste del cavaller, el burgès Antoni Moreno, i ens el presenta com si també ell fos un personatge d'actualitat exemple del seny que l'ha convertit en un pròsper industrial:

Mentrestant don Antoni Moreno ha prosperat molt. S'ha fet la casa nova, s'ha muntat dues o tres fàbriques ha enviat els seus fills a l'estranger. El burgès català treballa, treballa, portat per un ideal que li bull a les entranyes. Ell no sap lo que és, però comprèn que no s'enganya. Amb la feina que porta a sobre no li queda temps de llegir ni d'enterar-se gaire de lo que fa don Quixot. Però un impuls irresistible l'arrossega, crea energies, organitza les forces i se prepara per a conquistar el seu ideal. L'ideal que encara avui no es concreta, l'ideal d'alternar amb els demés homes del món i viure amb ells la vida col·lectiva.²⁵⁵

És l'impuls cap a la vida col·lectiva enfront de l'individualisme quixotesca, de l'egocentrisme unamunià, allò que segons Pijoan diferencia el tarannà dels catalans i els castellans de l'època. Des d'aquest punt de vista, la figura del Quixot, del boig il·luminat, del fanàtic que no dialoga sinó que envesteix, que empra la força del seu braç i de la seva llança que tanmateix el feren quedar en ridícul, no pot interessar els catalans que lluiten pel redreçament del país i que no miren endarrere, com el Quixot, sinó cap endavant. Uns catalans que aleshores són possibilistes més que no idealistes il·lusos, tal com es desprèn de l'article de Josep Pijoan que no va agradar gens a Unamuno i que li va contestar a les planes de *La Publicidad* (7 de juliol de 1905) amb la «seva habitual intemperància»,²⁵⁶ acusant-lo de no haver-lo entès. Pijoan replicà Unamuno amb un altre article de títol ben significatiu, «Don Quixot i l'ideal català», on torna a posar de manifest les discrepàncies en la interpretació que de la figura del Quixot fa el rector de Salamanca:

254. *Ibid.*, id., p. 45.

255. *Ibid.*, id., p. 45.

256. Així, en efecte, ho assenyala Pijoan a l'article en què torna a contestar Unamuno (*La Veu de Catalunya*, 28 de juny de 1905). Cito per l'edició de Castellanos.

Quina sorpresa, per exemple, el veure el senyor Unamuno excusar genialment la brutícia de don Quixot, que no devia pas sentir l'ideal modern de la banyera, com no sentia tampoc el de la bacina! Quina admiració en trobar-se com justifica el rector de Salamanca la rebeldia de don Quixot deslliurant els que portaven a les galeres i acceptant per tota justícia *que allà se las haya cada uno con su pecado!* Llàstima que aquesta acció cavalleresca no sigui la més estimada per la gent d'avui, que han pres la moda de considerar com a actes heroics els humils sacrificis de virtut social, de l'obrер, del mestre, del carter i del jutge, no les utòpiques indisciplines.

Pijoan contradiu Unamuno també en el fet que consideri «que foren quixotescos i arxiquixotescos els almogàvers, don Jaume, Ramon Llull, mossèn Cinto o Roger de Llúria i tots els herois que feren gran i forta Catalunya» i escriu amb contundència i amb tota la raó:

I aquí sí que cal espantar-se...! Vaia quin un don Jaume per a prendre's els exercits en comptes de remats; don Jaume, l'hèroe de lo real, l'hèroe prudent, judiciós i hàbil! El senyor Unamuno ja sabia que don Jaume no s'estimava pas fantàstiques Dulcineas; els seus amors eren les terres que conquistava, organitzava i colonitzava. Les seves lleis que va dictar encara duren, mentres que la justícia transcendent de don Quixot quedarà sempre com un somni irrealitzable. L'hèroe català no va substituir mai la magnífica presència e la realitat viva per una falsa imaginació conceptuosa. L'hèroe català estimava les coses en sí; era un idealista, però de les coses veritables; no perseguia mai una cerebral substitució creada per la fantasia.²⁵⁷

Amb raons semblants, adduint fets extrets de la biografia de Ramon Llull, Pijoan argumenta que «ni tan sols Ramon lo Foll fou un heroi d'estirp quixotesca». Pregonava pel món el seu ideal, certament, però

era el mateix bon pare de família que escrivia la doctrina pueril, el bon ciutadà amic del Rei i de la Pàtria. Catalanus se firma Ramon tremolant de vellesa. Don Quixot no pensa mai en la seva pàtria, no en parla mai i sa basta a sí mateix i amb el món artificial que porta dintre.²⁵⁸

Fins i tot, Fèlix de les Meravelles, el personatge que, entre tots els de Llull, podria guardar un parentiu més gran amb don Quixot, es diferencia d'ell perquè «meravellant-se Fèlix de les coses, tant les estima que desitja posseir-les i d'aquí ve

257. *Op., cit.*, p. 46.

258. *Op., cit.*, pp. 46-47.

el seu triomf ideal i utilitari». Aquest és per a Pijoan l'ideal català. Un ideal pràctic, un ideal que «comença ja a ressonar per tota Espanya» i que no té a veure amb el que imposen «el castell dels seus somnis» que és la tendència, segons Pijoan, de l'ànima castellana. L'ideal català té a veure amb el comerç, amb la indústria, que és l'eina principal pel desenvolupament del poble, com assenyala Pijoan fent-se ressò, sense al·ludir-hi, però, directament, de les acusacions de González Blanco —o dels González de torn— «más vale un Quijote que todas las manufacturas de algodón de esos catalanes», i demana que el senyor Unamuno no desprecii «a n'aquests mercaders catalans que comprant i venent, vindran a trobar-lo a Salamanca», ja que:

Comprant i venent, els mercaders venecians conquistaren els cavalls sense brida de la Grècia i els plantaren encara, daurats d'ideal, sobre la fatxada lluminosa del seu temple. Comprant i venent, els mercaders catalans ensenyaren a don Quixot l'ideal modern, la moderna cavalleria, perquè amb aquelles teles teixides amb tant afany, ells han protegit més vidues, vestit més orfes i donzelles, que no pas don Quixot sortint per la porta del corral a córrer aventures.²⁵⁹

Crec que la conclusió de Pijoan no sols és simptomàtica que mitjançant la lectura d'*El Quijote* no només es posa de manifest l'enfrontament Catalunya-Espanya sinó també que la interpretació del text és producte d'una determinada atmosfera regeneracionista que sovint va generar articles, dibuixos, caricatures aparegudes amb motiu de la commemoració del Tercer Centenari de la publicació de la primera part d'*El Quijote*, com ja hem vist.

A quasi cent anys de distància i a les portes de la celebració del IV Centenari que, sense cap dubte, considero que els catalans hem de fer nostre, especialment ara que els clàssics ja no suporten sobre la seva esquena el pes terrible que el romanticisme els obligà a carregar i poden ser reinterpretats d'una manera menys ideològica, val la pena, crec, considerar amb agraïment l'esforç dels cervantistes catalans, començant per Cortejón, seguint per Miquel dels Sants Oliver, Miquel i Planas, Givanel o Artur Masriera que, en un clima tens, van defensar amb entusiasme *El Quijote* i els mèrits indubtables de Cervantes. Però també ens cal regraduar tots els que des de la premsa contribuïren a la difusió del llibre i, en especial de la figura del Quixot, encara que fos per blasmar-la. Ja que fins i tot en aquest cas l'aportació és positiva. A hores d'ara em penso que tots estem d'acord a con-

259. *Ibid.*, *it.*, 47-48.

siderar que don Quixot és un pobre boig, un idealista fanàtic del qual es riu l'autor, algú que no sap estar a l'alçada de les circumstàncies i les seves, a les quals no podia fugir, eren, en primer lloc, prendre consciència que la seva vellesa l'impedia comportar-se com un jovenet esbojarrat i li vedava, en conseqüència, l'acció de la cavalleria. Per això, em penso que Cervantes està d'acord amb el seu heroi només quan es comporta d'una manera assenyada, mai quan és la mania cavalleresca la que el domina, un aspecte en el qual, em sembla, coincideix la lectura que en fan, en general, els catalans del tombant de segle, amb les pertinents excepcions imprescindibles, i que mostra que la interpretació que d'*El Quijote* es féu des de Catalunya —amb tots els matisos que es vulguin— no fou, finalment, desencertada.

Carme Riera

Barcelona-Ciutat de Mallorca-Madrid, 1998-2002.

Apèndix

La Academia Calasancia. Órgano de la Academia Calasancia. Escuelas Pías de Barcelona, núm. 315, any XIV (18 de maig de 1905), p. 385-416.

Sayrach, M., «Hombres célebres», p. 385-386.

Serra, Manuel (escolapio), «Cervantes católico», p. 387-389.

Documento episcopal. Fragmento de una Pastoral del Obispo de Madrid, p. 389-392.

Cortejón, Clemente (presbítero), «Alabanza del Quijote», p. 392-394.

Givanel Mas, J., «Cervantes ortodoxo», p. 394-396.

Anònim, «La universidad de Barcelona a Cervantes», p. 396-397.

Fragments del «Discurso del Dr. Antonio Rubió y Lluch», p. 397-402.

Soler y Terol, Luis María, «Estudio histórico documentado sobre la personalidad de Roca Guinarda», p. 402-405.

Noguer, Ramón, «El humorismo en Cervantes y en especial en el Quijote», p. 405-407.

López, J.M., «Influencia de las obras de Cervantes en el teatro español», p. 407-409.

Un aficionado a la música, «El poema de Don Quijote de Straus», p. 410-412.

Uñó, Félix, «Las mujeres en el Quijote», p. 412-416.

Jiménez Campaña, F. (escolapio), «Himno a Cervantes», p. 416.

La Campana de Gràcia, Batallada 1878. Número extraordinari. Barcelona. Any XXXVI (6 de maig de 1905), p. 1-8.

TEXT

P.K., «Quixots i Sanxos del segle XX», p. 2.

P. del O., «Cervantes tristesas», p. 4.

- Pep Llauné, «Un aspecte *petit* del *gran* Quixot», p. 4.
 Ramón Massip, «Pensaments», p. 5.
 Fantástich, «Don Quixot II», p. 5.
 Lluís G. Salvador, «Quixoterias», p. 5-6.
 Joaquím Aymamí, «Don Quixot, anticlerical», p. 6.
 Heliús, «Quixotades», p. 6.
 A. Costa y Sendra, «Guspira», p. 6.
 A. March, «¿Solemnitat nacional?», p. 6-7.
 C. Gomá, «A Don Quixot», p. 7.
 L. Wat, «Cantars», p. 7.

GRAVATS

- J. Pellicer Montseny, Portada.
 Picarol, «Últim acte del Centenari», p. 2.
 Picarol, «Una aventura de don... Quixot», p. 3.
 Anònim i Picarol, «Projectes de portades per algunes noves edicions del Quijote: Don Quijote de la política; Vida y hechos de don Quijote de la Marina; Don quijote del Banco de España; Don Quijote de la religión; Don Quijote de la fábrica», p. 4-5.
 Pellicer, «Els dos Quixots», p. 6.
 Llopart, «El Quixot de Barcelona», p. 7.
 J. Pellicer Montseny, «¡Aquí 'l teniu!», p. 8.

Catalunya, Barcelona, XXX, abril MCMV, p. 5 -35.

- Carreras Artau, «La psicología cervántica en lo Quijote», p. 5-10.
 Joan Rosselló, «Escenes del Quixot» (traducció capítols segon i tercer de la primera part del Quixot i capítol nou de la segona part), p. 13-31.
 Joan Poblet, «Un Quixot del segle XIV a Catalunya», p. 31-35.

El Correo Catalán

- Sense signar, «En honor de Cervantes», any XXX, núm. 6918 (6 de maig de 1905), sense paginar.
 Viada Lluch, L. C., «Calderón propagandista del Quijote», any XXX, núm. 6918 (6 de maig de 1905).
 Sense signar «Notas cervantinas», any XXX, núm. 6919 (8 de maig de 1905).

El Cu-cut, núm. 175, any IV, 4 de maig de 1905.

TEXT

Lleixiu, «Llista de la Bogadera», p. 274.

K.O.K., «Els Quijotes», p. 275.

Joseph Planes, «Don Quixot a la casa gran», p. 277-278.

GRAVATS

Junceda, «A la Academia de Caballería», p. 277.

Sense signar, «La Banda Municipal», p. 278.

Sense signar, «La banda camí de Madrid», p. 280.

Apa, «Cosas d'ara», p. 284.

Sense signar, «Reflexiones den Baró», p. 286.

Junceda, «D'Ahir a avuy», p. 288.

Diario de Barcelona.

Masriera, Arturo, «Que no lo lean», núm. 46 (23 de febrer de 1905),
p. 2175-2177.

Oliver, Miguel S., «Cervantes I», núm. 110 (6 de maig de 1905), p. 5135-5137.

Anònim, Crònica de diversos actes de l'homenatge a Cervantes a Madrid, núm.
114 (10 de maig de 1905), p. 5320-5321.

Anònim (Pres de *La Época*), Crònica de diversos actes de l'homenatge a Cervan-
tes a Madrid, núm. 115 (11 de maig de 1905), p. 5365-5367.

Masriera, Arturo, «Primera edición crítica del Quijote», núm. 115 (11 de maig
de 1905), p. 5342-5343.

Rubió y Lluch (Reproducció del Discurs de Rubió a la Universitat de Barcelona),
núm. 116 (12 de maig de 1905), p. 5396-5397.

Oliver, Miguel S., «Cervantes II y último», núm. 117 (15 de maig de 1905),
p. 5428-5430.

EL Diluvio, any XLVII, núm. 31, Barcelona (22 d'abril de 1905), p. 241-255.

TEXT

Julio Camba, «El libro y la raza», p. 242.

Ramon Sempau, «En alabanza propia», p. 243-244.

Fray Gerundio, «El Quijote en los conventos», p. 245-247.

Juan Sincero, «Ilustres "manchegos"», p. 248-250.

Rafael Ruiz López, «Los valientes», p. 251.
Sense signar, «Agua va», p. 252-254.

GRAVATS

Brunet, «Don Quijote Zulueta en su mejor aventura», p. 241.
Jou, «Reparto gratuito del Quijote», p. 242.
Víctor Serra, «Los galeotes», p. 243.
Ortiz, «De tanto leer y estudiar...», p. 244.
Firma il·legible, «Pues si es que ahora volveis», p. 244.
Jou, «Del fatigado fin y remate que tuvo el gobierno de Sancho Panza», p. 245.
Mico, «Tente que no te ha de valer tu marquesado», p. 246.
Ortiz, «La aventura de los leones», p. 247.
Brunet, «La boya de salvación de los neos», p. 248-249.
Jou, «El discurso sobre las armas y las letras», p. 250.
Ortiz, «Armándole caballero», p. 251.
Mico, «En las bodas de Camacho», p. 251.
Brunet, «El caballero de la Triste Figura», p. 256.
Brunet, «El “policeman” de la política europea», p. 257.
Rajos (?) (Signatura gairebé il·legible) «Manteamiento de Sancho Lacierva»,
p. 252.
Rajos (?) «Que trata de la aventura y rica ganancia del yelmo de Mambrino»,
p. 253.
V. Serna, «Ginesillo hurtando el asno a Sancho Panza», p. 254.

El Diluvio, any XLVII, núm. 125, Barcelona, (5 de maig de 1905).
Constantino Piquer, «Ideas de Don Quijote», p. 17-18.

El Diluvio, any XLVII, núm. 126, Barcelona, (6 de maig de 1905).
Sense signar, «¿Por qué no saldrá otro Cervantes?», p. 5.
Ignotus, «Crónicas musicales. El Centenario de Don Quijote», p. 16-18.
Constantino Piquer, «Cervantes anticlerical», p. 19-21.
Sense signar, «Centenario del Quijote», p. 29.

El Diluvio, any XLVII, núm. 126, (6 de maig de 1905).
Sense signar, «El Centenario del Quijote», p. 5-6.
Sense signar, «El Centenario del Quijote», p. 18-19.

El Diluvio, any XLVII, núm. 149, (30 de maig de 1905).

Rodrigo Soriano, reproducció discurs «En un lugar de la Mancha», p. 15-17.

La Esquella de la Torratxa, any 27, núm. 1373, Barcelona, (28 d'abril de 1905),
p. 273-305.

TEXT

P. del O., «Cervantes a Barcelona», p. 273-276.

Josep Aldern, «Visita de don Quixot de la Manxa a la Barcelona actual», p. 276-280.

J. Burgas, «El Quixot modern», p. 280.

Joseph M. de Lasarte, «Pretendre fer la crítica...», p. 280.

Heliús, «Guspiras», p. 280.

A. March, «Entre ells», p. 282-283.

Santiago Rusiñol, «El Sanxopanxisme», p. 283-286.

L'Avi Riera, «L'entrevista», p. 286-290.

Matias Bonafé, «Una troballa», p. 290-291.

A. Mestres, «Carta oberta», p. 292-293.

E. Just y Pastor, «Quixots i Panxas», p. 293-294.

P.K., «Un deute per pagar», p. 294-296.

A. Llimoner, «La visió d'Argamasilla», p. 296-298.

Antón Isern, «A Cervantes», p. 298.

J. Givanel M., «Els vensuts i'l vencedor», p. 298.

Rosendo Pons, «Crítica literaria o Arte de llegar a crítico en pocas horas», p. 299.

A. Juliá Pou, «Engruna», p. 299.

Xavier Alemany, «Un Quixot dels d'ara», p. 299-302.

L. Wat, «Tributé un homenatge...», p. 302.

Félix Cana, «Xarada», p. 302-303.

GRAVATS

Ida, Cubertes.

Pícaro, Orla, p. 272.

P. Montseny, Inicial, p. 273.

Atribuït a Pacheco, «Retrato de Cervantes», p. 273.

J. Lluís Pellicer, «El Quixot aplicat a la política», p. 275.

Espalter, L. Ferrán, C. Lorenzale, M. Fluixench, Eusebi Planas i Martí i Alsina,
«Artistas catalans, ilustradors del *Quixot*», p. 276-277.

- Apel·les Mestres, «Vinyetas», p. 279.
- J. Pellicer Montseny, «Dos repatriats», p. 281.
- Picariol, «Els nostres Quixots», p. 282.
- Picariol, «Els nostres xanxos», p. 283.
- Ida, «El cervell de Cervantes», p. 284.
- «Facsimils del primer Quixot il·lustrat, estampat a Barcelona», p. 285.
- J. Pellicer Montseny, «L'amo / El criat; Lo que llegien els Quixots d'aquell temps / Lo que llegeixen els Quixots d'avui», p. 286-287.
- Picariol, «Lo que diria Cervantes si ara tornés», p. 288-289.
- Peleguer, «Il·lustracions de l'edició de Serra y Martí. Barcelona, 1808», p. 290.
- L. Alegret, «Conflicte», p. 291.
- Apel·les Mestres, «Fullas d'àlbum», p. 292-293.
- J. Pellicer Montseny, «Quixotada», p. 294.
- Laureá Barrau, «Don Quixot en casa dels duchs. Artistas catalans il·lustradors del Quixot», p. 295.
- «Un autógrafo de Cervantes», p. 296.
- Rosendo Nobas, reproducció del bust de Cervantes, p. 296.
- J. Llopart, «El Quixot dels teatros», p. 297.
- Masferrer i Puiggarí, «Artistas catalans, il·lustradors del Quixot», p. 299.
- J. Lluís Pellicer, «Dibuixos pòstums. Artistas catalans, il·lustradors del Quixot», p. 300-303.
- L. Alegret, «Un cervantista... com n'hi ha molts», p. 304.
- Hojas selectas*, any IV, núm. 40, Barcelona, abril de 1905.
- Salvador Carrera, «Miguel de Cervantes Saavedra con cinco dibujos de Carlos Vázquez en color», p. 305-310.
- Hojas selectas*, any IV, núm. 41, Barcelona, maig de 1905.
- Sense signar, «Homenaje a Cervantes (dos grabados y un dibujo de A. Gual)», p. 440.
- Hojas selectas*, any IV, núm. 42, Barcelona, juny de 1905.
- Alfèñique, «Topografía cervantina», (amb 27 fotografies i un dibuix d'Apel·les Mestres), p. 545-555.
- Díez de Escobar, Narciso, «Las Cortes de la Muerte y sus autores», p. 529-532.
- Ricardo Palma, «En la última página del Quijote», Poema il·lustrat per Inurria, p. 555.

La hormiga de oro. Ilustración católica, any XXII, núm. 18, (6 de maig de 1905), p. 273-288.

TEXT

Sebastián J. Carner, «Cervantes y los cervantistas», p. 274.

Pedro de Eslonza, «Cervantes y Don Quijote», p. 277.

Sense signar, «Miguel de Cervantes Saavedra», p. 278-280.

Cervantes, «Poesías “Pan del cielo” y “En favor de la Inmaculada”, p. 281.

Sense signar, «Variedades: Para conmemorar el centenario del Quijote», p. 281.

Victor Hugo, «Variedades: Cervantes juzgado por», p. 281-282.

E. de Santiago Fuentes, «Ante una estatua de Cervantes», p. 284.

Luis R. Forns, «Don Quijote de la Mancha», p. 285.

Federico Balart, «En el tercer centenario del Ingenioso Hidalgo», p. 285.

GRAVATS

Cano, Reproducció d'«Un estudiante del siglo XVII leyendo El Quijote», p. 277.

Fotografia de la casa de Valladolid on visqué Cervantes, p. 278.

Julio Borrell, «Fantasía del Quijote», p. 279.

P. Ross, «Retrato. Don Miguel de Cervantes Saavedra», p. 280.

Portades de diverses edicions del Quijote: primera, segona, tercera, quarta i onzena, p. 280-282.

La hormiga de oro. Ilustración católica, any XXII, núm. 20, (20 de maig de 1905), p. 306-320.

TEXT

Juan B. Altés Alabart, «Nobleza y generosidad de sentimientos de Cervantes», p. 306-308.

M. Costa y Llobera, «El Quijote», p. 313.

Sense signar, «El centenario del Quijote en Madrid», p. 313-314.

GRAVATS

Sense signar, Fotografies de la desfilada a Madrid i «Paso de la procesión cívica», p. 313-314.

Ilustració Catalana, Tercer Centenari del Quijote, any III, núm. 86, Barcelona (22 de gener de 1905), p. 50-64, i sense paginar les planes on es reproduïxen diverses il·lustracions.

TEXT

W. Coroleu, «Janer de 1905», p. 50.

Redacció, «Nostre homenatge», p. 51.

Miquel dels Sants Oliver, «El Centenari del Quijote», p. 52-53.

Carreres i Candí, Francesch, «Les edicions del Quixot a Catalunya», p. 53-54.

Franquesa i Gomis, J., «Catalunya vista per Cervantes», p. 56-64.

Morató J., «El Quixot en el teatre», p. 64.

GRAVATS

Reproducció del bust de Nobas a la coberta.

Reproducció d'escenes estampades a les cobertes dels llibrets dels papers de fumar,
p. 53-54.

Reproducció portades de la primera edició feta a Catalunya de la Col·lecció Bulbena i de gravats de la primera edició historiada feta a Catalunya de l'edició de Jolis, 1755, p. 55-56.

Reproducció de la primera auca feta a Catalunya, sense paginar.

Pellicer, Dibuix inèdit: Il·lustració capítol XXXII de la segona part, sense paginar.

Pellicer, Dibuix inèdit: Il·lustració capítol XLX de la primera part, sense paginar.

Pellicer, Dibuix inèdit: Il·lustració capítol XXXVIII de la segona part, sense paginar.

La Ilustración Artística, any XXIV, núm. 1.201, Barcelona (1 de gener de 1905),
p. 1-24.

TEXT

Cortejón, Clemente, «Coro de alabanzas en honor a Cervantes», p. 2.

Oliver, Miguel S. «Las mujeres del *Quijote*», p. 2-4.

Masriera, Arturo, «El tocado femenino y sus vocablos en el *Don Quijote*», p. 4.

Ignacio Dublé, «Primeras ediciones en lenguas europeas de Don Quijote de la Mancha», p. 22-24.

GRAVATS

Mas y Fondevila, «Homenaje al libro Don Quijote de la Mancha», Coberta.

—, sèrie de 16 làmines cromotopogràfiques a pàgina sencera: «Las mujeres del Quijote: Dulcinea, La duquesa, La campesina forzada, Quiteria, Zoraida, Teresa Panza, Leandra, Camila, Marcela, Altisidora, Lucinda, Dorotea, El ama de Don Quijote, Claudia Jeronima, Casilda de Vandalia, La sobrina de Don Quijote», sense paginar.

Portades de les primeres edicions en llengües europees (es comença per la reproducció de l'edició *princeps*), p. 21-24.

La Ilustración Artística, núm. 1219, Barcelona, (8 de maig de 1905), p. 299-300.

TEXT

Miguel S. Oliver, «Cervantes en Valladolid. Un proceso de capa y espada», p. 299-300.

GRAVATS

Balaca, «A Cervantes», Coberta.

Sánchez Barbudo, Reproducció de pintura, p. 299.

Jiménez Aranda, José, Reproduccions de quadres, p. 299-300.

Joventut

Ramon Miquel i Planas, «Cervantisme catalá», any VI, núm. 276, (25 de maig de 1905), p. 329-332.

—, «Cervantisme catalá, II y últim», any VI, núm. 277, (1 de juny de 1905), p. 345-348.

El Liberal, any V, núm. 1474, (7 de maig), sense paginar.

Sebastián Gomila, «Quijote, Tenorio y Sancho Panza».

Sense signar, «Cervantes y Barcelona».

Pérez Zúñiga, Juan, «Quijoterías», poesia.

Sense signar, «Crónica de las fiestas del Quijote en Barcelona».

El Liberal, any V, núm. 1476, (10 de maig de 1905), sense paginar.

Vicenti, Alfredo, «Don Quijote y el honor» (reproducció del discurs pronunciat en El Ateneo de Madrid).

Pico Paco, «A vuela pluma».

Sense signar, «El centenario en Barcelona», Crònica.

Sense signar, «Donde debe ponerse la lápida de Cervantes».

Las Noticias, any X, núm. 3237, (11 de febrer de 1905), sense paginar.

Valls Sabater, Rómulo, «Quijoterías».

Las Noticias, any X, núm. 3263, (9 de març de 1905), sense paginar.
Ras, A., «Cruzando la Mancha».

Las Noticias, any X, núm. 3322, (6 de maig de 1905), sense paginar.

TEXT

Sense signar, «Miguel de Cervantes».

Reproducció del discurs de Castelar «Don Quijote de la Mancha juzgado por Castelar».

X., «Ensayo crítico del inmortal libro». Sobre psicología cervantina.

Ara, «Trajes femeninos sacados de *El Quijote*».

GRAVAT

Reproducció de retrats de Cervantes.

Reproducció de les medalles commemoratives del centenari.

El Noticiero Universal, any IX, núm. 2886, (16 de març), sense paginar.

Bases del concurs: Homenaje a Cervantes Certamen literatrio artístico organizado por *El Noticiero Universal* Temas y premios. Trabajos Literarios. Poesía. Tema. Miguel de Cervantes y Saavedra. Composición con libertad de metro. Prosa. Tema 1: Comentario al Prólogo de la Segunda Parte de *Don Quijote*. Tema 2: Notas críticas al relato de la libertad de Melisenda (capítulos XXV, XXVI y XXVII de la Segunda Parte). Tema 3: Notas críticas sobre el cap. LXI de la Segunda Parte: «De lo que sucedió a Don Quijote en la entrada en Barcelona, con otras que tienen más de lo verdadero que lo discreto». Tema 4: «¿Estuvo Cervantes en Barcelona? ¿Cuándo?».

Sense signar, «La Capilla del Oidor».

El Noticiero Universal, any IX, núm. 2886, (16 de març), sense paginar.

Bases del concurs: Homenaje a Cervantes Certamen literatrio artístico.

TEXT

Quatre planes reproduint els textos guanyadors del concurs:

Amor Meilán, Manuel, Oda premiada al Certamen convocat pel diari.

Givanel Más, «¿Estuvo Cervantes en Barcelona? ¿Cuándo?».

Julián Pérez Carrasco, «Notas críticas al relato de la libertad de Melisenda» Premiats en el concurs.

Luis M. Soler y Terol, «De lo que sucedió a Don Quijote en su entrada en Barcelona».

Juan Suñé, «Comentario al Prólogo de la Segunda Parte de *Don Quijote*».

GRAVATS

Triadó, José, «Dibuix de don Quixot sobre un munt de llibres», Guanyador del concurs, Coberta.

Reproducció del retrat de Cervantes per Jáuregui.

Sense signar, gravats de don Quixot, Sancho i Dulcinea.

Sense signar, «Recuerdos de Cervantes».

El Noticiero Universal, any XVIII, núm. 6148, (8 de maig), sense paginar.

TEXT

Francisco Rodríguez Marín, «Una joyita de Cervantes».

Sense signar, «En Honor de Cervantes».

GRAVATS

«Recuerdos de la ruta de Don Quijote» (Gravats de la casa dels Ducs a Pedrola, El Toboso, Cabañas de Sierra Morena, Molinos de Puerto Lápice, Lagunas de Ruidera.)

El Poble Català

Alomar, Gabriel, «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 19, (18 de març de 1905), p. 1.

—, «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 20, (25 de març de 1905), p. 1.

—, «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 27, (13 de maig de 1905), p. 1.

—, «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 30, (3 de juny de 1905), p. 1 i 2.

—, «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 32, (17 de juny de 1905), p. 2.

—, «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 38, (29 de juliol de 1905), p. 1.

- , «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 40, (12 d'agost de 1905), p. 1.
- , «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 47, (30 de setembre de 1905), p. 2.
- , «Sobre *El Quijote. Notas marginals*», any II, núm. 51, (8 d'octubre de 1905), p. 1.

La Publicidad

- Azorín, «Psicología de Argamansilla», any X, núm. 3308, (15 de març de 1905), sense paginar.
- , «El ambiente de Argamansilla», II, any X, núm. 3309, (16 de març de 1905), sense paginar.
- , «Los académicos de Argamansilla», III, any X, núm. 3310, (17 de març de 1905), sense paginar.
- , «Siluetas de Argamansilla», IV, any X, núm. 3313, (20 de març de 1905), sense paginar.
- , «La primera salida», V, any X, núm. 3314, (21 de març de 1905), sense paginar.
- , «Camino de Ruidera», VI, any X, núm. 3315, (22 de març de 1905), sense paginar.
- , «La Cueva de Montesinos», VII, any X, núm. 3317, (24 de març de 1905), sense paginar.
- , «Los molinos de viento», VIII, any X, núm. 3318, (25 de març de 1905), sense paginar.
- , «Los Sanchos de Criptana», IX, any X, núm. 3320, (27 de març de 1905), sense paginar.
- , «En El Toboso», X, any X, núm. 3321, (28 de març de 1905), sense paginar.
- , «Los Miguelistas del Toboso», XI, any X, núm. 3322, (29 de març de 1905), sense paginar.
- , «La exaltación española», XII, any X, núm. 3323, (30 de març de 1905), sense paginar.

(Reproducció dels articles d'Azorín a *L'Imparcial*.)

La Publicidad, any X, núm. 3348, (29 d'abril de 1905), sense paginar.

Apel·les Mestres, «La nota del día», dibuix Quixotesc.

Sense signar, «Maestros públicos y el Centenario del Quijote».

La Publicidad, any X, núm. 3355, (6 de maig de 1905), sense paginar.
Alfred Calderón, «Don Quijote anarquista».
C. Costa, «El centenario del Quijote».

La Renaixensa, any XXXV, núm. 9814, (7 d'abril de 1905), p. 5.
Sense signar, «Novas».

La Renaixensa, any XXXV, núm. 9822, (15 d'abril de 1905), p. 5.
Jaume Arau «Moxiganges».

Revista Musical Catalana

Joseph Rafel Carreras, «La opera cervantina», any II, núm. 18, (juny de 1905),
p. 121-123.

La Tralla, núm. 67. núm. extraordinari. Any II, (3 de febrer de 1905), p. 1-9.

TEXT

Anònim, «El ingenioso hidalgo don Quijote de La Mancha. Capítulo... d'una
edició inèdita», p. 2.

Pep de la Tralla, «Els Quixots», p. 2.

R., «El Quixot y'l poble castellá», p. 2.

M.R.G., «Don Quixot de Leganés», p. 2-3.

Pere B. Tarragó, «El Quixot del centenari», p. 3.

C., «Els Quixots del segle XX», p. 3.

Joan Calma, «Espanyoleries», p. 3.

Marcel, «¡Quixots...!», p. 3-4.

Manso nº 1, «Epigramas. Histórich», p. 4.

Eloras, «Epigramas. Home, tindria de dirme», p. 4.

GRAVATS

Anònim, Portada: sis gravats polítics al·lusius a la pèrdua de les colònies.

Baldiri, «La Quixotada de Torredembarra», p. 3.

Valbuena, «El gnom i el Quixot», p. 4.

Ostia, «El Quixot de Madrit», p. 5.

Anònim, «Estadística Quixotesca», p. 6.

Ostia, «El Quixot federal-unitari», p. 7.

La tribuna

- Sense signar, «Los concursos del centenario», any III, núm. 668, Barcelona, (2 de març de 1905), sense paginar.
Felix Limendoux, «Don Quijote en Barcelona», any III, núm. 725, Barcelona, (8 de maig de 1905), sense paginar.

La Vanguardia Suplement i número diari junts (7 de maig de 1905), p. 1-8.

TEXT

- Rodríguez Codolá, «El retrato de Cervantes», p. 1-2.
Bertran, Marcos Jesús, «Libros de caballerías. Una visita a la biblioteca cervantina de Don Isidro Bonsoms», p. 2-3.
Antich, José, «El cerebro de Don Quijote», p. 3-4.
Climent Terrer, Federico, «Sancho Panza», p. 4-5.
Opisso, Alfredo, «Dulcinea», p. 5-6
Buscón, Juan, «Divagaciones», p. 6.
Yxart, José, «Un apóstrofe a Sancho», p. 6 (reproducció del que l'inoblidable Yxart va escriure vers el 1878 per al fulletó que «El Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera», publicava anualment en homenatge al príncep dels enginys espanyols).
Bertrán Rubio, «Retales», p. 6-7.
«Cervantes poeta», Reproducció de poesies de Cervantes, p. 7-8.
Pi i Molist, Emilio, «El Quijotismo» (Fragment del cap. XXIII dels primores de Don Quijote), p. 8.

GRAVATS

- J. Triadó, «Cabecera», p. 1.
Reproducció de la portada de la primera edició, p. 2.
Tony Johannot, «Una escena del libro inmortal», p. 2.
Reproducció de la portada de la primera edició il·lustrada, p. 4.
Reproducció de la portada de la primera edició anglesa, p. 5.
Reproducció dels gravats de les edicions de 1735, 1765, 1837, 1839 i 1858, p. 2-7.
Reproducció de «La última página», p. 3.
Tony Johannot, «Don Quijote», p. 4.

La veu de Catalunya. Tercer Centenari del Quixot, any XV, núm. 2115, (21 de gener de 1905), p. 1-2.

Antoni Careta i Vidal, «El nostre amich Cervantes», p. 1.

Petrus Bofill, «L'últim llibre de caballeries», p. 1-2.

Antoni Bulbena y Tusell, «Un tros del Quixot. Capítol XXVII», p. 2.

La veu de Catalunya. Any XV, núm. 2220, (18 de maig de 1905), p. 2.

«Don Quijote al estranger», (reproducció d'un article de E. Lepelletier publicat a L'Echo de Paris).

Discurs de contesta
per
Alberto Blecua

Excelentísimo Señor Presidente
Ilustres Académicas y Académicos
Señoras y Señores

Acabamos de oír, muy abreviado, el espléndido discurso de ingreso de nuestra ya ilustre Académica. Se comprende ahora el lapso temporal transcurrido entre su nombramiento y su recepción en esta institución plurisecular que se constituyó hace tres siglos con el receloso y barroco título de «Acadèmia dels Desconfiats» y que en 17 por decreto de Fernando VI con el actual, bastante más ilustrado.

Me corresponde hoy a mí el honor, gratísimo, de la contestación. En realidad, el género, menor, de la contestación exige trazar el perfil humano e intelectual del nuevo académico. Género difícil el demostrativo, pues como dice un insigne antecedente de la nueva académica, «el elogio y el vituperio no tienen término medio». En el caso de Carmen Riera la dificultad del género desaparece pues por mucho que digamos en su alabanza en estas páginas nunca llegará a una mínima parte de lo que se merece quien ha reunido ya una bibliografía suya y sobre ella de más de dos centenares de entradas, cerca de las trescientas. Nadie duda de que su nombramiento se debe a la creación literaria, pero, caso poco frecuente en el gremio o, mejor, Parnaso de escritores, la nueva académica es, además, una reconocida filóloga. Como muestra baste el presente discurso que es, en realidad, un libro de escrupulosa erudición de primera mano que ocupa más del centenar de páginas. Y, además, es de profesión profesora, donde, después de treinta años de ejercer la docencia en institutos y universidades, o en ambos a la vez, ha aprendido, como su maestro, «a tener paciencia en las adversidades».

Nació Carmen en 1948 en Mallorca en el seno de una familia de intelectuales —no olvidemos que una de sus antepasadas, Maria Antònia Salvà, tradujo la

Mireia de Mistral— en una antigua mansión donde nuestra académica, nueva Alicia, se veía reflejada en los espejos y curioseaba los recuerdos familiares. Pasaba, y pasa, los veranos en Deiá, al suroeste de la isla. He querido mencionar estos datos porque son imprescindibles para el conocimiento de su mundo literario: mares, gaviotas, cielos azules, espejos, recuerdos y obsesiones infantiles, la propia historia de Mallorca constituyen el poso esencial de su narrativa, y, naturalmente, esa extraña lengua que hablan sus compatriotas. Estudió Filología Española durante los mejores años de la vida cultural barcelonesa, cuando la escuela de Barcelona brillaba, con algunos claroscuros. Aunque ya nos conocíamos, nuestra amistad comienza cuando en el curso de 1971-1972, interinos ambos, entramos a formar parte del Departamento de Filología Hispánica de la Universidad Autónoma. Ambos también procedíamos de la Enseñanza Media, que a partir de entonces comenzó a despeñarse por las cuevas empedradas de las renovaciones pedagógicas. El infierno también está, dicen o decían, empedrado de buenas intenciones. La Autónoma tenía su asiento en ese tiempo en el monasterio de Sant Cugat, pero al curso siguiente nos trasladaron a su lugar actual, hogaño un hermoso campus, antaño un lagartijar, con culebras y algún que otro exhibicionista asilvestrado, que frecuentaba en incursiones crepusculares la famosa senda Ho Chi Ming, o sea, la senda campestre abierta por los estudiantes para abreviar el camino entre la estación de Bellaterra y la Autónoma. Fueron esos próximos cursos un hervidero de huelgas y de problemas perpetuos por los motivos que todos conocemos, a los que se añadió, además, el malhadado «calendario juliano». También fueron años muy duros para Carmen pues había obtenido una plaza de agregada de Instituto y, tras nuevas oposiciones, la de cátedras (1975) —creo recordar que en el Instituto de Montcada. Durante bastantes años, demasiados, tuvo que compaginar ambas docencias con inmenso sacrificio para su vocación literaria. En 1988 obtuvo también por oposición la plaza de titular de Universidad y en 1995, también otra vez por el mismo torturante sistema la Cátedra de Literatura Española de los Siglos de Oro, Moderna y Contemporánea. Ahí es nada. Dura carrera de obstáculos docentes y opositoriles. Y, sin embargo, han sido decisivos para la formación intelectual de Carmen Riera que ha tenido que explicar lengua y literatura en el bachillerato y Crítica Literaria y todas las Literaturas, desde la Medieval hasta la Contemporánea en la Universidad. Luego volveré sobre su obra filológica.

Un endecasílabo es el título de la primera obra publicada por nuestra académica: *Té deix, amor, la mar com a penyora*. Publicada en 1975, aunque compuesta entre 1971-1974 (Carmen, como Petrarca y Góngora, fecha todo) es una colección de relatos de extensión diversa, microrrelatos, en general, de temas variados

aunque la primera parte tiene el mar, o mejor, la añoranza del mar, como unidad de fondo. Aunque obra juvenil —uno de sus relatos había ganado en 1973 el premio *Recull*—, en el libro se halla en gran medida el mundo de nuestra novelista. Creo que Guillem Frontera acertó de lleno en sus juicios críticos sobre estos extraños, originales relatos: «L'univers de na Carme Riera és poblat d'éssers pàl·lids, de gent que perd jugant a un joc les regles del qual ignoraven. Tot plegat, diria que els personatges de na Carme Riera són, més o manco, aquells que no han sabut, no han pogut o no han volgut ser assimilats per l'engranatge de la "normalitat quotidiana" i no coneixen o rebutgen les claus de la convivència o cerquen formes no habituals de relacionar-se amb el món». Y concluye: «Aquestes narracions de na Carme Riera restitueixen el concepte de normalitat totes les actituds possibles. És a dir: perfilen una nova normalitat, l'engrandeixen i hi donen cabuda a totes les conductes. És a dir: perfilen una nova normalitat que no rebutgi cap conducta —cap vida—, una normalitat a mesura de tots nosaltres —que sempre és millor que dir a mesura de l'home. És a dir, i aquí anava: na Carme Riera és una escriptora lliure, i, per tant, ens pot donar aquestes lliçons de llibertat». Se refiere Frontera a la libertad moral, que es, en efecto, un rasgo común a toda la obra de Carmen Riera, pero convendría añadir que esa libertad trasciende al mundo crítico de la escritora que es capaz de enfrentarse a cualquier dogmatismo y, en particular, los culturales. Pocos escritores catalanes serían capaces de firmar un relato como *Princesa meva, lletra d'àngel*, incluido en *Contra l'amor en companyia*. En su culpa llevó su penitencia pues la nombraron escritora del año, honor inmenso, es cierto, pero sólo comparable al castigo de Sísifo: subir y bajar por toda Cataluña dando conferencias, charlas, lecturas y demás obligaciones anejas a la fama. Sin embargo, el certero juicio de Frontera sobre la *inventio* de la escritora deja o soslaya aspectos tan importantes como la *dispositio*, la capacidad de crear admiración y suspensión en un relato de veinte líneas, o el uso de la ironía, o la verosimilitud narrativa en el decoro de las voces de los personajes. Quizá sea este último aspecto el más notable y ejemplar de su proceso creador: los personajes de nuestra autora tienen, no la voz de su amo, sino las suyas propias de acuerdo con el *decoro* —permítaseme el uso desusado de un término clásico preciso y útil— del sexo, edad, condición. Y, sobre todo, no insiste Frontera —no tenía más espacio— en el aspecto, capital, de su obra. Me refiero a la *elocutio*, a la lengua, digamos *estilo*, que, como debe ser, es raíz de todo el quehacer de un escritor. Para eso escribe. A lo largo de su obra ha desparramado por las voces de sus personajes numerosas apreciaciones sobre la lengua natural del escritor bilingüe. Carmen es una escritora en catalán, a pesar de encontrarse muy a gusto en el alvéolo lingüístico castellano. De

ahí su defensa de la imposibilidad de la traducción. ¿Cómo traducir en castellano sólo, sólo el título *Te deix, amor, la mar com a penyora*? Imposible. La propia autora lo explica en un interesantísimo artículo sobre la *autotraducción*, publicado en *Quimera* en enero del 2002 (traducido, por cierto, por Dolors Poch). Allí comenta los problemas y métodos que ha practicado con sus autotraducciones, algunas simultáneas o contiguas, otras más tardías. No puedo extenderme más en la poética de Carmen Riera. Me limito a enumerar sus obras de creación.

Te deix, amor... ha tenido desde su aparición un éxito asombroso. Pasan de las reediciones y las traducciones. Con otro endecasílabo y alusiones marítimas, *Jos per testimoni les gavines*, publica en 1977 una nueva colección de relatos en la misma línea de los anteriores, quizá más circunstanciales y comprometidos, y, creo, con la novedad de las referencias culturales académicas, esto es, literatura para amantes de la literatura y de las intertextualidades implícitas o explícitas, generalizadas en sus próximos relatos y alguna novela. Maestra en el relato breve, publica en 1981 una colección que, con el título, precioso, de *Epitelis tendríssims*, reúne siete de carácter más o menos erótico, en los que el distanciamiento del narrador, la multiplicidad de voces, la variedad de géneros —el prólogo apócrifo, la epístola tan grata a la autora—, hacen de la obra un ejemplo impagable del arte del microrrelato. En uno de ellos, además —*La senyoreta Ruscadell investiga la terrible mort de Marianna Servera*—, se halla el germen de sus dos grandes novelas últimas. En fin, el último libro de relatos —diecisiete en total, apareció en 1991 con el título *Contra l'amor en companyia i altres relats*, cuyo denominador común es la escritora y el escritor, salvo el que abre el libro más cercano al cuento fantástico, como el penúltimo. Estupendo es el titulado *Informe*, donde aparecen escritores afamados fallecidos en el 2010 o en el 2020.

Una primavera per a Domenico Guarini, publicada en 1981 y Premio Prudenci Bertrana, abre la serie de la novelística de nuestra escritora. Le siguió una *nouvelle*, tal como ella la definió, *Qüestió d'amor propi* (1987), del género epistolar, tan grato a nuestra escritora, y en la que el sexo masculino no queda, precisamente, muy bien parado. Y con razón. En 1989 recibió el Premio Ramon Llull por una novela en la que el mundo de los dobles, de los espejos, de los tiranos hispanoamericanos y de otros lugares y, sobre todo, el mundo de la literatura antigua y moderna y del problema de la creación son los ejes de esta narración con desenlace policíaco. Se titula *Joc de miralls* y está íntimamente relacionada con el relato *Mon semblable, mon frère*, de marzo de 1989, incluido en *Contra l'amor en companyia*, tan interesante, además, por las ideas sobre la lengua de la creación y, sobre todo, por las ambigüedades de los personajes y la suspensión narrativa.

Dos novelas históricas —en el doble sentido de la palabra— constituyen parte de una posible trilogía —que será sólo diología, como ha reiterado su autora— sobre el drama de los *chuetas* mallorquines. La primera, *Dins el darrer blau* (1994), que obtuvo el Premio Josep Pla y el Nacional de Literatura, noveliza el proceso incoado contra Gabriel Valls y su familia y otros criptojudíos a finales del siglo xvii y su intento frustrado de fuga en el *último azul*, y la segunda *Cap al cel obert* (2000), los avatares de una descendiente de aquellos, María Fortesa, en Cuba en la década de 1850-1860. Para esta novela folletinesca admirable —que hay que leer en catalán en su tercera edición corregida a partir de la traducción castellana—, con globo aerostático al final, que da nombre a la obra, remito a los juicios críticos de Fernando Valls.

Los cementerios de Barcelona y *Escenarios para la felicidad* —en frase feliz de Borges— son dos libros más cercanos al periodismo decimonónico: el de la impresión, la estampa, el viaje y recuerdos de autores célebres. He dejado para el final *Temps d'una espera* (1998), diario de una madre embarazada de María. En otras manos, esta obra podría haber sido abominable. No lo es en la pluma de Carmen Riera, que ha conseguido hacer una obra que merecería ser leída, en frase del padre Sigüenza hablando del *Lazarillo*, «de todos aquellos que tienen buen gusto». Estupenda obra, que sabe a poco, porque nos gustaría más que se dilatase no tanto en un diario como en unas memorias. Y este libro me permite entrar en un tema que he soslayado: el de la escritura femenina. Yo estoy con Carmen: la literatura no es ni masculina ni femenina. La literatura es bastante más importante que los sexos porque remite a la imaginación. Otro tema es la defensa de la mujer en la literatura, que es lo que Carmen Riera ha defendido con ahínco, como debe ser. Es pena que la lengua sea machista. Pero, en fin, también tiene posibilidades subversivas: Carmen Riera, después de lo expuesto, es una de los mejores novelistas contemporáneos. Y ha sabido aunar a Pla, a la Rodoreda y a Villalonga, sus modelos más admirados.

En su labor como filóloga, nuestra académica —que, como ya he indicado, tiene una formación única, completísima— se ha especializado en el Siglo de Oro y en la época contemporánea. En aquél llevó a cabo su tesis de licenciatura con el estudio y edición de las *Rimas* de don Gabriel de Henao (Valladolid, 1589-Madrid, d. 1637) y que acaba de publicar en hermosa edición en Valladolid en 1997. Poeta prácticamente desconocido, de obra breve, muy cuidada, es, en efecto, un secundario, pero interesantísimo, capaz de defender a Lope de Vega y a Góngora en un soneto en el que sale al paso de las injusticias críticas en que los partidarios de uno o de otro excluían la otra poética. Él es uno de los mejores representantes

de la nueva poesía cortesana de Villamediana —a quien le atribuyeron, mal, poemas de Henao— y el Conde de Salinas, tan mal estudiada. Ha dedicado artículos a santa Teresa, a Lope, a María de Zayas y es, por descontado, una profunda conocedora del *Lazarillo* y Cervantes, a los que tanto admira. Es pena que el proyecto editorial de la colección de novelas cortas del siglo XVII, que ella dirigía, se paralizara con apenas tres títulos. Desde luego, Castillo Solórzano no es un *best seller*, pero merecía publicarse.

Durante años estuvo estudiando Carmen Riera, con paciencia de entomólogo y buen gusto de poeta, la llamada *Escuela de Barcelona*, que fue su tesis doctoral leída en 1987. Parte de este inmenso trabajo se publicó con ese título en 1988 y recibió el premio Anagrama de Ensayo. La otra parte de la tesis ha dado origen a las monografías y ediciones sobre los principales componentes del grupo: Gil de Biedma, Carlos Barral y José Agustín Goytisolo. Para lectores menos especializados, o más vagos, yo aconsejaría desde aquí que leyesen los prólogos, general y particulares, que ha escrito para una admirable antología temática del grupo: *Partidarios de la felicidad. Antología poética del grupo catalán de los 50*, Círculo de Lectores, 2000. Allí sintetiza, con claridad meridiana y excelente prosa crítica, su profundo conocimiento de la materia. Y a ella se debe, en gran medida, la creación en el año 2002 de la Cátedra José Agustín Goytisolo con sede en la Universidad Autónoma.

Y dos palabras sobre el discurso. Ha tardado su autora cuatro años en redactarlo —naturalmente, también se ha dedicado a otros asuntos—, pero el acopio de material tan disperso, raro y, a veces o en general, de tan ínfima calidad literaria, sobrecoge a cualquier investigador menos escrupuloso y tenaz. Y los resultados han sido sorprendentes desde el punto de vista crítico e histórico-literario. Como en pocas ocasiones, se muestra, partiendo de un motivo anecdótico, como el Centenario de Cervantes de 1905, los bacyélmicos enfrentamientos culturales y políticos entre Castilla y Cataluña. Extraordinario libro el que constituye su discurso. Ya veremos qué ocurre en el próximo centenario que nos amenaza. Y don Quijote no amenaza en vano, a pesar de las alegrías esperanzadas de Carmen.

Y, en fin, la brevedad del género de la *contestación* me ha impedido dilatarme más en su persona y obra, como ambas se merecían. Es para nosotros un inmenso honor recibir como nueva académica a Carmen Riera. ¡Bienvenida seas a la Reial Acadèmia de Bones Lletres!